

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk
Figürü ile Sınanması

ÖZGÜR KAYA

Türkiye'de Dünyü İnşa Etmek: Hasan
Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı

MİTHAT K. VURAL

Günümüz İstanbul'unda Bizans

**ATATÜRK'ÜN ÖNDERLİĞİNDE
TÜRKİYE'NİN ÇAĞDAŞ SANAT MÜCADELESİ**

sanatın ışığında 78 yıl

ATATÜRK'ÜN ÖNDERLİĞİNDE TÜRKİYE'NİN
ÇAĞDAŞ SANAT MÜCADELESİ

Cevad Memduh Altar

Hazırlayan: Ahmet Altar

Sanatın Işığında 78 Yıl
Cevad Memduh Altar
848 sayfa. 38 TL

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Mersin-Pozcu
kitabevimiz açıldı.
Güvenevler Mah.
Gazi Mustafa Kemal
Bulvarı No: 360/A
Yenişehir/Mersin
Tel: (0324) 327 55 12

f /iskultur

t /iskultur

ig /isbankasikulturyayinlari

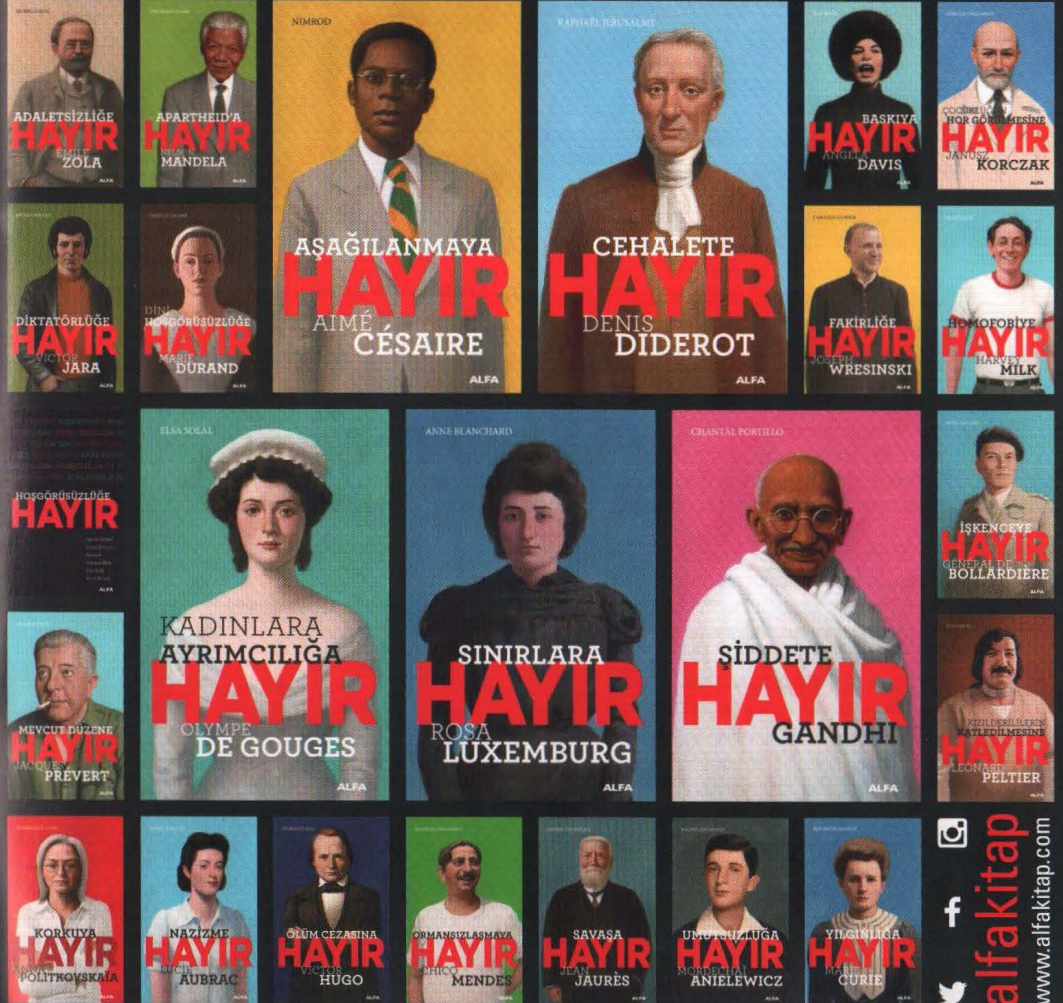
iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Fatsım,
Tel: (0212) 236 08 37 • Ankara - Yenışehir, Tel: (0312) 430 33 65 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73
Bağcilevler, Tel: (0312) 222 63 38 • İzmir - Karsiyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21
• Olyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya
- Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Kayseri - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • Manisa
Tel: (0236) 231 69 24 • Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

HAYIR

DİYE BİLENLERİN HİKÂYESİ

ALFA

alfakitap
www.alfakitap.com

Merhaba,

Bizans tarihi çalışmalarının bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkışı 19. yüzyıla dayanmakla birlikte, Türkiye'de Bizans tarihçiliği oldukça geç başladı. Bu gecikmenin temelinde milliyetçiliğin Türk tarih yazıcılığında egemen eğilim olması kuşkusuz büyük bir rol oynadı. Türkiye'nin Bizans coğrafyası üzerinde kurulmasına ve İstanbul'un da Bizans İmparatorluğu'nun idari ve kültürel merkezi olmasına rağmen, bu uygarlığın günümüze kadar devam eden izlerine ve bıraktığı mirasa yönelik ilgi sınırlı kaldı. Yine de özellikle son yıllarda bu alanda azımsanamayacak ilerlemeler kaydedildi. Hem Bizans tarihi konusunda uzmanlaşan kütüphaneler ve kurumlar çoğaldı hem de bu alandaki çalışmaların ilgi konusu devletten topluma kayarak zenginleşti. Bu nedenle *Toplumsal Tarih*'in ağustos sayısının dosyasını Türkiye'de Bizans tarihçiliğinin bugünkü durumunu gösteren araştırmalara ayırdık. Yayın kurulu üyemiz Buket Kitapçı Bayrı tarafından hazırlanan dosyada bir araya getirilen makaleler, İstanbul ve çevresinde son yıllarda yapılan kazılardan ve yürütülen araştırmalardan hareketle Bizans dönemi toplumsal ve gündelik hayatına dair önemli bulgular sunuyor. Dosyadaki yazılar aynı zamanda İstanbul'da Bizans mirası üzerine araştırmaların geçmişine ve kaynaklarına ilişkin de yeni bilgiler içeriyor. *Toplumsal Tarih*'te bir süredir ihmal ettiğimiz Bizans tarihi alanındaki çalışmalara önümüzdeki sayılarda daha fazla yer vereceğiz. Ağustos sayımızı hazırlarken, "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı metne imza vererek yüzlerce meslektaşıyla birlikte barış çağrısı yaptığı için hapis cezası alan ve cezaevine giren hocamız ve Tarih Vakfı mütevelliisi Prof. Dr. Füsün Üstel'in 75 gün sonra tahliye olduğu haberi geldi. Füsün Üstel hocamıza aramıza hoş geldiniz derken, cezaevindeki 80. gününe yaklaşan bir diğer Barış Akademisyeni Doç. Dr. Tuna Altınel'in de bir an önce serbest bırakılmasını bekliyoruz. İfade özgürlüğü, basın özgürlüğü, akademik özgürlük ihlalleriyle sonuçlanan adli ve idari süreçlerin son bulduğu, bu hak ve özgürlüklerin uluslararası insan hakları hukuku standartları çerçevesinde korunduğu günlere ulaşmak ümidiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

14 TÜRKİYE'DE DÜNÜ İNŞA ETMEK:

Hasan Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı

MİTHAT K. VURAL

26 Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak

BUKET KİTAPÇI BAYRI

30 Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kazıları

RAHMİ ASAL - MEHMET ALİ POLAT - YUSUF TOKGÖZ

38 İstanbul Kazı Buluntuları ve Bizans'ta Günlük Yaşam

GÜLBAHAR BARAN ÇELİK - EMİR SON

46 İstanbul'un Eski Çağ ve Orta Çağ Limanları

MUSTAFA H. SAYAR

52 İSTANBUL'DA BİZANS'I GEZEREK KEŞFETMEK

Bizans Dönemi Su Temini Alt Yapısı: Büyük Saray Bölgesi

KERİM ALTUĞ

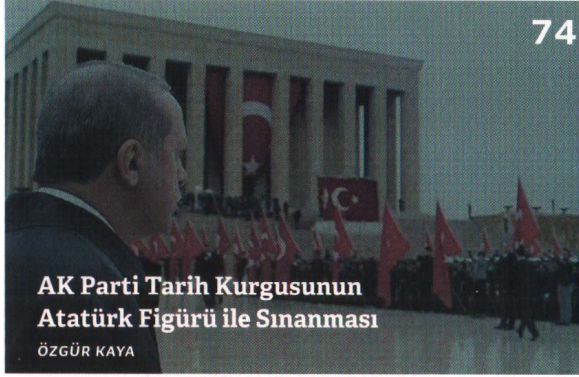
62 AZİZ OĞAN ARŞİVİ:

Aziz Ogan ve Yabancı Bizantologların Yazışmaları Işığında İstanbul'da Bizans Mirası Tartışmaları

SELVİHAN KURT

Bizans Koleksiyonuna Sahip Bibliopera Kütüphaneleri

NAZ BAYDAR

AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk Figürü ile Sınanması

ÖZGÜR KAYA

82 Şücaeddin Orhan Bey Döneminde Menteşe Emirliği

REFİK BAYKARA

KAPAK RESMİ: ALİ YAYCIOĞLU

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 308, Ağustos 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No:10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU

Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıyay, Buket
Kitapoğlu Bayrı, Murat Belge, Fatmagül
Berktay, Bülent Bilemez, İpek Hüner Cora,
Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan
Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer
Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem,
Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü,
Nurgen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet
Hacçalıhoğlu, Murat Koraltürk, Burcu
Kurt, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H.
Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İktil Selçuk,
Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur,
Meltem Toksöz, Zafer Toprak,
Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu,
İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE
YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDITÖR
Zeynep Büyükpaltalı

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 53 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI

Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 90 00

BASKI TARİHİ
Temmuz 2019

DAĞITIM

Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK

Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (39)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAHA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ

Yurtiçi 150.000 TL
ABD 170 \$
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0001 0010 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve
ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı
yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak
alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını
ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Mustafa Kemal Paşa Ne Yaptı ve Ne Yapıyor

2 AĞUSTOS 1919 SABAH

Üçüncü Ordu müfettişi-sabıkı Mustafa Kemal Paşa ile Bahriye Nazırı-esbaki Rauf Bey'in Hükümetçe asi olarak telakki ve taşralara derdest ve tevkifleri hakkında o emr-i şedide verildiği malumdur. Bir refikimiz, Mustafa Kemal Paşa'nın bais-i itham ve takibi olan hareketi hakkında tafsilat-ı âtiyeyi veriyor:

Mustafa Kemal Paşa Üçüncü Ordu Müfettişliğiyle Samsun'a gittiği zaman bir takım teşkilat icrasına başlamış, bir gün halkı camide toplayarak onlara İzmir işgalinden bahsetmiş ve "kalkınız ne duruyorsunuz?" gibi tahrik amiz sözlerle ahaliyi isyana teşvik etmiş. Bu hareketi merkeze bildirilince Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a davet edilmiş ise de icabet etmemiş. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti taşraya gönderdiği bir tamimde Mustafa Kemal Paşa'nın azledildiğini bildirmiş. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu tebliğe rağmen vazifesine devam eylemiştir. Nihayet Hükümetle araları açılınca istifa etmeyi tercih ederek İstanbul'a askerlikten istifa ettiğini bildirmiş. Fakat bu defa tahrikata girmi vermiş. Hatta bu tahrikat o havalide bulunan İslamlarla Hristiyanlar arasında sül-i tefehhümler tevidine başlamıştır.

Bir taraftan da vilayetlerden murahhaslar getirterek ve Hükümetin şifresini istimal ederek Erzurum'da bir kongre akdettirmiş. Kanun-i Esasinin sarahatına binaen bu son hareketi meşrutiyete karşı isyan teşkil ettiği gibi, tahrikat ve iğvaatı da memleketin selametiyle oynamak mahiyetinde görülmüştür. Bu sebeble Mustafa Kemal Paşa ile hareketinde ona iştirak eden Rauf Bey Hükümet nazaranında asi vasfını almıştır. İşte Hükümet bu iki adamın tevkifine bu sebepten lüzum görüyor.

Elim Bir Dert 40 Bin Frengili Kadın

4 AĞUSTOS 1919 SABAH

Şehrimizde frengi illetinin yaptığı tahribat akla ve leh (şaşkınlık) getirecek bir mertebeye varmıştır. Bu nânmânsüz (yakıcı kül eden) illetin tahribatı o derece büyük bir vüsat kesb etmiştir ki, buna karşı tedabir-i ciddiye ittihaz edilmezse, hastalığın koca İstanbul şehri içinde yakasına sarılmadık tek bir fert bırakmaması ihtimali vardır. Bu iddianızı tesbit için Polis Müdüriyet-i Umumiyesince yapılan istatistikî işhad edeceğiz. Bu istatistiğe göre Beyoğlu ve İstanbul'da frengi illetine müptela olan kadınların adedi kırk bine balığ olmuştur. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi ile Şehremaneti bu müthiş illetin tevsi-i daire etmemesi için tedabir-i fenniye ittihazını taht-ı karara

almışlardır. Gerçi umumhaneler muayene-i tıbbiyyeye tabi iseler de hususi hanelerde fuhşiyatta bulunanlar muayene edilmemekte ve işte frengi bu hususi hanelerdeki kadınlar vasıtasıyla sirayet etmektedir. Takarrür eden tedabir-i sıhhiyenin müsâraaten (acale olarak) mevki-i tatbiki vazını selamet-i umumiye namına temenni ederiz.

Pahalılığa Karşı Düşünülen Tedbirler

5 AĞUSTOS 1919 İK DAM

Mütarekenin akdi üzerine oldukça tenezzül eden eşya-yı muhtelif fiyatlarının birdenbire tekrar yükselmesi yüzünden ahalinin son derece müşkülât çektiği malumdur. Bu pahalılığın esbabını hem de izalesi çarelerini sormak üzere muharrirlerimizden birini nezdine izam ettiğimiz en salahiyyetdar bir zat ber-vech-i âti beyanatta bulunmuştur:

Memlekette İhtikar Var mı?

Memlekette ihtikar olup olmadığını anlamak için tetkikat-ı amikte bulundum. Size kemal-i kat'iyetle söyleyebilirim ki memleketimizde ihtikar yoktur ve ihtikar olması imkanı da mevcut değildir. Bütün dünyadaki eşya Türkiye kadar ve belki de Türkiye'dekinden daha pahalı bulunmaktadır. [...]

Kambiyo Farkları:

Bizdeki hal-i hazır fiyatları artıran tamamen kambiyo farklarıdır ve kambiyonun bu derce sarıh tahavvülâtına nazaran ihtikar yapmak, yani malı saklayıp piyasaya tedricen galî fiyat ile çıkarmak hiçbir tûccarın işi olmasa gerektir. Kambiyo farkının esab ve avamili de herkesin malumdur zannederim. Hükümetin bu harp senesinde çıkardığı yüz elli milyon liralık kavaim-i nakdiye Arabistan, Suriye ve şark vilayetlerinden sarf-ı nazar, İstanbul ve Bursa'nın pek yakın köylerinde bile revaç bulamayarak yalnız birkaç vilayete inhisar etmekle kaymetten düştü. Sonra bizim mağlubiyetimiz bunların daha ziyade düşmesine sebebiyet verdi. [...]

Sadrazam Paşa

6 AĞUSTOS 1919 İK DAM

Sadrazam Ferit Paşa evvelki akşam Harbiye Nezaretine giderek Harbiye Nazırı Nazım ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Hadi Paşaları ile birlikte uzun müddet müzakeratta bulunmuş ve telefonla vaki olan davet üzerine Nafia Nazırı da celb olunarak saat altıya kadar müzakerata devam edildikten sonra Sadrazam Paşa Daire-i Harbiye'den müfarekat eylemiştir. [...]

Müteakiben Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa da davet edilmiş ve yedi buçuğa kadar teati-i efkar olunmuştur. Bu bâbda istihsal ettiğimiz malumata göre bu içtimada ahiren Meclis-i Vükelâ kararıyla lağve-

dilen Üçüncü Ordu Müfettiş-i sabıkı Mustafa Kemal Paşa'nın hareket-i ahiresiyle Anadolu'nun son iktisap ettiği vaziyet ile bu vaziyete karşı Hükümetin itihaz edeceği tedbir ve müzakere ve takip eyleyeceği nokta-i nazar mevzu bahs olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüs-ı ahiresiyle husule gelen ahvalin izale veya tetkikine memur edildiğini yazdığımız Müşir Abdullah Paşa ile Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın havali-i mezkûreye azimetleri keyfiyeti temadi-i müzakereyi icap ettirmişti. Abdullah Paşa'nın mıntika-i mezkûreyi kabul veya adem-i kabulü henüz malum olmamakla beraber o havali hakkındaki vukuf ve malumatından istifade edilmek üzere terchen tayin edilmiş olan Harbiye Müsteşarı Fevzi Paşa'nın vazife-i mezkûreden affını rica fikrinde olduğu ve müşarünileyhin bu vazifeyi kabul eylediği takdirde avdetine kadar vazifesinin vekaleten idare olunacağı haber alınmıştır.

Bela Kun'un Sukutu

6 AĞUSTOS 1919 SABAH

Paris 4 Ağustos- Müttefikin Meclis-i Alisi Bela Kun'un sukutu hakkında resmi bir tebliğe destres olmuştur. Yeni Macar Hükümeti, kendisine vaat edildiği vechile Romanya kıtaatının mütareke şeraitine riayet ettirilmemesi talep etmiştir.

Gazeteler Bela Kun Viyana'ya vürud ettiği halde Komünist Hükümeti aza-yı sairesi fîrar etmek teşebbüsünde bulunmuş ise de bunların derdest edilerek Viyana'ya sevk edildiklerini ve haklarında bir karar itihaz edilinceye kadar orada taht-ı nezarete bulundurulacaklarını yazıyor.

Sırf sosyalist azadan ibaret bir kabine teşekkül etmiş ve ilk icraatı hakk-ı tasarrufu iade etmek olmuştur. İhtilalci Hükümetin istifası Macaristan'ın bütün mehafiline bir sürur-ı azim ile karşılanmıştır. [...]

Macar Bolşevikleri

7 AĞUSTOS 1919 SABAH

Paris 5 Ağustos-Bükreş'ten vürud eden haberlere nazaran Romanya orduları Budapeşte'den on beş kilometre mesafede bulunmaktadır. Avusturya'ya iltica etmiş olan Bela Kun ve rüfekaşı taht-ı tevkif ve muhafazaya alınmıştır.

Londra 5- Bela Kun'un Viyana'ya esna-yı hareketinde eşyası arasında beş milyon kron bulunmuştur. Bir gazete muhabiri Budapeşte'deki ahvalı şu suretle tarif ediyor: Macar payitahtı derhal manzara-i tabisini iktisab etmiştir. Pazar sabahı bütün kiliselerde ki çanlar Komünist Hükümetin sukutundan dolayı alaim-i sürur olarak çalmaya başlamış ve eski heyet-i zabita ifâ-yı vazifeye mübaşeret etmiştir. Dün akşam sabık ırcal-i hükümet ve erkan-ı memurin Hariciye Nezareti önünde tecemmu etmişler ve Bolşevik Hükümetinin sukutunu hurra sedalarıyla alkışlamışlardır. Genç daktilograf kızlar eski Macar milli şarkılarını terennüm etmişlerdir.

Heyet-i Tetkikiye Karahisar-ı Sâhib'de

9 AĞUSTOS 1919 SABAH

Hükümet-i mülkiye erkanı ile Hükümet-i askeriye memurini arasında tahaddüs eden ihtilâfâtı tetkik ve fasl etmek (halletmek) üzere Hükümetçe Konya ile Ankara havalisine gönderilen ve Süleyman Şefik Paşa ile Defter-i Hakani Eminî Yusuf Ziya Bey'den mürekkep olan ilk heyet-i tetkikiye Karahisar'a muvasalat etmiştir. Karahisar-ı Sâhib'de intişar eden İkaz refikimiz, heyet-i tetkikiyenin muvasalatı ve vazifesini ne suret ile ifâ ettiği hakkında tafsilatı veriyor. [...]

Heyet erkânıyla bir mülakat: Süleyman Şefik Paşa ve Ziya Bey heyet-i miliyeler ile Aydın meselesi hakkındaki efkâr ve ihtisatını istimzaç etmek üzere kendilerine müracaat eden İkaz muharririyle mülakatta bulunmuşlardır.

Yunanlıların Aydın'da ika ettikleri cinayetler ve mezalimler hakkında Hükümet-i merkeziyenin ne gibi teşebbüsatta bulunduğunu istifsar eden muharrire cevaben Süleyman Şefik Paşa demiştir ki:

- Yunanlıların şu hareketlerini Hükümet her zaman protesto ile lazım gelen teşebbüs-ı siyasiyede bulunmaktadır. Bunun yakında âsarı zuhur eder, Yunanlıların hudud-ı işgaliyeleri ümit ederim, tahdid edilecektir. Yunan'ın İzmir ve Aydın havalisinde yaptığı feciâyı bir heyet tahkik edecektir. Hükümet bu gün teşebbüs-ı siyasiyeden başka bir şey yapamaz.

- Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini ve Milli Kongrenin içtimaa daveti için vuku bulan teşebbüs-ı nasıl buluyorsunuz

- Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini iyi bulmam. Bu gün en çok ittihad ve Makam-ı Saltanatın ve Hilafetin etrafında toplanacağımız bir gündür. Bu gibi haller, korkarım memleketin bâdi-i felaketi olur. Hem bu milli kongreye ne lüzum var? İşte Hükümet Meclis-i Mebusan intihabatının icrasını emretmiştir ve kat'iyen müdahale etmemeye karar vermiştir. Hükümet-i hazıra Hatt-ı Hümayunda da görüldüğü üzere hiçbir fırkaya mensup olmayan devletçi zevattandır. Ahali, hukukunu muhafaza ve sıyanet edici Mebusanı intihab edecek olursa memleket için daha nâfidir. Heyet-i miliyeler umumi hareketlerinden ictinab eylemelidirler. Zira pek tehlikeli bir oyundur. [...]

Gazeteciler Cemiyeti

10 AĞUSTOS 1919 SABAH

Siyaset ile kat'iyen işğal etmemek ve sırf meslektaşlarımızın hukukunu müdafaa ve açıkta kalanların maddeten ve manen terfihi (rahat yaşamasını) esbabını istikmal eylemek üzere bilfiil gazetelerde çalışan muharrirlerden ve muhabirlerden mürekkep olmak üzere bir gazeteciler cemiyeti teşekkül etmek üzere. Bu meslek cemiyetinin nizamnamesi tertip

edilmiş ve müsaadesi istihsal edilmek üzere beyanamesi Dahiliye Nezareti'ne takdim edilmiştir. [...] Şu noktayı da kemal-i ehemmiyetle kaydederiz ki Gazeteciler Cemiyetinin, Osmanlı Matbuat Cemiyeti ile hiçbir alakası yoktur.

Erzurum Kongresi Dağıldı

11 AĞUSTOS 1919 SABAH

Mustafa Kemal Paşa tarafından, Erzurum'da içtimaa davet edilmiş olan Milli Kongre, Ağustos'un yedisinde dağılmıştır. Kongreye iştirak edenler, ehemmiyetsiz birtakım adamlardan ibarettir. Anadolu ahali-i İslamiyesinin, yapılan tahrikata asla ehemmiyet vermediğini salahiyyettar bir menbadan aldığımız malumata istinaden temin edebiliyoruz. Ağustos'un yedisinde dağılmış olan Milli Kongre Mustafa Kemal Paşa tarafından küşat edilmiş ve mümaileyh riyasete, İzzet ve Raif efendiler de reis vekaletine intihab edilmişler idi.

Anadolu Harekat-ı Milliyesi

12 AĞUSTOS 1919 SABAH

Fransızca İstanbul refikimiz "Vaziyet" serlevhası ile yazdığı bir makalede Konya Heyet-i Tahkikiyesi Reisi Süleyman Şefik Paşa'nın Karahisar-ı Sahip'te münteşir "İkaz" refikimize icra ettiği beyanatın samimiyet ve hulûsunu büyük bir memnuniyetle kayd eyledikten sonra diyor ki: Mustafa Kemal Paşa, Hükümet ve memleketine karşı alenen ilan-ı isyan etti mi. Mümaileyh asker topluyor, memlekete tekalif-i harbiye tarh ediyor ve Erzurum'da bir meclis-i müessesan vaz'ını takınmak isteyen bir Milli Kongreyi içtimaa davet ediyor. Erzurum'da ittihaz edilen mukarreratın nevi ve mahiyetini tamamiyla bilmiyoruz. Fakat aldığımız haberlerden anlıyoruz ki, kongre, hal-i hazırda Anadolu ahali-i İslamiyesi arasında cidden caniyane olacak tahrikat yapıyor. Süleyman Şefik Paşa bu gibi hareketlerin memleketi izmihlale sürükleyebileceği bir mahiyette olduğu söylüyor ki, bundan daha doğru bir şey olamaz. Türkiye, muharebeden mağlup çıkıyor. Binaenaleyh Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan gibi bu mağlubiyyetin cezasını çekecektir.

Maamafih Sulh Konferansı tarafından hakkında bir karar ittihaz edilinceye kadar Türkiye tarafından ittihaz olunacak vaziyete göre bu akubetlerin ağır veya hafif olması muhtemeldir. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde cereyan eden hadiseler, zannederiz ki Paris'te Düvel-i Müttefike mümessilleri tarafından kemal-i dikkat ile takip olunmaktadır. Eğer bu murahhaslara Türklerin bizzat kendini idare etmek kabiliyetini haiz olmadıkları kanaat-i kat'iyesi telkin olunacak ise, bu bâbda icap eden tedbirleri ittihaz etmeleri meşru ve zaruridir. Zira Türkiye gibi vâsi' bir memleketi anarşi ve Bolşevizmin sirayeti altında terk etmek gayri kabilirdi. Binaenaleyh Hükümet, selamet-i memleketin mevcudiyetini tehlikeye atan

bu kargaşalıkların amilleri aleyhinde en büyük şiddet ve kat'iyet ile hareket etmesi lazımdır. Ferit Paşa Kabinesi bunu anladı. Hükümet asilere karşı kemal-i şiddet ile harekete karar vermiş gibi görünüyor. [...]

Mustafa Kemal Paşa

13 AĞUSTOS 1919 SABAH

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mazul ve askerlikten müstafi Mustafa Kemal Bey meslek-i askeriden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahri yarverlik rütbesi feshedilmiştir.

İstanbul'da Amerika Ticareti

18 AĞUSTOS 1919 İK DAM

Bazı Amerika ticarethaneleri vekillerinin şehrimizin bazı mevkilerinde ve bilhassa İstanbul'da bir takım küçük sergiler tesis ruhsatını istihsal ettiklerini ve bu sergilerde Amerika mahsulatının ahaliye teşhir edilerek ucuz fiyatla eşya satılacağını karşı gazeteleri yazıyor.

Hanımların Tıbbiyeye Kabulü

18 AĞUSTOS İK DAM

Hanımların Tıbbiyeye kabulü hakkında Sihiyye Müdürlüğü Umumi Abdullah Cevdet Bey bir muharrimimize beyanat-ı âtiyede bulunmuştur:

Bu gün Besim Ömer Paşa telefonla tebrik etti. Kendi riyaseti altında inikad eden Tıp Fakültesi meclis-i muallimini, Tıp Fakültesi kapısını Darülfünun'un diğer fakülteleri gibi hanımlara da açmaya karar vermiştir. [...]

Fuhuş Mücadelesi Darü'l- hikmeti'l-İslamiyenin tedbirleri

22 AĞUSTOS 1919 SABAH

Memleketimizde son zamanlarda pek ziyade tevessü eden fuhuş ve ahlaksızlığa karşı her hususta büyük gayret ve mücadehatını görmekte olduğumuz Darü'l-hikmeti'l-İslamiyenin dahi mücadeleye başlayacağı işitilmiştir. Bir muharrimimiz beray-ı tahkik dar-ı meskûre azimet ile Reis Vekili Hüseyin Avni Efendi ve azadan Ferit Bey ile görüşmüş ve şu malumatı almıştır:

Filvaki Şeyhülislam Efendi hazretlerinin teemmül ve kararlarıyla bir encümen teşekkül edeceği doğrudur. Vazife-i mezkûre heyetimize havale buyrulmuştur. Bu encümen heyetimiz azasıyla her nezaretten izam olunacak birer memur-i mahsustan mürekkep olacaktır. Şimdiye kadar ancak Dahiliye Nezareti bir memur tayin etmiştir. Diğer nezaretlerce dahi birer zat tayin olununca encümen faaliyet ve müzakeratına başlayacaktır. Encümenin gayesi memlekette son zamanlarda had bir şekil alan fuhuş vesair ahlaksız-

lıkları men' için tedabir ittihaz etmek, ihtiyaç saika-sıyla bu rezaletle kendini feda eden biçarelere iş bulup bunları tarik-i selamete sevk ve bu hususta icap ederse Polis Müdüriyet-i Umumiye, Zabıta-i Ahlakiye şubesi gibi alakadar idarelerle teşrik-i mesai eylemek vahasıl vatanın terakki ve tealiisi hakkında lazım gelen tedabiri ittihaz etmektedir.

Amele Hayatı

25 AĞUSTOS 1919 İK DAM

Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından Bahriye ve Tica-ret nezaretlerine verilen layiha suretidir:

Bahriye Nezaret-i Celilesine merbut müessesat ve fabrikalarda müstahdem olup aralarında bir tesanüt ve muavenet-i müteakile tesisi maksadıyla bir cemiyet halinde toplanarak fırkamızın Kasım Paşa Şubesi ni teşkil eden amelenin ber- vech-i zir istirahatının tahkikini, Nezaret-i Âliyelerinden ve makamatı saireden temini için vuku bulan müracaatları üzerine, is'af-ı mutalebe himmet buyrulacağı ümidiyle takdim-i maruza mübaderet kılındı:

1) Saat-i mesainin günde 8 ve haftada 48 saate tenziliyle haftada bir gün tatil prensibi bütün memleketlerde kabul ve mukadderat-ı mileli tayin etmekte olan Paris Sulh Konferansında da resmen temhid edildiği ve memleketimizin bile bazı müesseselerinde hatta Zeytinburnu, Top-hane fabrikalarında ve bahriye matbuası gibi müessesat-ı resmîyede tatbik olunduğu halde Bahriye Nezaret-i Celilesine merbut fabrikalarda müstahdem amele maalesef elan bu haktan mahrum bulunmaktadırlar. Anmece kabul edilen, müessesat-ı hususiyede bile tatbik edilmeye başlanan bu hakkın, cihanın en zavallılarını teşkil eden Türk ve İslam amelesine de biran evvel temin edilmesi lazım geleceği bu hakkın, zat-ı Nezaret-penahilerince ihmal edileceğini katıyyen tasavvur etmiyoruz. [...]

2) Amelenin, memurun müsüllü, fabrikaya ve ya bir işe duhulünde, nısıf maaşlarının kat' edilmesi, amelenin maduriyetini mucip olmakta ve bu ise ciddi, muhik bir esasa müstenit bulunmamaktadır. Zaman-ı hazırda bir günlük maişetini bile tedarikten aciz bulunan amelenin 15 gün bir müddet açlığa mahkum olması esasat-ı insaniyetperveri ile kabil-i telif olmadığı gibi hayat ve sıhhat-ı umumiyenin muhafaza ve idamesiyle alaka-i şedidesi bulunan menafi-i devlete de münafidir. [...]

3) Üçüncü bir nokta ise amelenin âtiyen saadet hallerini temin etmek maksad-ı hayır-perveranesiyle teşekkül ettiği halde neticede, maalesef, hiçbir amelenin ihtiyarlık ve maluliyet devrinde vesait-i maişetini temin edemeyen ve ahiren "Bahriye Amelelerinin Temin-i İstikbal Sandığı" namını alan tekaüt sandığına müteallik bulunmaktadır. Bu sandığın suret-i idaresi ise bütün amele arasında küll ü kal (dedikodu) ve adem-i memnuniyeti mucip olmaktadır. [...]

Bahriye Nezaret-i Celilesine mensup fabrikalar müstahdemini, sandığın bidayet-i tesisinden bu güne kadar cereyan eden muamelatının ameleden de murahhas bulunmak şartıyla, bir komisyon vasıtasıyla tetkik ve teftişini ve bu hususta muvazzah bir muvazene-i umumiye neşrinin istisna etmektedirler.

Siyah Pençe Grupları

25 AĞUSTOS 1919 SABAH

Siyah pençe grupları hakkında tahkikat ve tetkikat gittikçe pek ehemmiyetli bir şekil ve safhaya girmektedir. Siyah pençe gruplarına pek mühim birçok ticarethaneler iştirak eylemiştir. Siyah pençe grupları memleketi, milleti soyamak için her ne denaet yapmak lazım gelmiş ise cümlesini yapmışlardır. Tahkikattan anlaşıldığına göre, siyah pençe, devair-i resmîyeyi aldatmış, hukuk-i devleti de gasp etmiş, vagon ihtikarından başka Almanya'dan, Avusturya-Macaristan'dan harp esnasında getirilen milyonlarca liralık emtia-i ticariyeyi gümrüğe beş para vermeksizin eşya-yı askeriye bahanesiyle serbestçe memleketi ithal etmiştir. Siyah pençe gruplarının asıl müessisleri Levazım Reis-i esbakı firarı Topal İsmail Hakkı, Talat ve hempalarıdır.

Harbin devam etmiş olduğu dört buçuk sene zarfında Avusturya'dan, Almanya'dan, Bulgaristan ve bitaraf memleketlerden getirilmiş olan altmış dokuz bin vagon eşya (askeri levazımdır, mühimmatıdır) diyerek bilâ- resm ithal edenler ve bu suretle milyonlarca liralık temettü elde edenler, hep siyah pençe şirketine mensup olan gruplardır.

Siyah pençe grupları Sirkeci, Galata ve İstanbul gümrüklerine birer heyet göndermişlerdir. Eşya gelince bu heyetler süngüleriyle etrafını çevirmekte ve hemen pek aşikar bir surette ticarethanelere sevk edilmekte idi.

Rüsumat memurları, alelhusus muayene memurları eşyanın yanına gidemiyorlar, giderlerse darp ediliyorlardı. Levazım idaresi ticarethaneleri müteaddit gruplara ayırmış idi. Çaldılar, gasp ettiler, memleket, millet soyuldu. [...]

Han-ı Yağma! Talat Paşa da Almış

28 AĞUSTOS 1919 SABAH

İttihad ve Terakki Hükümeti zamanında Maliye Hükümet-i Osmaniye'nin değil, İttihad ve Terakki Ocağının adeta bir kasası idi. Ocaklılar Maliye veznelelerinden istedikleri kadar para alırlar. Talat Paşa'nın Dahiliye Nezaretinde bulunduğu esnada, bir emir ile Maliye hazinesinden 14 844 lira aldığı Şehremanetin de tetkikat icra etmekte olan mülkiye müfettişleri tarafından meydana çıkarılmıştır. Bu para güya erzak mübayaası için alınmış olduğu halde, erzak için sarf edilmemiş ve Talat Paşa tarafından ihtiyacı-ı zatiyesini tehvine tahsis edilmiştir. [...]

100. Yılında Uluslararası İlişkiler Öğretisi Çalıştayı

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ, 24 MAYIS 2019 TARİHİNDE KÜRESEL SİYASAL EĞİLİMLER BİRİMİ (GPOT), TARİH VAKFI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER KONSEYİ'NİN (UİK) ORTAKLIĞINDA "100. YILINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÖĞRETİSİ ÇALIŞTAYI"NA EV SAHİPLİĞİ YAPTI.

YASİN KÜÇÜKKAYA - SENA KEKEÇ

Sınırlı sayıda katılımcıya açık olan ve dört oturumda gerçekleşen toplantı; organizasyona imza atan kurumları temsilen Prof. Dr. Mensur Akgün (GPOT Birim Başkanı), Prof. Dr. Mustafa Aydın (UİK Başkanı) ve Doç. Dr. İsmet Akça'nın (Tarih Vakfı Genel Müdürü) açılış konuşmalarıyla başladı. Oturumlarda, "Tarihi Arka Plan ve Disiplinin Doğuşu", "Soğuk Savaş ve Realizm", "Yeni Gerçekler, Yeni Fikirler, Yeni Teoriler" ve "21. Yüzyılda Uluslararası İlişkiler" başlıkları: "Tarihi Arka Plan", "Disiplinin Durumu" ve "Türkiye'de Durum" ışığında masaya yatırıldı. Son olarak toplantı, Akgün ve Aydın'ın kapanış konuşmalarının ve toplantının genel bir değerlendirmesi mahiyetindeki katılımcıların karşılıklı eleştiri, görüş ve fikir alışverişinin ardından sona erdi.

İlk oturum, Prof. Dr. İlder Turan'ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Oturumun konuşmacıları sırasıyla: Prof. Dr. Zafer Toprak, Prof. Dr. Nuri Yurdusev, Prof. Dr. Ebru Şule Canan Sokullu'ydu. Oturumun ilk konuşmacısı olan Toprak, konuşmasını tarihsel arka plana ayırdı. Toprak, 1872 yılında Galler'de kurulan Aberystwyth Üniversitesi'nde 1919 yılında "Department of Internatio-

nal Politics" adlı bir bölümün açıldığını ve "uluslararası ilişkilerin 100. yılı" vurgusunun da buradan ileri gelmiş olabileceğini söyleyip, uluslararası ilişkiler camiası olarak uluslararası gelişmeleri Türkiye'deki gelişmelere öncelediğimiz yönünde bir tespitte bulundu. Toprak bu durumu, uluslararası ilişkilerin başlangıç noktası olarak kabul edilen 1919'dan tam 11 yıl önce 1908 yılında İstanbul'daki Mekteb-i Mülkiye'de "Siyasiyat" adlı bir bölümün kurulmuş olmasıyla açıkladı. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Yurdusev ise disiplinin durumunu ele aldı. Yurdusev'e göre bir realitenin ya da bir olgunun ortaya çıktığı ilk tarih ile o olguyu düşünme, anlama, bilgiye dönüştürme çabası ve bu bilgiyi kurumsallaştırmak farklı şeylerdir. Olgu, tarihin belirli bir döneminden ortaya çıkmış olabilir fakat insanların o olgu üzerine düşünmesi, bunu kurumsallaştırması çok sonra olabilir. Bu sebeple Yurdusev, 1919 yılında Aberystwyth'de kurulan "chair of international politics"ın uluslararası ilişkiler disiplininin başlangıç noktası olarak kabul edilmesini makul karşıladığını söyledi. Oturumun üçüncü konuşmacısı olan Canan Sokullu ise Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalış-

malarının doksanlara dek nitel ağırlıklı olduğunu ancak uluslararası arka planda nicel çalışmaların her geçen gün yaygınlaştığını söyledi. Türkiye'nin bu evrimi daha geç yaşadığını ve 1990'lardan sonra net bir biçimde nicel çalışmaların arttığını gözlemlediğini belirtti.

Akça'nın moderatörlüğünde gerçekleşen ikinci oturumun konuşmacıları olan Dr. Cangül Örneç, Prof. Dr. Atila Eralp ve Prof. Dr. Gencer Özcan sırasıyla; tarihi arka planı, disiplinin durumunu ve Türkiye'deki durumu ele aldı. Oturum ilk konuşmacısı olan Örneç, konuşmasını Soğuk Savaş'a ayırdı ve Soğuk Savaş'ın yalnızca iki kutuplu bir eksen içerisindeki güçler arası bir savaş olmadığını, aynı zamanda bunun kapitalist üretimle sosyalist üretim arasında geçen bir rekabet olduğunu söyledi. Oturumun ikinci konuşmacısı olan Eralp, konuşmasını realizme ayırdı. Eralp'e göre uluslararası ilişkiler, bir 20. yüzyıl disiplini ve onu bir disiplin haline getiren de realizmdir. Bu noktada Carr ve Morgenthau'ya atıfta bulunan Eralp, en önemli hususun metot konusu olduğunu söyledi. Ayrıca, uluslararası ilişkiler disiplini ile uluslararası politikanın iç içe geçtiğini ve bu bağlamda alan üzerinde ciddi bir Amerikan ağırlığı olduğunu, disiplinin Kıta Avrupa'sından Amerika'ya kaydığını, hatta Stanley Hoffman'ın "Amerika'nın sosyal bilimi uluslararası ilişkilerdir" dediğini hatırlattı. Oturum üçüncü konuşmacısı olan Özcan ise konuşmasını Türkiye'deki durumu ele aldı. Özcan, konuşmasının başlarında uluslararası ilişkilerin ancak iktidar ilişkileri içerisinden anlaşılabilirliğini, uluslararası ilişkiler disiplini anlamak için ege-men iktidar ilişkilerinin niteliğine ba-

Akmed'de Sergi: Pazarın Cazibesi

ANTALYA'DA BULUNAN KOÇ ÜNİVERSİTESİ SUNA & İNAN KIRAÇ AKDENİZ MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ, KALEİÇİ MÜZESİ'NDE KÜRATÖRLÜĞÜNÜ MERKEZİN DİREKTÖRLÜĞÜNÜ DE YAPAN PROF. DR. OĞUZ TEKİN'İN ÜSTLENDİĞİ BİR SERGİYİ 1 ARALIK 2018 TARİHİNDEN İTİBAREN ZİYARETÇİLERİNE AÇMIŞ BULUNUYOR.

BERAT SEÇKİN DEMİROK

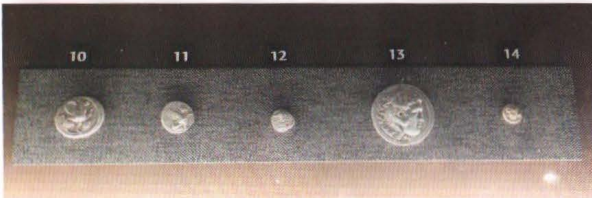
"Pazarın Cazibesi: Tarih Boyunca Akdeniz Dünyasında Alışveriş" adlı sergi, Merkezin bir kısmını oluşturan Kaleiçi Müzesi'nde açılan ilk sergi olma niteliğini taşıyor. Mezopotamya ve Mısır tarihinden Osmanlı tarihine kadar pazar ve çarşı tarihini gözler önüne seren sergide pek çoğu kişisel koleksiyonlardan sağlanan sikkeler, ağırlıklar, teraziler, kantarlar ve pazara dair araç gereçler sergileniyor. Belgelerle geçmişten günümüze Hititler'de karum ve vabartum, Eski Yunan'da agora, Roma'da ve Doğu Roma'da forum ve Osmanlı'da bedesten-arasta şeklinde dönüşüme

uğramış ticaret hayatı ziyaretçiye sunuluyor. Bunun yanı sıra sergi, Prof. Dr. Oğuz Tekin'e göre, pazar hayatını tartı araç gereçleri eşliğinde sunan ilk sergi olma niteliklerini taşıyor.

Eski bir Rum Ortodoks kilisesi olan 1863 tarihli Aya Yorgi Kilisesi'nin İnan Kırac tarafından satın alınp bir sergi salonuna dönüştürülmüş olması dolayısıyla, müze içerisinde sergi için de bu mekân uygun görülmüş. Sergide ilk olarak, Friedrich Wilhelm von Thiersch tarafından çizilmiş Pergamon antik kenti şehir merkezinin bir illüstrasyonunu görmek mümkün.

Çizimin tarihi 1882 olduğuna ve çizimde de Zeus Sunağı'nın tamamı görülebildiğine göre, o sıralarda (ya da biraz daha öncesinde) Zeus Sunağı'nın tam olarak keşfedilmiş olduğu sonucuna varılabilir. Çizim, sunağın etrafında bir agora oluşmuş olabileceği izlenimini veriyor.

Sergi, "Firavunlar Dönemi'nde Mısır" bölümüyle başlayıp, "Osmanlı Döneminde Pazar" adlı bölümle son buluyor. Ayrıca, koleksiyonların sergilendiği kısımların bazılarında çekmeceler bulunuyor ve bu çekmecelerde dikkat çekici bilgiler görülebiliyor. "Firavunlar Dönemi'nde Mısır" kısmında; Mısırlıların terazilerde sadece mal tartmadığı, bunun yanı sıra yeri geldiğinde ölülerin yüreklerini dolayısıyla günahlarını da tarttığı bilgisi Ölüler Kitabı'ndan alınmış birkaç görselle desteklenmiş. "Mezopotamya ve Anadolu" bölümünde ise, Tunç Çağı ele alınmakta. Söz konusu döneme dair pazar ha-

Bronz Hermes heykeli. Para kesesi ve kerykeion tutuyor.

yatıyla ilgili bilgilerin önemli ölçüde Kayseri yakınlarındaki Kültepe'nin sunduğu belgelerden sağlandığı ifade edilen sergide, uyuyan ördek formunda ağırlıklara da yer verilmiş.

Anadolu'da Tunç Çağı sonrasında gelen Demir Çağı'nda Lidyalılar tarafından icadı gerçekleştirilen sikkenin, sonraları Altın Post efsanesinin doğmasına yol açacak şekilde, Paktolos Çayı'nda bulunan elektronun (altın ve gümüş alaşımı metal) koyun postlarıyla çıkarılması yoluyla üretildiğini öğreniyoruz. Perslerin de Lidya Krallığı'nı yıktıktan sonra Lidyalıların darphanelerini kullandığı bilgisi göze çarpıyor. Günümüzde "açık alan korkusu" anlamını taşıyan "agoraphobia" kelimesine kökünü veren ve döneminde döviz büroları bile barındıran agoraların ortaya çıkışı ise, elbette, Klasik ve Helenistik Çağlar kısmında ele alınmakta ve başlarda tek katlı inşa edilen agoraların, Pergamon'un öncülük etmesiyle iki, hatta üç katlı inşa edildiği gibi bilgiler verilmekte. Agorada işlenen suçlara para veya kırbaç cezası verildiğine de dikkat çekiliyor. Sikkelerin üzerlerinde basıldıkları antik kentlerin isimlerini ifade eden sembollerin bulunduğu da dikkat çeken detaylar arasında. Buna örnek olarak "nar" anlamındaki Eski'de basılan sikkeler üzerinde narın, "gül" anlamındaki rhodor'dan gelen

Rhodos'ta basılan sikkeler üzerinde gülün bulunması veriliyor. Sergide ayrıca, bu döneme ait olan ve üzerlerinde Tanrı ile Tanrıçalar bulunan sikkelerle ve devlet armalarıyla ilgili kısa bir bilgiye yer veriliyor.

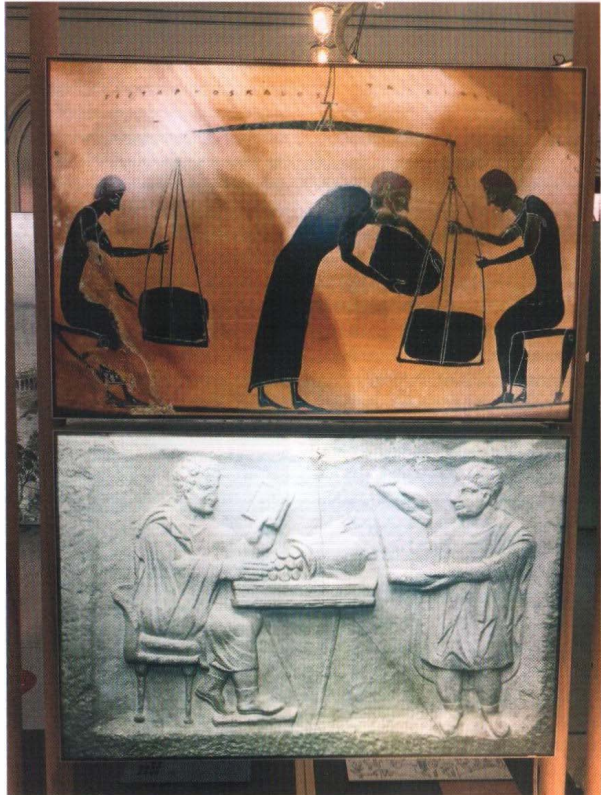
Roma Dönemi'nde agoraların yanı sıra bir de et ve balık ürünlerinin satıldığı Macellumlar'da yapılan alışverişe dikkat çekilmekte; esnafın teraziye nasıl tutması gerektiğine dair bilgilerin yanı sıra, pazarların koruyucu tanrısı Hermes'in para kesesi ve asası caduceus'u tuttuğu bronz bir heykeltik de sergide görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, günümüzde İngilizce'deki "money (para)" ve "mint (darbetmek/para basmak)" sözcüklerine kökünü veren ve ayrıca Juno'nun, yani Eski Yunan'da Hera'nın sıfatlarından olan "moneta"ya ve Roma İmparatoru Diocletianus döneminde enflasyonu durdurmak amacıyla yayınlanmış olan narh kararnameğine dair bilgileri de panolarda bulmak mümkün.

Kiliseye dönüştürülen forumlar

haricinde, Doğu Romalıların da aynı forumları kullandığı; İmparator Anastasius döneminde yapılan sikkelerle Doğu Roma'nın, üzerinde birim değerlerini gösteren bakır sikkelerini basmaya başladığı; son Doğu Roma sikkelerinin XI. Konstatinos'a ait gümüş bir çeyreklik olarak basıldığı bilgilerini de serginin "Bizans Dünyasında Pazar" kısmını gezerken öğrenebiliyoruz.

Belli başlı pazar yerlerinin bedesten, han ve arasta olduğu Osmanlı dünyasında ise, ticarete de lonca teşkilâtının hüküm sürdüğü. Evliya Çelebi'ye göre simitçilerden sabunculara, zerdecilerden teleme peynircilerine pek çok esnafın bulunduğu ve yanıltmacaya karşı cezalardan birinin kulantan çivileme olduğu gibi bilgiler verilmekte olup, "iki dirhem bir çekirdek" deyimine kaynak oluşturan dirhemler ile döneme ait banknotlar da sergide görülebilmektedir.

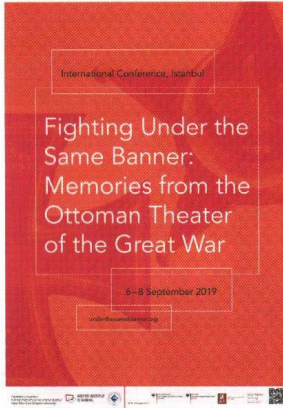
Sergi, 31 Aralık 2019 tarihine kadar pazartesi hariç hafta içi her gün ziyaret edilebilir.

ULUSLARARASI KONFERANS:

Cihan Harbinde Osmanlı Cephelerinden Hatıratlar

"FIGHTING UNDER THE SAME BANNER: MEMORIES FROM THE OTTOMAN THEATER OF THE GREAT WAR" (AYNI SANCAĞIN ALTINDA SAVAŞMAK: CİHAN HARBİNDE OSMANLI CEPHELERİNDEN HATIRATLAR) BAŞLIKLILI KONFERANS, ORIENT-İNSTITUT İSTANBUL VE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ İŞ BİRLİĞİ İLE 6-8 EYLÜL TARİHLERİNDE İSTANBUL'DA DÜZENLENECEK.

Cihan Harbi'nde farklı etnik ve dini kökenlerden gelen bireyler için Osmanlı sancağının altında savaşmak ne anlama geliyordu? Savaş deneyimlerinde neyi, nasıl ve neden hatırlıyorlar ve bunları nasıl kaydedip bir okuyucu kitlesine sunuyorlardı?

Orient-Institut İstanbul ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü iş birliği ile ve Richard Wittmann ve Yaşar Tolga Cora tarafından düzenlenen konferans, hatıratlar, günlükler, otobiyografik eserler, kartpostallar ile ses kayıtları gibi metin-dışı formlara sahip

yaşam anlatılarından hareketle cephe ve cephe gerisinde Osmanlı ordusuna ve Avrupalı müttefiklerine hizmet etmiş asker ve sivilin kişisel deneyimleri üzerinden bu sorulara cevap aramayı amaçlıyor. Konferanstaki tebliğler özellikle de düşük rütbeli subayların, askerlerin ve ailelerinin savaş hatırlama ve temsil pratiklerini inceleyerek, Balkan Savaşları'ndan itibaren, özellikle de Cihan Harbi sırasında, savaşın orduyu oluşturan farklı etnik ve dini unsurları arasındaki ilişkileri nasıl etkilediğini ve değişimlerin nasıl hatırlandığını inceleyecekler. Konferans ayrıca, savaşa dair askeri ve diplomatik tarihlerinde rastlamadığımız askerlerin ve cephe gerisindeki ailelerinin tedirginliklerini, korkularını ve ümitlerini savaş deneyiminin bir parçası olarak sunmayı hedefliyor.

6-8 Eylül günleri arasında gerçekleşecek olan konferansın ilk iki günü dinleyicilere açık olarak gerçekleşecek. Konferans, 6 Eylül'de Oxford Üniversitesi'nden Eugene Rogan'ın Alman Başkonsolosluğu'nda vereceği Cihan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'ndaki Arap Askerler üzerine konuşması ile açılırken 7 Eylül'deki program Edhem Eldem'in Boğaziçi Üniversitesi'nde Cihan Harbi sırasında maddi propagan-

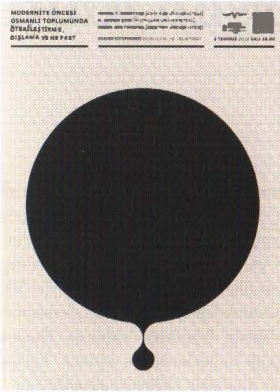
da kültürü üzerine yapacağı konuşma ile son bulacak. Konferansta Mehmet Beşikci, Yaşar Tolga Cora, Gabór Fodor, Benjamin Fortna, Eyal Ginio, Nicole van Os, Kent Schull, Erol Köroğlu, Johann Strauss, Charalampos Minasidis, Naz Vardar, Klaus Wolf ve Richard Wittmann tebliğ sunacaklar.

Konferanstaki tebliğler İngilizce olarak sunulacak. Konferansın dinleyicilere açık olan 6 ve 7 Eylül tarihlerindeki konuşmaları dinlemek için 15 Ağustos tarihine kadar ön kayıt yaptırılması gerekmektedir.

Ön kayıt için isim-soyisim, bağlı olduğunuz kurum ve size ulaşabilecek e-mail adresinizi içeren bir e-maili "Konferans Kayıt" başlığı ile underthesamebanner@gmail.com adresine yollamanız gerekmektedir. Konferans ve ön kayıt hakkında daha fazla bilgi için underthesamebanner.org adresini ziyaret edebilirsiniz.

ZEYNEP BÜYÜKPALTA

Tarih Vakfı ile ANAMED Kütüphanesi ortaklığında düzenlenen Kütüphane Konuşmaları'na temmuz ayında Helga Anetshofer, Erdem Çıpa ve Hakan Karateke konuk oldu. 2 Temmuz Salı günü ANAMED Kütüphanesi binasında gerçekleştirilen on birinci Kütüphane Konuşmaları buluşmasında yazarlar "Modernite Öncesi Osmanlı Toplumunda Ötekileştirme, Dışlama ve Nefret" başlıklı sunumlarıyla 2018'de çıkan *Disliking Others: Loathing, Hostility, and Distrust in Premodern Ottoman Lands* kitabı üzerinden modernite öncesi Osmanlı toplumunda ötekileştirme ve dışlama mekanizmalarını ve öneriklerini tartıştılar:

Osmanlı toplumu üzerine yapılan kimi güncel çalışmalar ve Osmanlı dönemini sorgusuz yüceleleyen günümüz siyasi söylemleri, on altı ve on yedinci yüzyıllarda Osmanlı siyasetinin, adına "Pax Ottomana" denebilecek barışçıl bir çerçevede geliştiğini varsaymaktadır. Bu geniş kabul gören ama pek de eleştirel olmayan görüş, bu yüzyıllardaki ekonomik ve sosyal istikrarı ve Osmanlı topraklarında ticaret, sanat ve zanaatların gelişmesini farklı grupların barışçıl bir biçimde bir arada yaşamasına ve nispeten güvenli bir ortamın oluşumuna bağlar. Bu tür bir varsayımın geçerliliği ne olursa olsun, Osmanlı sisteminin o dönemki göreceli istikrarının, toplumdaki gruplar arasındaki yerleşik ve hatta resmleş-

miş dışlama ve nefret pratiklerini tamamen engellediği söylenemez. Dahası, elimizdeki kaynaklar erken modern Osmanlı dünyasının sosyo-kültürel gerçeklerinin, "Pax Ottomana"nın savunucularının varsayımlarından çok daha karmaşık olduğunu ortaya koymaktadır. Bu barışçıl dönem analizi tarihçiler tarafından açılanıp çeşitli yönleriyle takdir edilebilecek bir olgu olmakla birlikte, özellikle muhafazakar kitleler tarafından anlaşıldığı ve popülist politik söylemler ile neo-Osmanlıcı demagogilere malzeme yapıldığı şekliyle bir efsaneden ibarettir.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, temmuz ayında *Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet* başlıklı kitabın genişletilmiş 3. baskısını okuyucularına sundu. Kitabın ilk baskısından 20 yıl sonra gerçekleşen 3. baskı, genişletilmiş içeriğinin yanı sıra ilk baskıda yer alan mekanların yeniden fotoğraflanmış güncel hallerini de içeriyor. Bununla birlikte genişletilmiş baskıda bir kaynak derleme tekniği olarak, sürece emeği geçenler tarafından "kayıt dışı sözlü tarih" adı verilen, kayıt cihazı kullanılmadan yapılarak doğal bir sohbet ortamında gelişen güncel görüşmelerden de faydalanılıyor. "Bu yönüyle, elinizdeki kitap, her boyutuyla orijinal, yeni bilgilerin eksiksiz ortaya konduğu bir çalışma olmaktan ziyade, yazarlarının

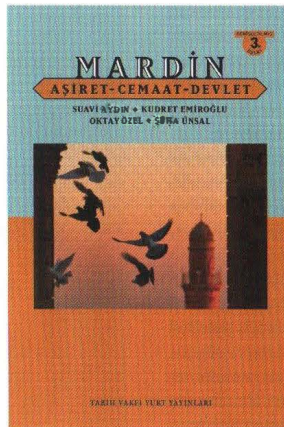
ve araştırmacılarının değişik uzmanlık alanlarının sınırlı tecrübe birikiminin, mevcut sınırlar ve koşullar içinde gerçekleştirilebilen maksimum bir sentezi niteliğindedir." (önsözden)

Tarih hem süreçlerin hem özel anların ve kritik karşılaşmaların bir toplamı. Mutlu ve yaratıcı tesadüfleri olduğu kadar öngörülemezlikleri, tedirginlikleri ve acıları da barındırır içinde. Orta ve büyük ölçekli sayısız aktörler, kurumlar ve yapılar da bu resmin parçasıdır. Tarihin büyük biraderleri, ağır âbileri yani..!

Ve tabii ki bunlardan onlarcası arasında sürekli değişen, her daim yeniden harmanlanan, bozulup yeniden kurulan ilişkisellikler, örüntüler... Her insan tekinin hayatı üzerinde bazen hiç bitmeyecekmiş hissi veren boğucu etkileriyle... Teselli olacaksa, bu histen zaman gezgini tarihinin de azâde olmadığını unutmayalım. Ama nefeslenme anları da var tarihin. Oraya buraya dağılmış, serpilmiş, saklanmış harikulâdeler de aynı süreçlerin ayrılmaz parçaları...

Okuyacağınız uzun, upuzun bir hikâye. Bir şehrin, etkilediği ve etkilendiği bölgesinin, Mardin'in şaşırtıcı zenginlikteki karşılaşmalarının, asrılık örüntülerinin, yorulmak bilmez aktörlerinin otuz iki kısım tekmi bir den hikâyesi... Bağlantılı çevresiyle, yan yolları, paralel veya alt hikâyeleriyle birlikte... Bugünün tarihçileri-yazarlar yani-kalkıp onlara kulak kabarttılar, kendilerince yeniden hikâye ettiler sizin için. Sonuç, elinizdeki kitaptır!

Mardin. Aşiret, Cemaat, Devlet ne bir ders kitabı ne de bir mecburiyet..! Olayların akışı sizi de yorar, boğarsa zaman zaman, bilin ki bu yazarlarının kötcüllüğünden değil! Olaylar öyle geliştiği, râviler öyle rivâyet ettikleri içindir... Ya da yazarlar kendilerine anlatılanları böyle anladığı, anlatmayı tercih ettikleri için diyelim. Okumaktan yorulduğunuzda önerimiz: Hissetmeye çalışın (arka kapaktan)

TÜRKİYE'DE DÜNÜ İNŞA ETMEK:

Hasan Tahsin ve İlk Kurşun Anıtı

MİTHAT K. VURAL

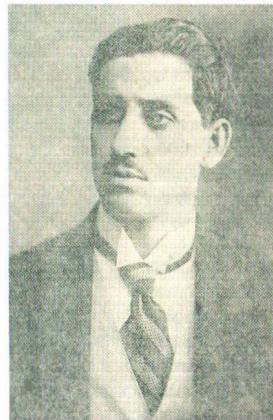
HASAN TAHSİN'İN RESMİ RAPORLARIN
HİÇBİRİNDE YUNAN ASKERLERİNE KARŞI
İLK KURŞUNU ATTIĞI YÖNÜNDE BİLGİ
MEVCUT DEĞİLDİR. HAL BÖYLE İKEN RESMİ
RAPORLAR, GÖRGÜ TANIKLARI, GAZETELER
VE HATİRA TLAR ÜZERİNDEN "İLK KURŞUN"
KONUSUNDA ÇOK FARKLI OLASILIKLAR,
GÖRÜŞLER, İSİMLER TARTIŞILIRKEN;
"HASAN TAHSİN'İN İLK KURŞUNU
ATARAK MİLLÎ MÜCADELEYİ BAŞLATTIĞI"
TEZİNİN "KESİN" BİR TARİHSEL DOĞRUYA
DÖNÜŞMESİ İNCELEME KONUSU OLMAYI HAK
ETMEKTEDİR. BU ÇALIŞMA CUMHURİYET
ARŞİVİ'NDE BULUNAN BİR BELGEDEN
HAREKETLE KISMEN DE OLSA BU SÜRECE İŞİK
TUTMAYI AMAÇLAMİŞTİR.

GİRİŞ

15 Mayıs 1919'da İzmir'de, Yunan askerlerine karşı "ilk kurşun"un nerede, ne zaman ve kim veya kimler tarafından atıldığı konusunda farklı görüşler ve ifadeler mevcuttur. Osmanlı bürokrasisi tarafından kaleme alınan resmi raporlarda her ne kadar "ilk kurşun"u atanın kimliğinin meçhul olduğunu belirtilse de "muhtemelen bir Rum" tarafından atıldığı ileri sürülmüştür.¹ Maliye müfettişlerinden Muvaffak Bey de "ilk kurşun"un atılmasıyla ilgili yerli Rumları işaret eder. Raporunda hastanede tedavi altında bulunan bir polis nefe rinin verdiği bilgiye dayanarak, ilk olarak atılan iki el silahla Komiser Hüseyin Efendi'nin yerli Rumlar tarafından öldürüldüğünü iddia eder.² İşgal sırasında yaşananlara tanık olan, Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden Ahmet Talat Onay da; "sarhoş bir Rum'un sevincini ilan eden küçük tabancasının bütün İzmir fecayii nin uğursuz başlangıcı" olduğunu öne sürmektedir.³ İzmir Jandarma Alay Kumandanı Kaymakam Süreyya Bey'in kaleme aldığı rapora göre bir Efsun askerinin silahlı Müslüman bir gruba dipçik ve süngü ile saldırdığı sırada bir el silah sesi duyulmuş ve bunun üzerine Yunan askerleri tarafından ateş açılmıştır. Bütün bu ayrıntılara rağmen Süreyya

Bey de ilk silahı ateşleyen kimliği hakkında bilgi verememektedir.⁴ Osmanlı basınında İzmir'in işgali ile ilgili birçoğu görgü tanıklarının aktardıklarından oluşan yazı dizileri ve haber metinleri yayımlanmıştır. Bu tür yayınların hiçbirinde Hasan Tahsin'in "ilk kurşun"u attığı söylenmediği gibi "ilk atış" muamma olarak kalmıştır.⁵ Bütün bunların yanında Hasan Tahsin isminin geçtiği haberlerde ise sadece "kargaşalık esnasında şehit düştüğü" belirtilmektedir.

Diğer yandan işgal günü yaşanan hadiseler üzerine İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika delegelerinden teşkil eden araştırma komisyonu 175 tanığın ifadesine başvurarak, ilk ateşin failinin katiyen tespit edilemeyeceğini kanaatine varmıştır.⁶ İngiltere Bölge Kontrol Subayı Ian Smith, ilk çatışmanın başladığı nokta olarak genel anlatının dışına çıkarak rıhtımı işaret eder. Smith'in raporunu dikkate değer kılan bir diğer nokta ise Hasan Tahsin'den söz ediyor olmasıdır. Raporda Hasan Tahsin'in Yunan müfrezesinin evine girmesi üzerine çıkan çatışmada süngülenerek öldürüldüğü öne sürülmüştür.⁷ İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti tarafından Osmanlı sulh murahhaslarından Tefvîk Paşa'ya takdim edilen muhtıra metninde de Hasan Tahsin için "ikametgahında şehit edilmiştir" vurgusu yapılır.⁸ Mıntika Müfettişi Yüzbaşı Ziya Bey'in raporunda ise, "Hukuk-u Beşer gazetesini sahibi olup Kordon üzerinde parça parça edilmek üzere suretiyle şehit edilen Tahsin Recep Bey" ifadesi yer alır.⁹ İşgal döneminde Yunan Matbuat Kalem'i'nde müdür ve sansür memuru ola-

Zeynel Kozanoğlu'nun
Anıt Adam Osman
Nevres 'Hasan
Tahsin' adlı
eserinden s. 57

50699 — 24.9.1942
8
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CÖMÜRİYET ARŞİVİ

C.H.P. Vilâyet İdare Heyeti Reisliğine

İzmir

Yunanlıların İzmir'i işgalleri sırasında Kordon'da ilk kurşunu atmak suretiyle Türk kenında mevcut kahramanlığın ilk vrasğini veren ve bu hakeüz işgale karşı ilk protostoyu kaniyle yazan Hasan Tahsin hakkından esaslı malûmetle sahip olmak istediğimizden bu kahraman Türk'ün hayatına dair elde edilecek malûmet ve vesikâlerin Genel Sekreterliğe gönderilmesini rica eder, sevgiler sunarız.

H. R. T.

490 01

5702111

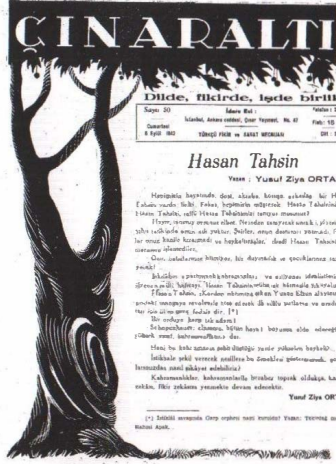
Başkanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan CHP Genel Sekreterliği tarafından İzmir Teşkilatı'na gönderilen resmi yazı

rak görev yapan Mihail Rodas da anılarında, 15 Mayıs akşamı Hasan Tahsin'in cansız bedeninin İzmir'deki askeri karargâh önünde bulunduğunu ifade etmesine rağmen "ilk kurşun" ile ilgili farklı bir olasılıktan bahsetmektedir.¹⁰ İtalyan yetkililerin tuttuğu raporlarda, ilk ateşin kim tarafından atıldığı konusunda herhangi bir bilgi yoktur.¹¹ Buna karşılık Yunan kaynakları ise Efsun taburuna hükümet dairesinden, kışladan ve civar evlerden silah atıldığını iddia ederler.

Hasan Tahsin'in 15 Mayıs günü hayatını kaybettiği ortada iken resmi raporların hiçbirinde Yunan askerlerine karşı ilk kurşunu attığı yönünde bilgi mevcut değildir. Hal böyle iken resmi raporlar, görgü tanıkları, gazeteler ve hatıratlar üzerinden "ilk kurşun" konusunda çok farklı olasılıklar, görüşler, isimler tartışılırken, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atarak milli mücadeleyi başlattığı" tezinin "kesin" bir tarihsel doğruya dönüşmesi inceleme konusu olmayı hak etmektedir. Bu çalışma Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeden hareketle kısmen de olsa bu süreçte ışık tutmayı amaçlamıştır.

"İLK KURŞUN" MESELESİNİN TARİHSEL ANLATIYA EKLENMESİ

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından İzmir Vilâyet İdare Heyeti Reisliğine gönderilen 24.09.1942 tarihli belgede Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine karşı Kordon'da "ilk kurşun"u attığı be-

Yusuf Ziya Ortaç tarafından kaleme alınan Hasan Tahsin'i konu edinen yazı

lirtilmekte, ardından da Hasan Tahsin ile ilgili CHP İzmir İl Teşkilatı'ndan bilgi talep edilmektedir.¹² Aslında CHP Genel Sekreterliğini Hasan Tahsin ismiyle "tanıştıran" ve "ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığı" kanaatine varıran Yusuf Ziya Ortaç'ın Çınaraltı dergisinde kaleme aldığı kapak yazısı 9 Eylül 1942'de "Hasan Tahsin'i dikkate değer buldum" notuyla birlikte CHP Genel Sekreterliğine raporlamıştı. Söz konusu makaleyi Genel Sekreterlik de dikkate değer bulmuş olacak ki İzmir İl Teşkilatı'na ilgili yazıyı göndermiştir. Yusuf Ziya Ortaç Hasan Tahsin'in, Kordon rıhtımına çıkan Yunan Efsun alayının başındaki mangaya "revolverle ateş ederek ilk silahlı patlatan ve orada vatan için ölen genç bir fedai" olduğunu, ancak buna karşılık tarihte adının yer almadığı tespitinde bulunur. Ayrıca, "Hani bu kahramanın şehit düştüğü yerde yükselen heykeli?" diye sorarak uzun yıllar sürecek olan bir tartışmanın da fitilini ateşler.¹³ Bu arada Ortaç, Hasan Tahsin ile ilgili iddiasının kaynağı olarak Rahmi Apak'ın "İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu" adlı eserini gösterir.

Kurtuluş Savaşı'nın, "Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine attığı ilk kurşunla başladığı" tezi 1940'lardan itibaren dile getirilir. Rahmi Apak'ın eseri bu bakımdan ilk örneklerden biridir. 1942'de ilk baskısı yapılan eser daha sonra yayımlanan birçok çalışmada, "Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı" iddiasının referansı olarak gösterilecektir. Ancak Rahmi Apak'ın eserinde Hasan Tahsin ile ilgili iddiayı bir "söylenti" olarak değerlendiren, "ilk kurşun" konusunda kendisi için daha "gerçekçi" görünen başka bir olasılıktan bahsetmesi genellikle göz ardı edilmiştir.¹⁴ Apak, "Kendine emniyet edilen bir zat, gözleriyle gördüğünü ilave eylemek suretiyle bana şunu hikaye etti" diyerek "ilk kurşunu"

hapisten yeni kurtulup çıkmış yağız bir delikanlının, sokağın başına çömelerek attığını ve bu kurşunla Efsun alayının sancaktarını yere düşürdüğünü aktarır. Daha da ötesi Rahmi Apak eserinde, Garp Cephesi'nin kurulmasını Hasan Tahsin yerine "İzmir'in yağız efesinin Yunan Efsun taburuna karşı kendiliğinden ve tek başına silahını çevirmesi" ile başlatmaktadır.¹⁵

Buna rağmen Yusuf Ziya Ortaç'ın yazısında da olduğu gibi, "Hasan Tahsin ve ilk kurşunla" ilgili Rahmi Apak'ın eserini kaynak gösteren metinlerde "yağız delikanlı"ya dayalı anlatı yok sayılarak son derece "seçici" bir tavır sergilenmiştir. Hatta "ilk kurşun" konusunda öne sürdüğü iki olasılık birbirleriyle karıştırılarak, Apak'ın eserinde yer almayan bir "kurgu" dahi ortaya çıkmıştır. Başka bir açıdan ise, "yağız delikanlı" ile ilgili anlatı "ilk kurşun"un atılma anıyla ilgili boşluğu doldurmuş, bu yönüyle birçok esere de ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Hasan İzzettin

Dinamo'nun *Kutsal İsyan* adlı eserinde küçük farklılıklar olsa da kurguda Hasan Tahsin ile "yağız delikanlı" yer değiştirir. Rahmi Apak "yağız delikanlı"nın cephanesi bitince o esnada civar evin penceresindeki yaşlı bir Türk kadınına dönerek: "Nine gördün ya, yarın ahrette şahidim sen ol. Kurşunum, cephanem tükendi, onun için tüfeğimi omuzladım, geri gidiyorum" dediğini kaydetmiştir. Bu diyalog Dinamo'nun eserinde Hasan Tahsin'e uyarlanır:

Genç gazeteci Osman Nevres ruhundaki dehşetten titreyen eline hakim olabilmek için diz çöktü ve tam köşe başından Alay Kumandanı İstavriyanopolis'in arkasından yürüyen dağ gibi bayraktarın alnına nişan aldı ve tetiği çekti.. Genç adam bu ara bir evin penceresinden kendisini gözyaşları ile seyreden yaşlı bir kadın gördü. -Nine, gördün ya dedi. Yarın ahrette şahidim sen ol, kurşunum tükendi, onun için geri gidiyorum.

Rahmi Apak'ın ilk baskısı 1942'de yapılan eserinin kapağı

Bunu söyleyerek artık büyük kaçışına başlama-ya karar verdiği anda sokağın başında bir anda, vızıldayarak birçok kurşun geldi, bunlardan biri kafasında korkunç bir delik açtı; arka üstü düştü, birkaç kez çırpındı, yarı yüzükoyun döndü.¹⁸

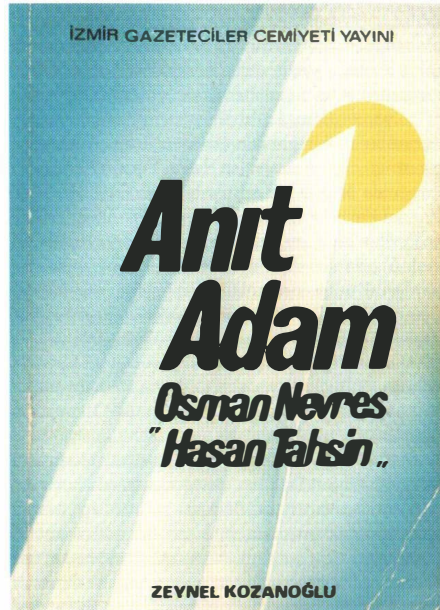
Bir diğer kurguda ise bu sefer Rahmi Apak'ın aktardığı iki farklı anlatı birleştirilir. Önce Hasan Tahsin "ilk kurşun"u atar, ardından yağız delikanlı devreye girerek "ikinci kurşun"u Yunan askerlerine yöneltir. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* adlı eserinde, "ilk kurşunu genç gazeteci Hasan Tahsin attı" dedikten sonra Hasan Tahsin'i Milli Mücadele'nin ilk şehidi olarak gösterir. Aydemir ilginç bir iddiada bulunur ve Hasan Tahsin'i ikinci bir ateşin takip ettiğini ancak bu silahı atanın kimliğinin bilinmediğini söyler. Ardından da ismi bilinmemesine rağmen hikayesinin İzmirliiler arasında hâlâ dolaştığını ifade ettikten sonra "bir görgü şahidi şöyle diyor" diyerek "yağız delikanlı"ya dayalı anlatıyı aktarır.¹⁹

Görüldüğü gibi birçok nokta Rahmi Apak'ın aktardıklarından epeyce farklılaşmıştır. Apak'ın "herkes söylüyor" diyerek aktardığı anlatı yani Hasan Tahsin'in ilk kurşunu attığı iddiası yukarıdaki örneklerde "kesin bir tarihsel doğruya" dönüşmüştür.

HASAN TAHSİN'İ "ANITLAŞTIRMA" ÇABALARI

1950'lerden, özellikle de 27 Mayıs darbesinden itibaren Hasan Tahsin'in "ilk kurşunu" atarak Milli Mücadele'yi başlattığı tezi daha sık dile getirilir. *Resimli Tarih Mecmuası*, *Tarih Anlatıyor*, *Yakın Tarihimiz* gibi dergilerde; Hamza Osman Erkan, Fahri Can, Cemal Kutay, Ertan Ünal gibi isimler makaleleriyle; Ömer Sami Coşar, Samim Kocagöz, Hasan İzzettin Dinamo, Şevket Süreyya Aydemir gibi isimler ise eserleriyle bu süreçte katkılarını sunarlar. Bunların yanında Hasan Tahsin ile ilgili anlatının inşasında, İzmir Gazeteciler Cemiyeti'nin faaliyetleri ve yine bu cemiyetin üyesi olan İzmirli gazeteciler Nurdoğan Taçalan'ın ve Zeynel Kozanoğlu'nun eserleri genel algıyı büyük ölçüde şekillendirir. Bu isimlere Bilge Umar, Türkmen Parlak ve Ümit Sinan Topçuoğlu'nu da eklemek gerekir.

Ote yandan Hasan Tahsin ile ilgili anlatıya sık sık başvurulması Kıbrıs sorunu dolayısıyla kriz içinde olan Türk-Yunan ilişkilerinden de bağımsız değildir. Bu bağlamda Hasan Tahsin Anıtı'nın Konak meydanına dikilmesine yönelik çabaların ilham kaynaklarında biri de, Atina'nın Nea Smyrni semtinde İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin dikilmesi olmuştur. İzmir'deki Aya Fotini Kilisesi'nin bir benzeri inşa edilip, bahçesine dikilen heykelin 4 Kasım 1965'teki açılış töreninde Yunan Başbakanı Stafanopulos da hazır bulunmuştur. Törene katılan diğer Yunan siyasetler ve bürokratlar Hrisostomos'dan "unutulmaz milli şehit" olarak söz ederek, iki kıta ve beş denizdeki Yunanistan'ın yeniden doğacağı günün rüya olmaktan çıkıp gerçek olacağını ileri sürmüşlerdir.²⁰ Hrisostomos'un heykelinin açılış töreninde sarf edilen sözler üzerine Türk hükümeti, Yunanistan'a bir nota vererek durumu protesto

Anıt'ın fktirsel temelini oluşturmak için İzmir Gazeteciler Cemiyeti tarafından basılan ve geliri Anıt Kampanyası'na ayrılan eser

eder.²⁰ Cemal Anadolu'nun aktardığına göre Alpaslan Türkeş, Atina'nın bir semtine Yeni İzmir adının verildiğine ve İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin dikildiğine dikkat çekerek, Hasan Tahsin'in İzmir'e çıkan ilk Yunan alayını silahla karşılayan genç olduğunu belirtmiş ve "İzmir'de onun Türk milletinin şerefini yükselten ilk ateşi yaktığı yere, Türk gençleri bunun heykelini dikirtmelidir" demiştir.²⁰ Nitekim İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sabri Süphandağlı, cemiyetin 1972'de Hasan Tahsin adına bir anıt dikme çabalarına girişmesini, işgal yıllarının İzmir Metropoliti Hrisostomos'un heykelinin Atina'da dikilmesine bağlamaktadır. Süphandağlı, Yunanlılar Hrisostomos'u milli kahraman sayıp, azametli bir heykelini dikerken, milli kurtuluşumuzun ilk kurşununu sıkan, gerçek kahraman gazeteci Hasan Tahsin'in adının, Konak'ta bir mermer üzerinde sadece isimden ibaret olarak kalmasının üzüntülere neden olduğunu ifade etmiştir.²¹

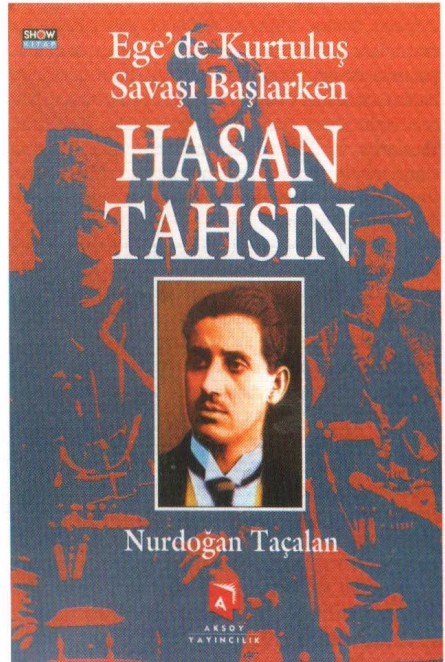
Bu arada 1950'lerden itibaren Hasan Tahsin'in "anıtıllaştırılması" yönünde çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu konuda ilk somut adım Hasan Tahsin'in Cenevre'den arkadaşı da olan Hamza Osman Erkan tarafından atılır. Hasan Tahsin, 1916'da tedavi olmak amacıyla gönderildiği Cenevre'de elindeki tavsiye mektubu ile Teşkilat-ı Mahsusa tarafından İsviçre'de görevlendirilen Hamza Osman Erkan'a başvurmuştur.²² Hamza Osman, Resimli Tarih Mecmuası'ndaki yazısında; İzmir'in işgalinde Yunan ordusuna karşı ilk kurşunu atan kişinin Hasan Tahsin olduğunu belirttiikten sonra "fedakar hareketinin memleketteki ilk tesirlerinden önemle

bahsedildiği halde otuz yılın tarihinde onun adının" olmadığını söyler. Ardından da "hani, bu kahramanın şehit düştüğü yerde yükselen abidesi?" diye sorar.²³ Cumhuriyet döneminde uzun yıllar milletvekilliği de yapan Hamza Osman, yaşamı ile ilgili verdiği ayrıntılar ile bir yandan Hasan Tahsin'i Türkiye'ye "tanıtmış" diğer yandan ise Hasan Tahsin kimliğinin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türk-İtalyan Harbi sırasında Paris'te Olimpiya sinemasında gösterilen bir filmi seyrederken İtalyan gençlerinin taşkın tezahüratları üzerine tabancasıyla sinema perdesini üç el kurşunlamasını,²⁴ Bükreşte Balkan Cemiyeti'nin kurucularından İngiliz Buxton kardeşleri Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak tabanca ile yaralamasını ve ardından Bükreşte beş yıl hücrede kalmasını, İngiltere'ye geçerek Avam Kamarasını havaya uçurmayı planladığını okuyucular Hamza Osman Erkan'dan öğrenmiştir.

1951 yılında, "Millî Mücadele'de Gizli Müdafaa-i Milliye İstanbul Teşkilatı" delegesi sıfatıyla İzmir Büyükşehir Başkanı Rauf Onursal'a bir mektup yazarak "İzmir'in işgali sırasında düşmana karşı ilk kurşunu atan ve bu uğurda şehit düşen gazeteci Hasan Tahsin Nevres'in" isminin İzmir'de bir sokağa verilmesini talep eder. Mektup, Belediye Meclisi'nin 5 Şubat 1951 tarihli oturumunda ele alınarak geçici komisyona gönderilir. Komisyon, Montrö Meydanı'ndan Atatürk Anıtı'nın bulunduğu Cumhuriyet Meydanı'na çıkan bulvara "Şehit Nevres Bey Bulvarı" adını vermesi kabul eder. Böylece Hasan Tahsin'in ismi "ilk kurşun"a vurgu yapılmadan "Şehit Nevres Bey" olarak İzmir'in en işlek caddelerinden birine verilir. Hasan Tahsin yerine Nevres Bey isminin kullanılması ise büyük olasılıkla Hamza Osman Erkan'ın, Hasan Tahsin'in gerçek adının "Nevres Recep" olduğu yönündeki ifadesinden kaynaklanmaktadır.

Bir diğer girişim ise "Hürriyet Büyükleri'n ve Şehitlerini Anma Cemiyeti" kurucusu ve başkanı olan Fahri Can'dan gelir. 1957'de İzmir Belediye Reisi'ne sunduğu teklifte: "Yunanlıların karşısına tek başına çıkıp ilk kurşunu sıkarken şehit olan Hasan Tahsin ismindeki genç gazeteciye, o şehit olduğu noktada... bir kaldırım taşı" dikilmesini önerir. Ancak teklifi ne bir cevap alamaz. 27 Mayıs darbesinden sonra İzmir Vali ve Belediye Reisi olan Burhanettin Uluç'a da bir mektupla aynı teklifte bulunur. Fahri Can, Burhanettin Uluç Paşa'nın kısa sürede kendisine cevap verdiğini ve ardından yapılan anıtın açılışına kendisini davet ettiğini ifade eder.²⁵ 1961 yılının başında Hasan Tahsin ile birlikte 15 Mayıs 1919'da hayatını kaybeden 9 subay için Konak Meydanı'nda bir anıt inşasına başlanır. 15 Mayıs'a kadar tamamlanması planlanan anıtın üzerine bronz harflerle şehitlerin isimleri yazılacak ve abide üzerinde daimi surette bir meşale yakılacaktır.²⁶ Planlandığı gibi 15 Mayıs 1961 günü Konak vapur iskelesinin önündeki meydana, "İzmir'in İşgale Uğradığı 15 Mayıs 1919 Günü Sabahı Türklük Haysiyet Ve Bağımsızlığı Uğruna Kanlarını Döken Kahraman Şehitlerin Aziz Hatırasına" ifadelerinin altında sırayla; Gazeteci Hasan Tahsin Bey, Miralay Süleyman Fet-

hi Bey, Kaymakam Dr. Şükrü Bey, Kolağası Hüseyin Necati Bey, Yüzbaşı Nazım Bey, Yüzbaşı Ahmet Bey, Doktor Fehmi Bey, Mülazım Faik Bey, Mümeyyiz Nadir Bey ve Mümeyyiz Ahmet Hamdi Bey isimlerinin yer aldığı büyük bir mermer levha dikilir. Diğer yandan bu girişim, 27 Mayıs darbesinden sonra Hasan Tahsin'i "anıtlıştırma" girişimlerinin siyaset ve bürokrasi nezdinde destek gördüğü gerçeğini de ortaya koymaktadır. Dört yıl sonra 1965'de bu sefer Yeşilyurt semtindeki bir ortaokula "Şehit Gazeteci Hasan Tahsin Ortaokulu" adı verilir. 23 Şubat 1970'de ise İzmir Belediye Meclisi tarafından 253 sayılı sokağa "Gazeteci Hasan Tahsin Caddesi" adı verilir. Ancak bütün bunların hiçbirinde "Hasan Tahsin'in "ilk kurşun"u atarak millî mücadeleyi başlattığına yönelik bir vurgu yoktur. Belki de bu nedenle 1972 yılında İzmir Gazeteciler Cemiyeti Hasan Tahsin adına bir "ilk kurşun" anıtı dikilmesi için kampanya başlatır. Cemiyet Başkanı Sabri Süphandağlı, Hasan Tahsin'in adının, Konak'ta mermer üzerinde sadece isminin ibaret olarak kalmasını üzüntü verici bulur ve Hasan Tahsin'in şehit düştüğü yerde üç buçuk metre boyunda bir anıtını dikmeye karar verdiklerini ifade eder. Anıt kampanyasıyla ilgili mesleki aidiyet duygusuna da vurgu yaparak, "İzmir'in işgale kalkan düşmana ilk kurşunu sıkkan parmakların bir gazeteciye ait olmasının tesadüf olmadığını özellikle vurgular"²⁷. Anıt kampanyası kısa sürede ülke çapında büyük destek bulur. Başbakan Ferit Melen İzmir'e yaptığı bir ziyaret sırasında Hasan Tahsin'in heykelini yaptırma teşebbüsünü takdirle karşıladığını belirterek hükümet olarak her türlü yardımı yapacaklarını beyan etmiştir. İzmir Be-

lediye Başkanı Osman Kibar ve İzmir Valisi Namık Kemal Şentürk, açıklamalarla kampanyaya destek beyan ederler. Hatta Hasan Tahsin Anıtı'na gelir sağlamak için Türkiye Spor Yazarları Derneği'nin iş birliğiyle düzenlenen futbol turnuvasına Fenerbahçe, Galatasaray, Göztepe ve Altay takımları katılmıştır. Fenerbahçe'nin kazandığı turnuvadan Hasan Tahsin Anıtı kampanyasına 264 bin lira kalmıştır.

Bu arada kampanya sürecinde anıtın fikri temeli teşkil edecek, Hasan Tahsin hakkında derli toplu bilgi verecek bir eser ihtiyacı ortaya çıkmış, bu ihtiyaç Zeynel Kozanoğlu'nun kaleme aldığı İzmir Gazeteciler Cemiyeti yayını olarak basılan *Anıt Adam Osman Nevres Hasan Tahsin* isimli kitapla karşılanmıştır. Geliri anıt kampanyasına aktarılan eserde Hasan Tahsin'in Bükreş hapishanesinden İstanbul'da bulunan kız kardeşine yazdığı bazı mektuplar ilk kez yayımlanmıştır. Eserin sunuş yazısında, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sabri Süphandağlı, Hasan Tahsin'in "komünist veya sosyalist olmadığını, onun bir vatansever" olduğunu özellikle vurgulamaya ihtiyacı hissetmiştir.²⁸ Zeynel Kozanoğlu gazetelerin, dergilerin, araştırma eserlerinin, tarih kitaplarının, ansiklopedilerin, ders kitaplarının; "Hasan Tahsin Recep Bey İzmir'in işgali günü Yunan askerlerine ilk kurşunu sıkmıştır. Bu aynı zamanda İstiklal Savaşı'mızı başlatan 'ilk kurşun'dur..." noktasında birleştiklerini ileri sürer.²⁹ Hasan Tahsin isminin geçtiği nerdeyse bütün haber, yazı ve metinleri eserine taşıyan Kozanoğlu ileri sürdüğü iddiaya kanıt olarak, çeşitli gazete haberlerinin yanında ayrıca resmi raporlardan da alıntılar aktarır. Ancak bunların hiçbirinde Hasan Tahsin'in ilk gün hayatı kaybedenler arasında isminin geçmesi dışında "ilk kurşun"u attığına dair herhangi bir bilgi yer almaz.³⁰ Öte yandan birçok ismin tanıklığına da başvurmuştur. Ancak bunlar arasında Hasan Tahsin'i olay anında gören tek kişi Kadri Kemal Sevengil'dir. O da Hasan Tahsin'in Yunan askerlerine bomba attığını ileri sürmektedir.

Bütün bu çabaların sonucunda, 15 Mayıs 1974 günü Hasan Tahsin adına Konak alanına dikilen "ilk kurşun" anıtı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından açılır. Korutürk açılış sırasında yaptığı konuşmada; "Memleketi istilaya gelenlere karşı, bir Türk gencinin nasıl isyan ettiğini ve istilaya gelene karşı, hayatına mal olan ilk kurşunu nasıl sıktığını bir kere daha hatırlarımızda canlandırdık." demiştir.³¹

HASAN TAHSİN VE İLK KURŞUN ANITA YÖNELİK TEPKİLER VE TARTIŞMALAR

İzmir Gazeteciler Cemiyeti tarafından başlatılan girişim 1973 yılının başında İzmir'de ciddi bir itirazla karşılaşır. Behçet Uz, kendisi gibi eski belediye başkanları olan Reşat Leblebicioğlu, Hulusi Selek, Dündar Başar ve Selahattin Akçicek adına ortak bir bildiri yayımlayarak, Hasan Tahsin adına Konak Meydanı'na dikilmesi tasarlanan heykele karşı çıkar. Ortak bildiriye Hasan Tahsin adına dikilecek anıtın İzmir'in işgal edildiği gün şehit düşen yüzlerce Türk'e ithaf edilmesi gerektiği belirtilir. Ayrıca Behçet Uz,

Hasan Tahsin için "Anıt Adam" ifadesinin kullanılmasını da abartılı bulur ve "Anıt Adam" sıfatının sadece Atatürk'e layık olduğunu söyler.³² Bilge Umar, "İzmir-liler Sizin Gibi Düşünmüyor, Sayın Behçet Uz" başlıklı bir yazı ile tartışmaya katılır. Umar, eski belediye başkanlarını 1950'lerin başında Atatürk heykellerine saldıran Ticani Tarikati'na benzetir. Umar, Hasan Tahsin'in Kurtuluş Savaşı'nın ilk şehidi olduğunu, Kurtuluş Savaşı'nı kıvılcımlandıran ilk kurşuna Yunan birliğinin at üstünde ilerleyen sancaktarını alnından vurup, elinde bayrakla yere devirdiğini, dolayısıyla sadece "işgal günü öldürülenlerden biri olarak" tanımlanamayacağını ifade eder.³³

Tartışma Behçet Uz'un cevabı yazısı ile devam eder. Uz itirazlarının "atılan bir taş" değil hatalı gidişi düzeltmeyi amaçlayan bir uyarı olduğunu hatırlatır. Meselenin Hasan Tahsin'in işgal günü şehit edilmesinden değil, ilk kurşunu attığı ileri sürülerek heykeli dikilmek istenmesinden kaynaklandığını belirtir. O gün yüzlerce insanın aynı anda şehit edildiğini söyleyen Uz, bu bakımdan dikilecek bir anıtın bütün şehitlerin hatırasını temsil etmesi gerektiğini vurgular. Hatta Behçet Uz, kendi belediye başkanlığı döneminde başta Süleyman Fethi Bey olmak üzere bazı şehitlerin de bir anıta tecessüm ettirilmesinin fikir olarak ortaya atıldığını, ancak Hasan Tahsin'in isminin hiçbir şekilde geçmediğini ifade eder. Konu, Vali Kazım Dirik tarafından Atatürk'e kadar aktarılır ve sonunda anıtın sembolik olmasına, şehitlerin ayrı ayrı belirtmemesine karar verilir. Diğer yandan Behçet Uz, Milli Mücadele'nin tek kurşuna kıvılcımlandığı iddiasına ise, "değeri bile olmayan ve tarihi gerçeklere uymayan bir görüş..." olarak yaklaşır. O günleri yaşamış kendisi gibi yaşı kuşağın böyle bir iddianın ne kadar hayali olduğunu çok iyi bildiğini de ekler.³⁴

Anıta itiraz eden isimlerden biri de uzun yıllar İzmir Baro Başkanlığı yapan Necdet Öklem'dir. Ege Ekonomi gazetesinde ard arda yayımladığı yazılarında "ilk kurşun"u Hasan Tahsin'in atmış olamayacağını açıkça dile getirir.³⁵ Öklem, son zamanlarda genişletilen kampanya sonucunda içleriden öğretim üyelerinden devlet adamlarına kadar birçok aydının Hasan Tahsin'i adeta mitolojik bir karaktere bördürdüğünü, radyo ve televizyonda her vesile ile bu konunun ele alındığını, hatta daha da ileri gidilerek Milli Mücadele'nin Hasan Tahsin'in attığı kurşuna başladığı gibi devrim tarihizminin gerçeklerine tamamen ters düşen iddiaları ortaya attıklarını söyler. Özellikle bazı gazetecilerin mesleki aidiyet duygusu altında hareket ettiğini de vurgulayan Öklem, "o halde ilk kurşunu kim attı?" sorusundan hareketle bu konudaki farklı yaklaşımları sayfasına taşır. Sonuç olarak ise "ilk kurşun"un kimin tarafından atıldığının belli olmadığını kanaatine varır.³⁶

Bilge Umar, tartışmayı sürdürerek 23 Şubat 1973'te "İlk Kurşunu Hasan Tahsin Atmıştı..." başlığı taşıyan bir yazı dizisi başlatır. Sekiz gün boyunca devam eden yazı dizisinde bir yandan Necdet Öklem'in "ilk kurşun" konusunda öne sürdüğü iddialara cevap vermeye diğer yandan da kendi tezini ispatlamaya

Zeynel Kozanoğlu Anıt
Adam Osman Nevres
"Hasan Tahsin" s. 10

girişir. Umar, Hasan Tahsin'in "ilk kurşun"u atarak Milli Mücadele'yi başlattığı iddiasını en başından itibaren "tarihsel bir gerçek" olarak kabul ederek bu teze itiraz edenlerin ispat yükümlülüğünün olduğunu düşünmektedir. Bilge Umar'ın yaklaşımına göre özellikle mensubu olduğu kuşağın üyeleri babalarından ve büyüklerinden ilk kurşunu Hasan Tahsin'in attığını dinlemişlerdir, dolayısıyla "maruf ve meşhur olan bir vakayı" ispata gerek yoktur. "Maruf ve meşhur" olmasına rağmen bir olayın gerçekleşmediğini iddia eden kişi, kendi iddiasının delillerini sunmak zorundadır.³⁷ Öte yandan Umar, tarih araştırmalarında ve mahkemelerde ispat için iki türlü delil kullanıldığını, bunların direk deliller ve dolaylı deliller olduğunu, Hasan Tahsin'in ilk kurşunu atmasıyla ilgili öne sür-

ceği delillerin ise ikinci tür, yani dolaylı deliller olacağını en başından hatırlatır. Açıkçası bu konuda direk delil olmadığını kendisi de kabul etmektedir. Sonuç olarak, "ilk kurşun"u Hasan Tahsin'in attığını gösteren delilleri artarda sıraladığını iddia eder ve "ayrıntılı" incelemesinin sonucunu her "mantıklı" insanın da kabul etmesi gerektiğini ileri sürer.

SONUÇ

Nutuk başta olmak üzere Milli Mücadele tarihinin temel metinlerde "Hasan Tahsin" ve "ilk kurşun" anlatısı yer almaz iken, Milli Mücadele'nin İzmir'de Hasan Tahsin tarafından atılan "ilk kurşun"la başladığı yönündeki yaklaşım ancak 1940'lardan itibaren belli bir "çaba" sonucunda tarihsel anlatıya dahil edilmiştir. Bu "çaba" mesleki aidiyet duygusu başta olmak üzere çeşitli faktörlerin de etkisiyle gazeteciler eliyle gerçekleştirilen diğer yandan da Hasan Tahsin'in arkadaşları, bazı edebiyatçılar ve siyasiler de inşa sürecine katkıda bulunmuşlardır. Bu yüzden "Hasan Tahsin ve ilk kurşun meselesi" Türkiye'de tarihçilerden daha ziyade özellikle gazeteciler olmak üzerine diğer mesleki unsurların kalem oynattığı bir alan olmuştur. Nitekim konuyla ilgili ortaya konan bir çok çalışmada bilimsel kaygı ve tarihsel araştırma yöntemleri arka plana itilerek, mesleki ve ideolojik yakınlık üzerinden dönemsel siyasi iklimin de etkisiyle "tarihi yeniden kurmak" bir misyon faaliyeti olarak görülmüştür. Bu arada Kıbrıs sorununa bağlı olarak Türk-Yunan ilişkilerinde yaşanan kriz sonucu milliyetçiğin yükselmesi ve siyasi konjonktür "inşa sürecini" son derece işlevsel hale getirmiştir.

Paul Connerton'un belirttiği gibi anıtlar, yalnızca bazı şeylerin hatırlanmasına izin verirken, bir çeşit ayrımcılıkla diğerlerinin de unutulmasına neden olmaktadır. Başka bir deyişle anıtlar geçmiş hatırlamamızı sağladığı kadar aynı zamanda onu saklamaktadır.³⁸

MİTHAT K. VURAL - DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

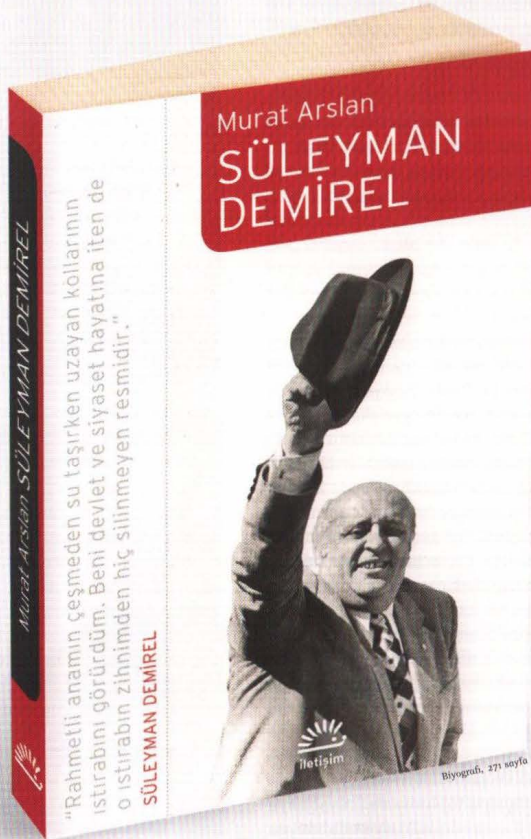
1. İzmir Fecayii, "İzmir'in Suret-i İlgali, Harbiye Nezareti ve Umum Jandarma Kumandanlığına Gelen Raporlar ve sair Vesikalar", s.13-14.
2. A.g.e. s. 39.
3. Ahmet Talat Onay, *Milli Mücadele Yazıları*, Haz: Cemal Kurnaz-Şefika Kurnaz, MEB Yayınları, 2. Baskı, 2004, İstanbul, s. 57.
4. İzmir Aydın Ayrıcalık ve Havalisi Yunan İlgali Hakkında Makamat-ı Askeriyeden Mevru Raporlar, İkinci Kitap, Matbaa-ı Askeriye, 1935, s.22-23.
5. Bakınız, Soboh, "İzmir Nasıl İlgal Edildi", 26 Mayıs 1919, İleri, 15 Mayıs 1922.
6. İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İlgali, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, Ankara, 2015, s. 196-208.
7. Buğra İnal, "Bir İngiliz Subayının Gözünden İzmir'in İlgali ve Yaşanmaları", *Büyük Taarruzun 90. Yıldönümünde Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt II, Ankara, 2014, s. 1232.
8. İzmir Fecayii, s.28-32.
9. Bakınız, Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, Cilt 6, Sabah Kitapları, İstanbul, s. 198.
10. Mihail Rodas, I Ellada Stin Mikran Arası (1918-1922), *Tipografika: Kleisoumi*, 1950, s. 57-70. Yunanca metinden çeviri Gürkan Yellice tarafından

- yapılmıştır.
11. Mevlüt Çelebi, *İtalyan Arşiv Belgelerinde Anadolu'da Yunan Mezalimi (1919-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 170.
12. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, 490-1-0-0 / 53-277-1
13. Yusuf Ziya Ortaç, "Hasan Tahsin", *Çınaraltı*, sayı 50, C.2,6 Eylül 1942.
14. Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Güven Basımevi, İstanbul, 1942, s. 11.
15. A.g.e. s. 187.
16. Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyân Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi I*, Tekin Yayinevi, s. 357.
17. Sevkettüreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt 2, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, s. 75.
18. Bozkurt, 21 Kasım 1965.
19. Milliyet, 21 Kasım 1965.
20. Cemal Anadol, *Haksızlığa Yolsuzluğa Siyonizme Komünizme Her Türlü Emperyalizme Karşı Türkiye*, Milliyetçi Anadolu Yay., İstanbul, S. 46-47.
21. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Hasan Tahsin Osman Nevres*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay., İzmir, s.28-30.
22. Cemal Kutay, "Hasan Tahsin Avamı Karamasını Dinlatılmeye Hazırlıyor", *Tarih Konuşuyor*, Cilt 3, Sayı 15, Nisan 1965, s. 1214.
23. Hamza Osman Erkan, "Unutulan Kahramanlar İzmir'e Çıkan Düğmana İlk Kurşunu Atan Hasan

- Tahsin", *Nesimi Tarih Mecmuası*, Cilt 2, Sayı 14, Subat 1951, s. 596-597.
24. Osman Süvari Kökmen o gün Hasan Tahsin ile sinemada birlikte olduklarını, olayın yazılıp çizildiği gibi Paris'te değil, Neuchatel'de yaşandığını söylemektedir. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam*, s. 137.
25. Yakın Tarihimiz, Cilt 1, sayı 3, 15 Mart 1962, s. 68.
26. Milliyet, 23 Mart 1961.
27. Zeynel Kozanoğlu, *Anıt Adam Hasan Tahsin Osman Nevres*, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yay., İzmir, s. 28-30.
28. Zeynel Kozanoğlu, a.g.e. s. 12.
29. Zeynel Kozanoğlu, a.g.e. s. 37.
30. Zeynel Kozanoğlu, a.g.e. s. 37-41.
31. Milliyet, 16 Mayıs 1974.
32. Ege Ekonomi, 23 Ocak 1973.
33. Bilge Umar, "İzmirliğin Sızın Gibi Düşünmüyor, Sayın Behçet Uz", *Yeni Asır*, 25 Ocak 1973.
34. Behçet Uz, "Taç Değil Bir Fikir", *Yeni Asır*, 8 Şubat 1973.
35. Necdet Öktem, "Şehit Hasan Tahsin ve İlk Kurşun", *Ege Ekonomi*, 23 ocak 1973.
36. Necdet Öktem, "H. Tahsin Evinde Olduğumuz", *Ege Ekonomi*, 24 Ocak 1973.
37. Yeni Asır, 23 Şubat 1973.
38. Paul Connerton, *Modernite Nasıl Unutturur*, Sel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 39.

Bir siyasi biyografinin ötesinde: Süleyman Demirel'in hikâyesi

Kusursuz bir pragmatizmle “meselelerin” kenarından dolaşan, devlet aklıyla uzlaşma arayarak destek gördüğü kesimlerin sorunlarını çözmekten ziyade sorunun kaynağı haline gelen, defalarca hükümet kurmuş bir antikomünist “baba” figürü... Bir siyasi biyografinin ötesinde: Süleyman Demirel'in hikâyesi.

SIRADAN BİR LİSE ÖĞRETMENİ TARİHİ YENİDEN NASIL YAZAR?

Hrand Der Andreasyan (1892-1978) ve Çalışmaları

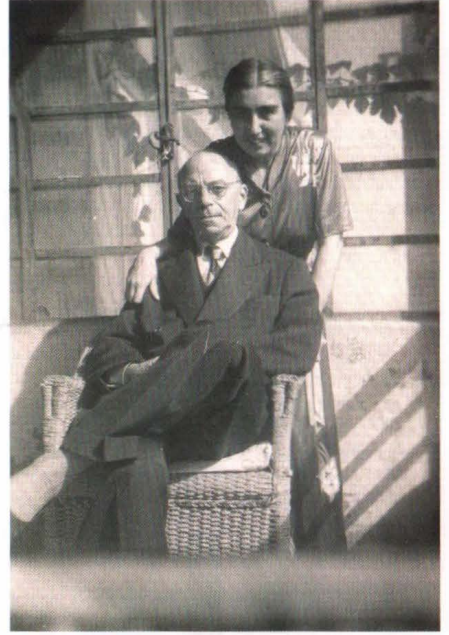
SARO DADYAN

22 EKİM 1892'DE İZMİT YAKINLARINDA DÜNYAYA GELEN HRAND DER ANDRESYAN, KEŞFETTİĞİ ONLARCA ERMENİCE EL YAZMASINI TÜRKÇEYE TERCÜME EDEREK LİTERATÜRE BÜYÜK KATKILAR SAĞLAYAN EN ÖNEMLİ İSİMLERİN BAŞINDA GELİR. EREMYA ÇELEBİ'NİN İSTANBUL TARİHİ, İNCİCYAN'IN İSTANBUL TARİHİ, POLONYALI SIMEON'UN SEYAHATNAMESİ GİBİ BİRÇOK ÖNEMLİ KAYNAĞI TÜRKÇE LİTERATÜRE KAZANDIRAN HRAND DER ANDRESYAN UNUTULMAYA TERK EDİLMİŞ VE BUGÜNE DEK HAKKINDA KEVORK PAMUKÇİYAN'IN KISA BİR BİYOGRAFİSİ DIŞINDA NEREDEYSE HİÇBİR ŞEY YAZILMAMIŞTIR.

Osmanlı İmparatorluğu asırlar boyunca birbirinden farklı onlarca kültürü ve dili geniş bir coğrafyada bünyesinde toplayabilmiş ve dünyanın geri kalanıyla da çeşitli bağlamlarda ilişki içerisinde olmuştur. Buna paralel olarak da Osmanlı tarihi çalışmalarında dünyanın hemen her köşesinden farklı dillerde kaleme alınmış basılı yahut el yazması yüzlerce birincil ve özgün kaynak mevcuttur. Her geçen gün bu listeye yeni kaynakların eklenmesi, hala keşfedilememiş birçok eserin mevcut olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Bununla birlikte bu tür kaynakların keşfi ve genel okuyucuya ve araştırmacılara ulaşımı konusunda ise şüphesiz en büyük mania dil engelidir. Günümüzde dahi bu eksikliğin en çok hissediliği alanlardan bir tanesi de Ermenice kaynakların tercüme edilerek daha geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. Dünyanın farklı köşelerinde Osmanlı Devleti ve toplumu üzerine kaleme alınan Ermenice tarih ve şahitlikler resmi belgelerin ve vakayınamelerin dışında topluma ve sosyal hayata dair başka bir bakış açısı sunmakta ve bilinmeyen birçok ayrıntıyı gün ışığına çıkarmaktadır.

Bugüne kadar bu kaynak eksikliğini giderebilen ve keşfettiği onlarca Ermenice el yazmasını Türkçeye

Hrand Der Andreasyan ve eşi Şake Hanım

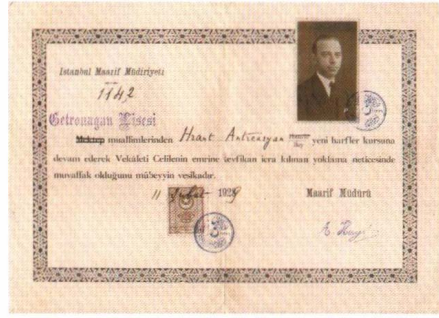
tercüme ederek literatüre büyük katkılar sağlayan en önemli isimlerin başında ise Hrand Der Andreasyan gelir. Eremya Çelebi'nin İstanbul Tarihi, İncicyan'ın İstanbul Tarihi, Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi gibi birçok önemli kaynağı Türkçe literatüre kazandıran Hrand Der Andreasyan ise unutulmaya terk edilmiş ve bugüne dek hakkında Kevork Pamukçıyan'ın kısa bir biyografisi¹ dışında neredeyse hiçbir şey yazılmamıştır. Belki kendisi de hep geri planda kalmayı tercih etmiş olacak ki Mary Lucille Shay'ın kitabının² değerlendirmesi ve Van'daki Aktamar Kilisesi hakkında kaleme aldığı kısa bir makale ve döneminin Ermenice gazetelerine yazdıkları dışında kendi yazdığı hiçbir kitap yahut makale yoktur. Bununla birlikte tercüme ettiği eserlere yazdığı ayrıntılı dipnotlar ve kullandığı İngilizce, Fransızca, Latince, Ermenice ve Rumca kaynaklar ayrı bir külliyyat niteliğindedir.

Benim Hrand Der Andreasyan üzerine çalışmam ise 2011 yılında bir yayınevinin Der Andreasyan'ın eserlerini tekrar basmak istemesiyle başladı. İki sene kadar telif hakları için Hrand Der Andreasyan'ın tek çocuğu olan Öjeni Der Andreasyan'a ulaşabilmek adına birçok kimseyle; Der Andreasyan'ın defnedildiği Şişli Ermeni Mezarlığı, Ermeni kiliseleri ve Der Andreasyan'ın ders verdiği Ermeni okulları ile görüştüm. Uzun yıllardır Öjeni Der Andreasyan'ı gören olmamıştı ama mezarlıklarda kaydının olmaması da hala hayatta olduğunun bir deliliydi. Neticede Hrand Der Andreasyan'ın da bir dönem müdürlüğünü üstlendiği Galata'daki Getronagan Ermeni Lisesi'nin müdresi Silva Kuyumcuyan vasıtasıyla Öjeni Der Andreasyan'a ulaşabildim.

Öjeni Der Andreasyan'ın doğuştan gelen rahatsızlıkları olduğu için babası henüz hayattayken, 1975 yılında kızının vesayetini Sirazart Pilikyan'a vermişti. Sirazart Hanım'ın vefatının ardından Öjeni Der Andreasyan'ın bakımını Sirazart Hanım'ın kızı Nevrik Sındıroğlu üstlendi. Üç yıl kadar önce Nevrik Hanım'ın da vefatıyla Öjeni Der Andreasyan'ın bakımı ailenin üçüncü kuşağına geçti. Vasi ailenin Silivri'ye yerleşmesi nedeniyle de yıllardır kendisini gören hiç kimse yoktu. Uzun zaman Hrand Der Andreasyan'ın kitaplarının yeniden yayımlanması için çalıştık ama yayınlevlerinin iç meseleleri nedeniyle şimdiye kadar sadece bir kitabı tekrar yayımlayabilmek mümkün oldu.³ Bugünlerde başka bir yayıneviyle Hrand Der Andreasyan'ın tüm tercümelerinin bir külliyat şek-

Soldan, Öjeni Der Andreasyan'ın piyano hocası, Sirazart Pilikyan, Hrand Der Andreasyan ve Öjeni Der Andreasyan Bakırköy'deki evlerinde

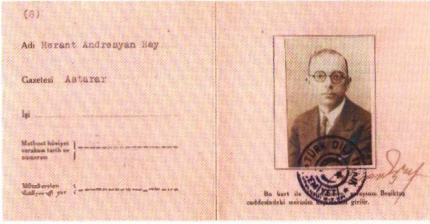
1929 yılında yeni harfler kursunu tamamladığını gösteren belge

linde yeniden yayımlanması konusunda anlaşmaya varabildik. Bu vesileyle Hrand Der Andreasyan'ın yaşamından ve çalışmalarından kısa bir makaleyle bahsetmek istedim.

Hrand Der Andreasyan 22 Ekim 1892'de o sırada Bardizag adını taşıyan İzmit yakınlarındaki Bahçekik Kasabası'nda dünyaya geldi. Büyük dedesi aynı kasabada bulunan Surp Hagop Kilisesi'nin papazlarından Der Andreas olduğundan aile de bu büyüğünün adıyla anılmıştır. Basma tüccarı Mihran Der Andreasyan (1860-1902) ile Yeğisabet Hanım'ın (1867-1947) dört çocuğundan üçüncüsü olan Hrand Der Andreasyan ilköğrenimini Bardizag'taki Nerses Şuşanyan Ermeni Okulu'nda tamamladıktan sonra lise eğitimine aynı kasabadaki Amerikan Koleji'nde devam etti. 1913'teki mezuniyetinin ardından muallim diploması olarak İstanbul'a geldi. Bir sene kadar Üsküdar'daki Surp Haç Ermeni Okulu'nda ders verdikten sonra 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte askere alınarak Kuşadası'na ve Söke'ye gönderildi.

1919 yılında İstanbul'a geri dönen Der Andreasyan, Tekirdağ'daki Hovnanyan Ermeni Okulu'nun müdürlüğüne tayin edildi. Bir sene kadar bu görevi sürdürdükten sonra 1920 yılında İstanbul'a geri döndü. 1929 yılına kadar ise Ortaköy'deki Surp Tarkmançatz Ermeni Okulu'nda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Hrand Der Andreasyan'ın evrakı arasındaki 1341 (1923) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre kendisi Türkçe sınavına tabi tutulmuş ve öğretmenliğe devam etmesi uygun bulunmuştur. 11 Şubat 1929 tarihli başka bir belgede ise Harf İnkılabı'nın ardından yeni harfler kursuna da devam ettiği ve başarıyla tamamladığı görülmektedir. Bu sırada gazetecilikle de ilgilenen Der Andreasyan, İstanbul'da yayımlanan Aztarar yani Haberci isimli Ermenice günlük bir gazetenin yazı işlerinde yer alması ve gazetenin idaresini de üstlenmiştir. Evrakı arasındaki bir kimlikte görüldüğü gibi gazeteci sıfatıyla Dolmabahçe Sarayı'ndaki Birinci Türk Dil Kurultayı'na da katılmıştır.

Bakırköy'deki Bezanyan, Galata'daki Getronagan ve Pangaltı'ndaki Mikhitarian liselerinde Ermeni Dili ve Edebiyatı derslerini veren Der Andreasyan, 1962-1972 yılları arasında ise yine Getronagan Lisesi'nin müdürlüğünü üstlendi. Ermeni okullarındaki eski hocaların naklettiğine göre kendi inisiyatifıyla genç

Birinci Türk Dil Kurultayı'na giriş kimliği

öğretmen adaylarını evinde toplamayı ve hem Klasik Ermenice eğitimi hem de öğretmenliğe dair tavsiyeler vermeyi alışkanlık haline getirmişti. Der Andreasian 1935 yılında yani 43 yaşında iken İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. 1945 yılında ise aynı üniversitenin Tarih bölümüne Ermenice, İngilizce ve Fransızca kaynaklar uzmanı olarak alındı. Öjeni Der Andreasian'ın anlatığına göre 1956 yılında üniversitenin kendisine sağladığı fonla Venedik'e giderek, Saint Lazaro adasındaki kütüphanede Ermenice el yazmaları üzerine çalışarak Türk tarihi ile ilgili yazmalarını kopyalarını İstanbul'a getirip bu metinlerin tercümeleri üzerine çalıştı. Hr. Der Andreasian'ı birebir tanımış olan Semavi Eyice ve Turgut Kut gibi isimlerle de görüşme fırsatım oldu. Semavi Eyice, Hr. Der Andreasian'ın İstanbul Üniversitesindeki çalışmalarını şu şekilde anlatıyor:

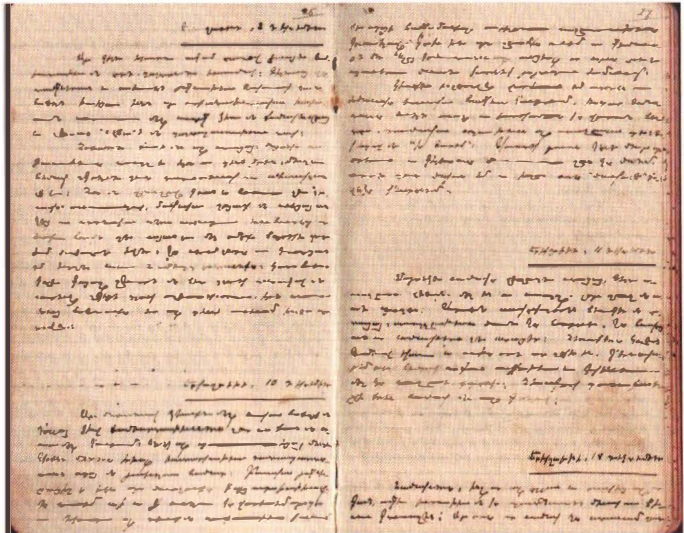
Hrant Bey hem çok alim ve donanımlı hem de çok beyefendi, kibar bir kimseydi. Üniversitede kendisine ait bir odası vardı ve yine bu odada Ermeni tarihine dair çeşitli kitaplar bulunurdu. Mesela Alişan'ın Küçük Ermenistan isimli Ermenice kitabı vardı orada, ben de o bölgede araştırmalarda bulunduğumdan çok dikkatimi çekmişti, daha sonra o kitap Venedik'teki Saint Lazaro adası ta-

Hr. Der Andreasian'ın basın kartı

rafından Fransızca olarak yayımlandı. Hr. Der Andreasian üniversitede derslere girmezdi, o kendi hususi odasında daha çok tercümelerle meşgul olurdu, makaleler yazardı ve hakikaten birbirinden kıymetli eserleri tercüme ederek bizlere kazandırdı. Hr. Der Andreasian, Profesör Cavit Baysun ile çok yakındı, Cavit Bey de benim daha Galatasaray'dan beri hocam olduğundan onun aracılığıyla Hr. Der Andreasian ile tanışma ve görüşme fırsatı bulmuştum.

16 Nisan 1972'deki jübilesine kadar onlarca eseri Klasik Ermeniceden Türkçeye tercüme eden Hr. Der Andreasian'ın tercümelerini büyük oranda yine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından veya üniversitenin Tarih Dergisi tarafından yayımlandı. Hayatı boyunca kaleme aldığı makalelerinin ve yayımlanan tüm tercümelerinin listesini aşağıda veriyorum. Bunların dışında Türk Tarih Kurumu için Kağangayduklı Movses'in, Süryani Mikhael'in, Genceli Giragos'un, Simbad Kontestabl'in, Medzopahı Tovmas'ın ve Mikael Çamiçyan'ın da tarihlerini tercüme etmiştir. Defalarca yayımlanması gündeme gelen ve akim kalan bu tercümelerin akıbeti şimdilik

Hr. Der Andreasian'ın Ermenice tuttuğu günlüğü

meçhuldür. Türkçe tercümelerinin dışında 1926-1930 yıllarında Fransızcadan Ermeniceye tercüme ettiği yayımlanmış dört tane de romanı vardır.

13 Haziran 1938'de Vasiliki Şake Mehteryan (1913-1956) ile evlenen Hrand Der Andreasyan'ın bu evlilikten 10 Haziran 1941'de Öjeni isminde bir kızı dünyaya gelmiş, 1944 yılında da bir oğlu olmuşsa da yaşamamıştır. 11 Eylül 1978'de Bakırköy'deki evinde vefat eden Hrand Der Andreasyan, Beyoğlu Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde düzenlenen resmi cenaze merasiminin ardından Şişli Ermeni Mezarlığı'na defnedildi.

HRAND DER ANDREASYAN'IN KALEME ALDIĞI MAKALELERİ

"Mary Lucille Shay, The Ottoman Empire from 1720 to 1734 as Revealed in Des Patches of the Venetian Bailli", Tarih Dergisi 5-6 (1951-1952), s. 174-178

"Aktamar Kilisesi", Tarih Dergisi 21 (1966), s. 77-82

TARİH SIRASINA GÖRE HRAND DER ANDREASYAN'IN KİTAP OLARAK YAYIMLANMIŞ TERCÜMELERİ

Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952) XXX + s. 1-65 (Özgün metnin tercümesi) + s. 66-315 (Hrand Der Andreasyan'ın tamamlayıcı notları)

— **İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul**, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), XXVII + 328 s. (Kevork Pamukciyan'ın notları ile yayımlanan 2. Baskı)

Aknerli Grigor, Moğol Tarihi, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954) X + 56 s.

P. Ğ. İnciçyan, XVIII. Asırda İstanbul, (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956), VIII + 192 s.

— **XVIII. Asırda İstanbul**, (İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1976), X + 159 s. (2. Baskı).

Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Ankara: TTK, 1962), XXV + 411 s. (2. Baskı, 1987 - 3. Baskı 2000).

Polonyalı Simeon, Seyahatname 1608-1619, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1964), VII + 206 s.

— **Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619**, (İstanbul: Everest Yayınları, 2013), X + 244 s. (2. Baskı)

P. Minas Bişşkyan, Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası 1817-1819, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969), VIII + 132 s.

George Oğulokyan, Ruzname: 1806-1810 İsanları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1972), VIII + 64 s.

Şake Hanım ile Hrand Bey'in evlilik cüzdanı

Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak: Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi - Nadir Şah Devrine Ait Bir Anonim Kronoloji, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974), VII + 116 s.

TARİH SIRASINA GÖRE HRAND DER ANDREASYAN'IN DERGİLERDE YAYIMLANMIŞ TERCÜMELERİ

"Müverrih Vardan Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)", Tarih Semineri Dergisi 1/2 (1937), s. 153-244.

"Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları", Tarih Dergisi 1 (1949), s. 95-118; 2 (1950), s. 401-438.

"Ermeni Seyyahı Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi, 1608-1619", Türkiye Mecmuası X (1951-1953), s. 269-276.

"Balatlı Kevork'a Göre Edirne Vakası", Tarih Dergisi 15 (1960), s. 47-64.

"III. Selim ve IV. Mustafa Devirlerine Ait George Oğulokyan'ın Ruznamesi", Tarih Dergisi 16 (1961), s. 63-70.

"Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", Tarih Dergisi 17-18 (1962-1963), s. 27-42.

"Abaza Mehmed Paşa", Tarih Dergisi 22 (1967), s. 131-142.

"İkinci Viyana Muhararası ve Müteakip Harplere Ait Orijinal Bir Ermenice Kaynak", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 1 (1971), s. 195-196.

"XIV. Ve XV. Yüzyıl Türk Tarihine Ait Ermenice Ufak Kronolojiler ve Kolofonlar", Tarih Enstitüsü Dergisi 3 (1972), s. 83-1489

"Eremya Çelebi'nin Yangınlar Tarihi", Tarih Dergisi 27 (1973), 59-84

"Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi 2-3 (1973-1974), s. 11-88; 4-5 (1975-1976), s. 101-152

"Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağanı, (Ankara: TTK, 1975), s. 45-53

DİPNOTLAR

- 1 Eremya Çelebi Kömürcüyan, İstanbul Tarihi XVII. Asırda İstanbul, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1988), s. XXV - XXVII.
- 2 İlerleyen yıllarda bu kitabın Türkçe bir baskısı da

yapılmıştır. bkz. Mary Lucille Shay, *Lale Devri ve sonrası (1720-1734) Venedik Balıyalarının Bakışıyla Osmanlı İmparatorluğu*, (İstanbul: Ark Yayınları, 2009).

- 3 Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi 1608-1619, (İstanbul: Everest Yayınları, 2013).
- 4 "Der" yahut "Der Hayr" Ermeni cep papaz demektir.

Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak

BUKET KİTAPÇI BAYRI

Toplumsal Tarih dergisi Ağustos 2019 sayısında, "Günümüz İstanbul'unda Bizans'ı Araştırmak" konulu dosyada altı yazıya yer veriyoruz. Ancak bu dosyalara değinmeden, "Bizans nedir? Neden İstanbul'da Bizans'ı araştırıyoruz?" sorularına kısaca değinmek okuyucular için aydınlatıcı olacaktır.

Çağdaş tarih kitaplarına baktığımızda Roma İmparatorluğu'nun, Roma şehrinin M.S. 476 yılında Germen Prens Odovacar (ö. M.S. 493) tarafından istilasıyla sona erdiği bilgisine rastlarız. Ancak gerçekte Roma İmparatorluğu Orta Çağ'da devam etmiş ve 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi ile son bulmuştur. 16. yüzyılda, Latince'nin resmi dil olduğu Pagan Roma İmparatorluğu'nu, Orta Çağ'a devam eden döneminden ayırmak için Batılı tarihçiler bu dönemin imparatorluğunu Bizans İmparatorluğu olarak adlandırmışlardır.¹

Bugün Bizans İmparatorluğu diye bilinen, bazen Doğu Roma İmparatorluğu diye de adlandırılan bu imparatorluğun elitleri, devletlerini Roma Devleti (*basileia ton Rhomaion*), kendilerini Romalılar (*Rhomaioi*) ve imparatorun idaresi altındaki toprakları ise *Rhomaïs* veya *Rhomania* diye adlandırmaktaydılar.² Bizans İmparatorluğu geç antik Roma döneminin özellikle hukuki ve idari yapılarıyla ilintili unsurlarını devam ettirse de, birçok dönüşüm de geçirerek; Hristiyan ve resmi idari dili Yunanca olan ve toprakları ana hatlarıyla Balkanlar, Anadolu ve Doğu Akdeniz çevresinde toplanmış; birçok etnik grubu barındıran bir imparatorluğa dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm uzun bir döneme yayılmıştır.

Bazı tarihçiler Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılan dönemin başlangıcını değişimlerin çarpıcı biçimde gözlemlenebildiği M.S. 7. yüzyıla tarihlendirirken; diğerleri M.Ö. 7. yüzyılda kurulduğu düşünülen Byzantion şehrinin, M.S. 330 yılında Roma İmparatoru I. Konstantinus (ö. M.S. 337) tarafından imparator şehri olarak ilan edildiği M.S. 330 tarihini başlangıç yılı kabul etmiştir. M.S. 337 yılında I. Konstantinus şehre kendi adını vererek Konstantinopolis ismiyle vaftiz etmiştir. Konstantinopolis, 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun başkenti haline gelmiş,³ IV. Haçlı Seferi'ni müteakip kısa bir süre Konstantinopolis Latin İmparatorluğu'nun (M.S. 1204-1261) merkezi olması dışında, 1453'e kadar Bizans İmparatorluğu'nun idari ve kültürel merkezi olmuştur. Bu şehrin Bizanslılar gözündeki önemini, ona verdikleri "Yeni Roma," "Kra-

lıçe Şehir" ve "Şehir" gibi isimlerden de anlayabiliriz. 1453 sonrasında Osmanlılar tarafından da İstanbul ismi dışında Konstantiniyye diye anılmaya devam etmiştir.

İstanbul ve yakın çevresinin tarihi, Byzantion şehri devleti ve Bizans İmparatorluğu ile sınırlı değildir. Bu bölge, tarihsel yerleşim açısından çok katmanlı bir coğrafi alandır. Yerleşim yerlerinin kuruluş tarihleri, Mustafa Sayar'ın limanlar bahisli makalesinde belirttiği gibi, neolitik döneme (M.Ö. 8500) kadar uzanmaktadır. İstanbul'un Trakya'daki topraklarında Yarımburgaz Mağarası ve Yenikapı kazılarında ortaya çıkarılan neolitik dönem yaşam izleri, Anadolu yakasında ise Fikirtepe bölgesinde tespit edilen prehistorik yerleşim yeri, Beykoz ve Pendik'teki yerleşim izleri, Marmara Denizi ve denize dökülen akarsuların çevresinde oluşmuş, tarihi çok eskilere dayanan yerleşim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır.⁴

Günümüz İstanbul'u ve yakın çevresinde Bizans uygarlığını özel olarak aramasak da, Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülü bir katman olarak, M.S. 330'dan 1453'e, yaklaşık 1100 yıl, Bizans İmparatorluğu'nun merkezinde yer alan bu uygarlığın kalıntılarını altyapı çalışmalarında, gezirken veya arşiv ve kütüphanelerde bulmak oldukça doğaldır. Bizans uygarlığı ve yapıları genellikle siyasi, ideolojik ve dini açıdan önemli yapı ve eserler çerçevesinde gündeme gelmektedir. Ancak şehirde gerçekleşen her türlü küçük ve büyük çaplı inşaat ve kentsel altyapı çalışmasında Bizans uygarlığına ait malzeme karşımıza çıkar. Rahmi Asal, Mehmet Ali Polat ve Yusuf Tokgöz'ün birlikte yazdığı makale ile Gülbahar Çelik ile Emir Son'un makaleleri 2000'li yıllarda yapılan metro, yol gibi altyapı çalışmaları esnasında gerçekleştirilen arkeolojik kurtarma kazılarında ortaya çıkan ve henüz yayımlanmamış malzemeyi tanıtan çalışmalarıdır.

Rahmi Asal, Mehmet Ali Polat, Yusuf Tokgöz'ün ortak olarak hazırladıkları yazısında Marmaray Kartal İstasyonu arkeolojik kazısında ortaya çıkan Bizans dönemine ait mezar ve sikke buluntularını Kartal bölgesinin Bizans döneminde önemli bir liman olması ile bağlantılı olarak incelemiş ve buluntu fotoğraflarını paylaşmıştır. Gülbahar Baran Çelik ile Emir Son; Marmaray, metro projeleri kapsamında 2004-2014 yılları arasında Yenikapı'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ticari tartı ve gereçleri, balıkçı ağı mekikleri, ağı ağırlıkları, zıpkın, olta iğneleri, olta ağırlıkları ve kulduralar, satranç gibi oyun taşları, buhurdan, muska

ve ekmek mührü gibi inanç objelerinden yola çıkarak; Bizans dönemi günlük yaşamının, ticaret, balıkçılık, eğlence, inanç ve aydınlatma konularını yazısında ele almıştır. Mustafa Sayar'ın Byzantion ve Bizans dönemlerindeki limanları tanıttığı yazısı ise yine 2000'li yıllarda gerçekleşen Yenikapı Marmaray kazısı ve burada ortaya çıkan Theodosius limanına kısaca değinmektedir.⁵ Arkeolojik kurtarma kazılarında ortaya çıkan yeni malzemeler bize Bizans uygarlığıyla ilgili aydınlatıcı bilgiler verir ve aynı zamanda Bizans'tan günümüze uzanan günlük yaşam pratikleri üzerine oldukça önemli veriler sunar.

Tarihi yarımada yapılacak gezintiler ve yürüyüşlerde beklemelik bir anda ve farkında olmadan Bizans karşımıza çıkabilir. Bunlar her zaman görkemli yapılar olmayabilir; su temini altyapısı gibi kent yaşamına yüzyıllardır katkı veren mütevazı ancak çok önemli unsurlarla da karşılaşılır. Günümüz İstanbul'u, Osmanlı Konstantiniyye'si ve Bizans Konstantinopolis'inin yer aldığı yarımada tatlı su kaynakları olmadığından, kent nüfusunun ihtiyacı olan su, yüzyıllardır uzun mesafeli tedarik hatlarından sağlanmaktadır. Kerim Altuğ yazısında okuyucuları İstanbul'un tarihi yarımadasının Büyük Saray kesiminde bir gezintiye çıkararak bölgenin Bizans dönemindeki su temini altyapısına ilişkin verileri paylaşmaktadır.

11. yüzyıldan itibaren Bizans topraklarına gelen ve yerleşen Türk Müslüman grupların 14. ve 15. yüzyıllarda yazıya geçirdiği *Battalname*, *Danışmendname* ve *Saltukname* gibi popüler destanlarda Bizanslılar başrolde ancak Müslüman Osmanlı entelektüelleri Bizans tarihiyle fazla ilgilenmemiştir.⁶ Bizans

Derginin kapağında, 27. ve 28. sayfalarında gördüğünüz şehir tasvirleri şüphe siz onlara bakanlar tarafından yorumlanmalıdır. Benim resmeden kişi olarak resimlerin neyi ifade ettikleri, hangi tarihsel bağlamdan esinlenerek çizildikleri hakkında söyleyebileceklerim sınırlıdır. Sadece bu resimlerin, eski dünyayı zaman ve mekan zincirlerinden koparıp yorumlama girişiminin iki örneği olduğunu vurgulamak isterim. Gördüğümüz iki örnek zamansallığa ve mekansallığa bağlı bir tarihinin bu bağımlılıktan koptuğu zamanki hevesini ifade ediyor olabilir. Buna karşın bu iki zamansız şehrin Bizans İstanbul'u üzerine bir derleme ile ortaklaşması beni çok mutlu etti. Resimlerimi okuduğunuz derlemenin bir parçası yapan Buket Bayrı'ya teşekkür eder ve resimler hakkında Sayın Bayrı'nın bir yorumunu okurlarla paylaşmak isterim. "Resimlerdeki İstanbul silüetinden akan farklı renkli damlalardan oluşan göletler benim aklımdaki farklı öncül uygarlık birikimleriyle örtüşüyor."

ALİ VAYCOĞLU - STANFORD ÜNİVERSİTESİ,
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

tarihine yer ayıran ilk Osmanlı tarihçisi 17. yüzyılda Hezarfen Hüseyin'dir (d. 1671).⁷ Naz Baydar'ın makalesinde de kısaca değinildiği gibi 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'daki gerek Müslüman, gerekse gayrimüslim tebaa arasında Bizans tarihine ilgi artmıştır. 19. yüzyıl İstanbul'unda Bizans tarihi ile ilgilenen kurumlar ve bu kurumlara ait kütüphaneler, gayrimüslim ve Levantenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Pera ve Moda bölgelerinde kurulmaya başlamıştır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'da kurulmuş yabancı araştırma ve arkeoloji enstitüleri birçok yabancı arkeoloğun Türkiye'ye gelmesine vesile

olmuş, böylece Bizans tarihi araştırmalarına katkıda bulunacak araştırmalar yapılmış ve kütüphaneler kurulmuştur. Selvihan Kurt: Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezinde bulunan Aziz Ogan arşivinden yararlanarak, 1930'lardan itibaren İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü ve Eski Eseler Direktörü Aziz Ogan'ın (1888-1956) birlikte çalıştığı yabancı Bizantologlar; özellikle Fransız mimar, araştırmacı ve gezgin Albert Gabriel (1883-1972) ve Alman arkeolog Alfons Maria Schneider (1896-1952) ile yazışmaları üzerinden Cumhuriyet'in ilk 20-30 yılında İstanbul'da Bizans mirası tartışmalarına yer vermektedir. Yazısı, yapılan kazı ve akademik çalışmaların perde arkasındaki siyasi, şahsi ve akademik çekışmeleri yansıtmaları açısından da ilginçtir. 2007 yılında kurulan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün Bizans Araştırmaları bölümünde, 2015 yılında kurulan Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi ve Koç Üniversitesi, Stavros Niarchos Vakfı, Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi'nde

(GABAM) düzenlenen sempozyumlar (örneğin Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu), organize edilen yaz okulları ve konferanslar sayesinde günümüz İstanbul'da Bizans araştırmalarına ciddi katkılar verilmeye başlanmıştır. Son olarak Naz Baydar bu merkezlere çok kısa değinerek, Bizans'ı birincil ve ikinci yazılı kaynaklarda araştırmak isteyebilecek okuyucular için günümüz Beyoğlu semtinde "BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı" çerçevesinde Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneleri tanıtmaktadır.

Umarız *Toplumsal Tarih*'in Ağustos 2019 sayısı, Bizans'ı araştırmak isteyenlere, mezarlar, muskalar, altılar, limanlar, su yolları, arşivler, kitaplar ve kütüphaneler gibi gündelik yaşamla ilgili konular üzerinden, çok katmanlı İstanbul şehrinin katmanları arasındaki geçişkenlik, örtüşme ve devamlılıklara dair bir perspektif sunabilir.

BUKET KİTAPÇI BAYRI - KOÇ ÜNİVERSİTESİ-GABAM

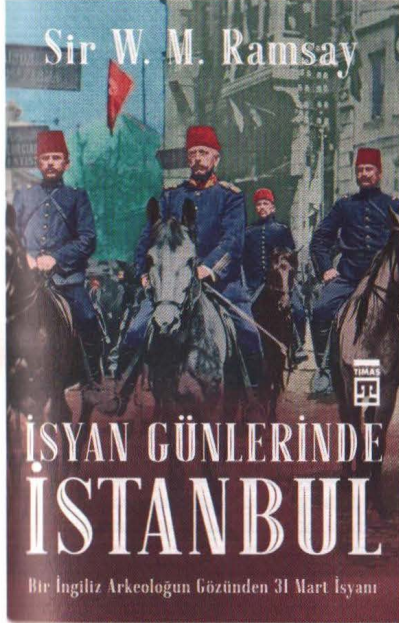
DİPNOTLAR

- 1 Bizans İmparatorluğu hakkında kısa bir özet için bkz. A. Kazhdan, "Byzantium," *Oxford Dictionary of Byzantium*, cilt 1, s. 344-345. Bizans İmparatorluğu üzerine Türkçe yayımlanmış birçok kitaptan, İletişim Yayınları'ndan geçtiğimiz yıl çıkan Dionysios Stathapoulos'un eseri en yeni ve kapsayıcı başvuru kitapları arasındadır, bkz. D. Stathapoulos, *Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi*, çev. C. Akay (İstanbul, 2018).
- 2 Bizans'taki Romalı kimliği üzerine, bkz. A. Kaldellis, "The Social Scope of Roman Identity in Byzantium: An Evidence-Based Approach," *Byzantina Symmeikta* 27 (2017), s. 173-210; I. Stouraitis, "Reinventing Roman Ethnicity in High and Late Medieval Byzantium," *Medieval Worlds* 5 (2017), s. 70-94; J. Haldon, "Res Publica? State Formation and Issues and Identity in Medieval East Rome," *BMGS* 40/1 (2016), s. 4-16; I. Stouraitis, "Roman Identity in Byzantium: A Critical Approach," *Byzantinische Zeitschrift* 107/1 (2014), s. 175-220; A. Kaldellis, "From Rome to New Rome, from Empire to Nation-State: Reopening the Question of

- Byzantium's Roman Identity," *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, der. L. Grig, G. Kelly (Oxford, 2012), s. 387-404. Bizans topraklarını tanımlayan *Rhōmēniōn sōcētūgū* için, bkz. D. Angelov, "Asia and Europe Commonly Called East and West: Constantinople and Geographical Imagination in Byzantium," *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, der. S. Bazzaz, Y. Batsaki, D. Angelov (Washington, DC, 2013), s. 43-68. Bu terimin kullanılmasına farklı bir bakış açısı için, bkz. Kaldellis, "Did the Byzantine Empire Have Ecumenical or Universal Aspirations?" in *Ancient Sites and Infrastructural Power: Europe, Asia and America*, der. C. Aida, S. Richardson (Philadelphia, 2017), s. 274-301.
- 3 G. Dagron, *Naissance d'un empire. Constantinople et ses institutions de 330 à 451* (Paris, 1974).
 - 4 Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı (İstanbul, 2010).
 - 5 *Stories from the Hidden Harbor: The Shipwrecks*

- of Yeniköprü, der. Z. Kızıhan (İstanbul, 2013). U. Kocaşah, *Geçmişe Açılan Köprü: Yeniköprü Batıkları* (İstanbul, 2005).
- 6 B.K. Bayraktar, "Homo Byzantinus" in the Late Medieval Turkish Muslim Warrior Epics," *Revue des études byzantines* 77 (Kasım 2019), s. 117-147.
 - 7 Hazretin Hüseyin için, bkz. "Hüseyin Efendi, Hazretin," *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 18 (1998), s. 544-546. Hazretin in vensel tarihi için bkz. *Tenkitli Tevârih Müküllü*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, no. 732. Hazretin'in Roma ve Bizans tarihi bölümleri için, bkz. C. Bekar, *A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hazretin Hüseyin's Universal History*, M.A. tezi, Boğaziçi Üniversitesi (İstanbul, 2021). Hazretin'in Osmanlı İmparatorluğu içinde Roma ve Bizans algısındaki önemi için, bkz. S. Yerasimos, "Byzance dans les chroniques ottomanes," *Byzance en Europe*, der. M.E. Auzépy (Saint-Denis, 2003), s. 19-29; M. Unsinn, "Byzantine History in Late Ottoman Turkish Historiography," *Byzantine and Modern Greek Studies* 10 (1986), s. 212-231.

BİR İNGİLİZ ARKEOLOĞUN GÖZÜNDEN 31 MART İSYANI

Meşhur casus Gertrude Bell ile yaptığı çalışmalarla bilinen İngiliz arkeolog Sir W.M. Ramsay, Anadolu'da arkeolojik araştırmalar yapmak için yola çıkmışken bir anda kendisini Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde, tehlikeli bir iktidar oyununun ortasında bulur. Ramsay, bu 17 günlük macerası sırasında İstanbul'un pek çok farklı yerini ziyaret edip birçok kişiyle görüşür. Bu ziyaretlerinden edindiği bilgileri günü gününe kaydeden Sir Ramsay daha sonra bu notları bir araya getirerek modern Türk tarihi için paha biçilemez bir kaynak eser ortaya koyar. Bu hatıratla 31 Mart İsyanı günlerinde İstanbul sokaklarının nabzını tutacaksınız...

iyi ki kitaplar var...

timas.com.tr

timastarih

Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kazıları

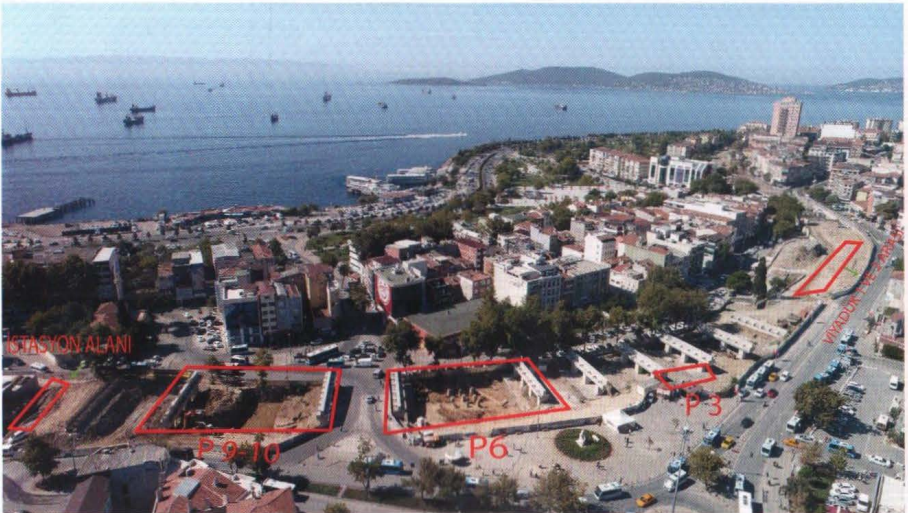
RAHMİ ASAL - MEHMET ALİ POLAT - YUSUF TOKGÖZ

MARMARAY KARTAL İSTASYON ALANINDAKİ İNŞAAT FAALİYETLERİ SIRASINDA ARKEOLOJİK KALINTILAR ÇIKTIĞININ İHBARI ÜZERİNE 10.03.2017 TARİHİNDE BAŞLAYAN ARKEOLOJİK KAZI ÇALIŞMALARI YAKLAŞIK 15 AY SÜRMÜŞ VE BÖLGENİN TARİHİ İLE KÜLTÜRÜ İÇİN ÖNEMLİ SONUÇLAR ORTAYA KOYMUŞTUR. KAZI ÇALIŞMALARINA PARALEL OLARAK YAPILAN ARAZİ İNCELEMELERİ VE DAHA ÖNCE BÖLGE İLE İLGİLİ YAPILAN YAYINLARDAN, KAZI ALANININ KARTAL'IN ANTİK KAYNAKLARDA BAHSİ GEÇEN LİMAN BÖLGESİ OLDUĞU TAHMİN EDİLMEKTEDİR. MARMARAY KARTAL İSTASYONU KAZILARI SONUCUNDA ORTAYA ÇIKARILAN MİMARİ KALINTILAR BÖLGE KORUMA KURULUNUN KARARI İLE UZMAN RAPORLARI DOĞRULTUSUNDA KAPATILARAK KORUMA ALTINA ALINMIŞ; DİĞER TAŞINABİLİR KÜLTÜR VARLIKLARI İSE İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİNE NAKLEDİLMİŞTİR.

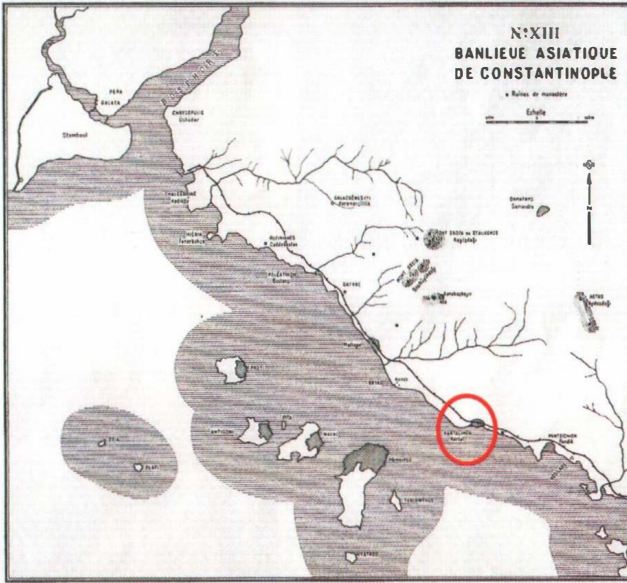
Marmaray Kartal İstasyonu arkeolojik kazıları, yaşadığı kentin tarih ve kültürüne duyarlı bir yurttaşın İstanbul Arkeoloji Müzelerini araması sonucunda gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla Kartal'ın, dolayısıyla İstanbul'un, tarihine ışık tutan bir çalışma olmuştur. Kazı çalışmalarına geçmeden önce, uzun yıllardır İstanbul ve ülkemizin gündeminde yer alan

ve "Marmaray Projesi" olarak bilinen proje hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Kurulduğu günden günümüze kadar dünyanın en önemli kentlerinden biri olarak kabul edilen ve Doğu-Batı uygarlıklarının buluşma, farklı kültürlerin çatışma ve birlikte yaşamalarına sahne olan İstanbul, günümüzde 16 milyon nüfusu ile modern bir metro-pole dönüşmüştür. Kentin bu büyük dönüşümünün

Kartal Marmaray İstasyonu alanı genel görünümü

Kartal'ın konumu. R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique* (Paris, 1964)

doğal bir sonucu olarak en önemli sorunlarından biri de ulaşım olarak karşımıza çıkmıştır. Kentin ulaşım sorununa çözüm bulmak amacıyla 1860 yılından itibaren gündemde olan projelerden biri olan İstanbul Boğazı'nın altından geçirilmesi planlanan tüp tünelin yapımı maddi ve teknik zorluklardan dolayı gerçekleştirilememiş, yaklaşık 125 yıllık bir gecikmenin ardından "Marmaray Projesi" adı ile tekrar gündeme gelen projenin inşaa çalışmalarına 2004 yılında başlanmıştır.

Proje kapsamında Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar başta olmak üzere kentin birçok yerinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri başkanlığında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiş ve bu kazılarda elde edilen sonuçlar arkeoloji dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Her ne kadar Yenikapı veya Sirkeci bölgesindeki gibi planlanmış bir çalışma sonucunda gerçekleştirilmiş olmasa da ve yine bu kazılarda elde edilen bilimsel sonuçlar kadar ilgi çekmese de, yukarıda belirtildiği gibi bir ihbar sonucunda arkeolojik kazı çalışması gerçekleştirilen Kartal İstasyonu alanında ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular kent tarihi için anlamlı ve önemli sonuçlar ortaya koymuştur.

KALINTILARIN KENT İÇİNDEKİ KONUMU

Marmaray Kartal İstasyonu ve viyadük alanı Kordonboyu, Karlıktepe ve Çavuşoğlu mahallelerinin kesişim noktasında yer alan 1332 ada, 1 parsel üzerinde yer almaktadır. Arkeolojik kazıların gerçekleştirildiği alan ise doğuda istasyon alanı, batıda ise 1 numaralı viyadük ayağı ile sınırlanmıştır.

BÖLGENİN TARİHÇESİ

Kartal, Bizans kaynaklarında "Kartalimen" (Κούρτιον λιμένας) olarak anılmakta ve imparatorluğun baş-

kenti ile Anadolu arasında köprü niteliği taşıyan bir güzergah üzerinde yer almaktaydı. Kadıköy'den (Chalkedon) başlayarak imparatorluğun Akdeniz ağı ve Asya kara yol ağının içlerine kadar devam eden bu yol üzerinde imparatorluk için önemli saray ve limanların; bunların dışında birçok manastırın ve birçok kıyı yerleşmesinin de varlığı bilinmektedir.

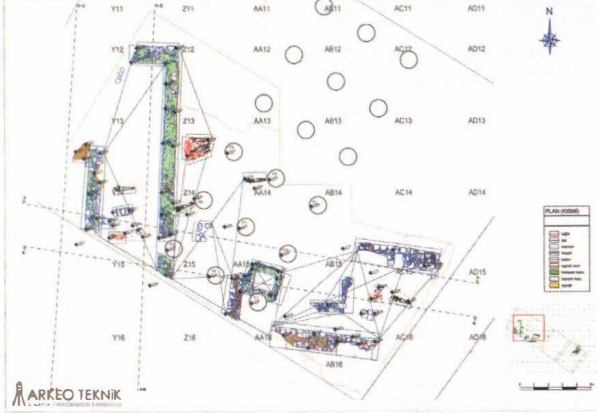
Bizanslı tarihçi Kedrenos, Kartalimen'in M.S. 717-718 yılındaki Konstantinopolis'in Emevi Arap kuşatması esnasında, Arap donanmasına ait bir filonun sığındığı bir liman olduğunu söylemektedir. M.S. 718 yılı başlarında Souphiam (Sufyan), Mısır'dan 400 gemilik bir filoyla Bithynia'ya gelmiştir ancak Rum ateşini duyuncu burayı geçip diğer taraftaki, büyük ihtimalle Kadıköy'ün doğusunda İzmit Körfezi'nin bir limanı olduğu düşünülen, Kalos Argos Limanı'na demirlemiştir. Çok kısa bir süre sonra Yezid 360 gemilik bir filoyla Afrika'dan gelmiş ancak o da Roma ateşinden dolayı Satyros (Küçükyalı), Bryas (Maltepe) ve Kartalimen'e demirlemiştir. Bizans İmparatoru Theophilos'un (hük. M.S. 829-842), Kartalimen'de bir imparatorluk konutu yaptırdığı kaydedilmiştir. Yerleşimi çevreleyen bir surun varlığı bilinmekte olup, 19. yüzyıl ortalarına doğru yok olmuştur.

KAZI ÇALIŞMALARI

İstasyon alanındaki inşaat faaliyetleri sırasında arkeolojik kalıntılar çıktığının ihbarı üzerine 10.03.2017 tarihinde istasyon ve viyadük bölgesinde yapılan incelemelerde, kazı ve fore kazık çalışmalarının büyük bir bölümünün tamamlandığı görülmüştür. Kazılan alanlar ve kesitleri incelendiğinde ihbara neden olan Bizans dönemine ait duvar izleri, mezar buluntuları ve çeşitli mermer mimari parçalar görülmüştür. Bahse konu incelemenin ardından, Bölge Koruma

P6 viyadük ayağı mimari kalıntıların genel görünümü

P6 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Erken Bizans dönemi kandil vekeramüğü

Kurulu'nun kararlarına istinaden arkeolojik kazı yapılabilecek alanların tespiti yapılmış ve P3, P6, P9 ve P10 viyadük ayağı bölgesi olarak tanımlanan noktalar ile istasyon alanında çalışmalar başlatılmıştır.

P6 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

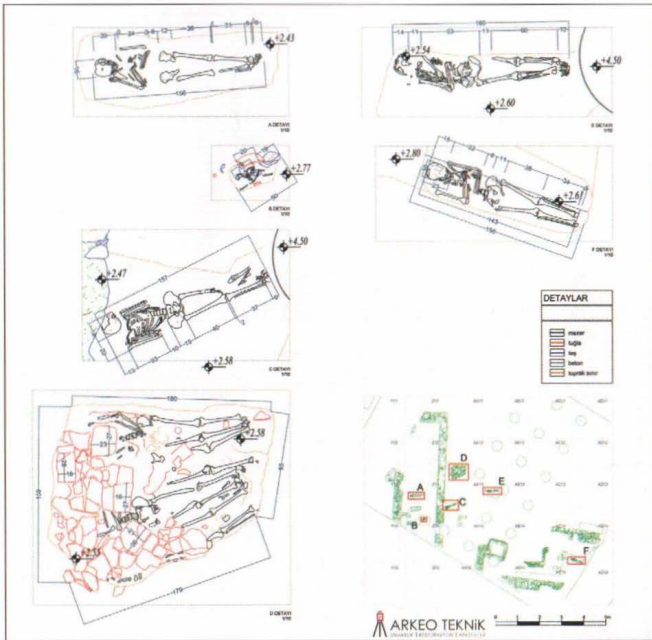
P6 Viyadük alanı en fazla kalıntı elde edilen iki alandan biri olarak karşımıza çıkmıştır. İstasyon binasının batısında yer alan ve yaklaşık 450 metre-

kare oturma sahip alanda, kuzey-güney doğrultulu, sandık duvar örgü sisteminde inşa edilmiş, horasan harç bağlayıcılı ve taş örgülü dikdörtgen planlı bir yapı ile bu yapının doğusunda doğu-batı doğrultulu herhangi bir bağlayıcı içermeyen taş örgülü duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Mimarının bulunduğu tabakada elde edilen keramik ve küçük buluntu ile duvar örgü tarzından duvarların muhtemelen erken Bizans dönemine ait oldukları ancak daha sonraki dönemlerde de kullanıldıkları düşünülmektedir. Nitekim, 16.30 metre uzunluğunda, 3.29 metre genişliğinde ve korunagelen en yüksek noktası 0.50 metre olan dikdörtgen planlı yapının içinde ve çevresinde orta ve geç Bizans dönemlerine ait dokuz mezar tespit edilmiştir. Mezarlardan ikisi basit toprak gömü şeklindedir. Diğer yedi mezarın ise üzerleri taş, mermer, tuğla veya kiremit parçaları ile kapatılmıştır.

Doğu-batı doğrultulu dokuz adet mezardan sekizi yetişkin, 5 numaralı mezar ise bebek mezardır. Ayrıca sekiz mezardan birinde (Mezar 3) dört bireyin gömülü olduğu tespit edilmiştir. Mezarlardan yalnızca birinde, 6 numaralı mezarda, buluntu tespit edilmiştir. Basit toprak gömü şeklinde olan mezarın belgeleme işlemlerinin ardından yapılan kazısında sırtüstü gömülmüş bir bireye ait iskelet tespit edilmiştir. İskeletin sol avuç içinde bulunan Bizans İmparatoru II. Andronikos Palaiologos ve yardımcı-imparator IX. Michael Palaiologos (hük. 1294-1320) dönemine ait

P6 viyadük ayağına elde edilen Bizans dönemi keramığı

P6 viyadük ayağı mezar çizimleri

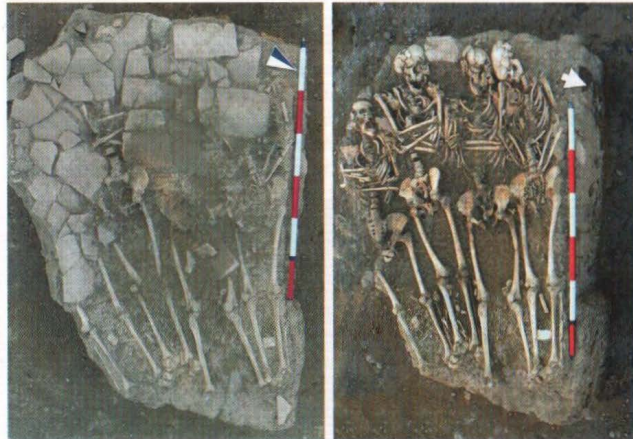

**P6 viyadük ayağı kazı alanında
ortaya çıkarılan 6 numaralı mezar**

**P6 viyadük ayağı kazı alanında ortaya
çıkarılan 3 numaralı mezar**

P6 viyadük ayağı kazı alanı 6 numaralı mezarda elde edilen sikkeler

1 adet altın sikke (hyperpyron biriminde) ile Venedik Cumhuriyeti'ne ait 1275-1328 yılları arasında basılmış 8 adet gümüş (grosso biriminde) olmak üzere toplam dokuz adet sikke elde edilmiştir. Bu sikkeler İstanbul Arkeoloji Müzeleri Nümiзмatik Sedat Öztöpaş tarafından çalışılmış ve tarihlendirilmiştir.

P9 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

P9 ayaağında 300 metre karelik zemin oturumuna sahip bir alandaki kazı çalışmalarında kuzey-güney ve doğu-batı doğrultulu duvar kalıntıları, iki taş örgü kuyu ve mimari parçalar ile 13 mezar ortaya çıkarılmıştır. Alandaki horasan harç bağlayıcılı taş örgü duvarlardan biri 5.10 metre uzunluğunda, 0.75 metre

genişliğinde olup, korunagelmış en yüksek yeri 0.84 metredir. Bu duvarın hemen bitişiğinde yine aynı doğrultulu iki duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Bahs konu duvarların oluşturduğu mekânın kuzey ve güney duvarına paralel olarak uzanan 0.30 metre genişliğinde, zemini mermer döşeli, üzeri taş levhalarla kapatılmış iki su kanalı yer almaktadır. Aynı mekânın içinde kare tuğla ve devşirme mermer mimari parçalarla oluşturulmuş bir döşeme yer almaktadır. Mermer mimari parçaların birinin üzerinde kabartma olarak işlenmiş bir haf motif bulunmakta olup, eser 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

Kazı çalışmalarında genel olarak M.S. 5-7. yüzyıl ve 11-14. yüzyıl aralığına tarihlenen keramik bulun-

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan minari kalıntı ve mezarlar

P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Erken Bizans dönemi kandili

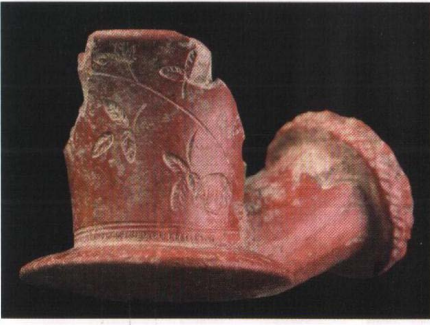
P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Orta ve Geç Bizans dönemi keramiği

tular ortaya çıkarılmıştır. Ancak, aynı alanda geç Osmanlı Dönemi'ne ait buluntular da elde edilmiştir. P9 alanında ortaya çıkarılan mezarlar ise doğu-batı doğrultuludur. 13 adet mezarın büyük bir bölümünün üzeri taş ve tuğla parçaları ile örtülüdür. 3 ve 11 numaralı mezarlar hariç, mezarlarda herhangi bir

buluntuya rastlanmamıştır. Mezarlardan ikisinin çocuk (Mezar 1 ve 3), birinin bebek mezarı (Mezar 10) olduğu anlaşılmıştır.

P9 viyadük ayağında toplu halde bulunan Orta ve Geç Bizans dönemi keramikleri

P9 viyadük ayağı kazı alanından çıkarılan Osmanlı dönemine ait lüle

FARKLI ÖZELLİKLER GÖSTEREN MEZARLAR

3 Numaralı Mezar: Mezarın üzeri taş ve tuğla parçaları ile kapatılmıştır. Mermer bir döşeme üzerine sırtüstü yatırılmış olan iskeletin bir çocuğa ait olduğu anlaşılmıştır. İskeletin sol kolu üzerinde koyu kahve renkli bir cam koku şişesi tespit edilmiştir.

P6 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 3 numaralı mezar

11 Numaralı Mezar: Sanduka şeklindeki mezar doğu-batı doğrultuludur. Sırtüstü yerleştirilmiş olan iskelete ait kemiklerin kondüsyonu kötüdür ve dağınık vaziyettedir. Mezar içinde geç Bizans dönemine ait bir adet kuş betimli pişmiş toprak kase parçası elde edilmiştir.

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 11 numaralı mezar

12 Numaralı Mezar: Değişik boyutlarda devşirme taşlarla oluşturulmuş sanduka tipli bir mezardır. Üzerindeki taş kapakların kaldırılmasının ardından, pembemsi bir taş zemin üzerine sırtüstü yatırılmış ve iyi durumda korunagelmüş olan iskelet ortaya çıkarılmıştır.

P9 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 12 numaralı mezar

13 Numaralı Mezar: Alanın kuzeyinde yer alan mezara üzerinde yer alan harç tabakasının kaldırılmasının ardından ulaşılmıştır. Harç tabakasının altında yer alan ve mezarı kapatan dört kireçtaşı levhanın kaldırılması ile tamamen horasan harç ile sıvanmış sanduka tipli mezarın içinde farklı yaşlarda 3 yetişkin bireyin iskeletine ulaşılmıştır.

Mezar içindeki üç bireye ait iskeletler üst üste yerleştirilmiştir. Üçüncü bireye ait iskelet mezarın doğu

P6 viyadük ayağında ortaya çıkarılan 13 numaralı mezar

ucuna yerleştirilmiştir. Bu işlem yapılırken 1 ve 2 numaralı bireylere ait kemiklerin bir kısmının kenara itildiği görülmüştür. Mezarın Batı ucuna yerleştirilmiş muhtemelen devşirme mermer sütun parçasının 1 ve 2 numaralı iskeletlerin baş kısmına denk geldiği, mezarın doğu bölümüne yerleştirilen dikdörtgen mermer parçanın ise femur ile tibia kemikleri arasında yer aldığı görülmüştür. Genel olarak iyi durumda korunmuş olan iskeletlerin baş, karın el ve ayak bölgelerinde 12 adet çivi tespit edilmiştir. Çivilerin muhtemelen ahşap bir sandukaya ait olduğu düşünülse de, herhangi bir ahşap izine rastlanmamıştır. Mezar-da çiviler dışında buluntu elde edilmemiştir.

P10 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

Kartal İstasyonu'na en yakın viyadük ayağı olan P10'da 120 metrekairelik alanda gerçekleştirilen kazılarda, doğu batı doğrultulu, 4,67 metre uzunluğunda, 0,60 metre genişliğinde ve 1,20 metre yüksekliğinde, horasan harç bağlayıcılı ve sıvalı bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın hemen güneyinde, büyük bir bölümü günümüze ulaşmamış pişmiş

toprak bir pithosa ait parçalar tespit edilmiştir. Yine aynı alanda kuru duvar tekniğinde örülmüş 1 metre çapında bir kuyu kalıntısı da açığa çıkarılmıştır.

P3 VİYADÜK AYAĞI KAZISI

Kazı çalışması yapılan en batıdaki viyadük ayağı olan P3'te 150 metrekairelik oturum alanı olan kısımda yapılan çalışmalarda, geç Osmanlı dönemine ait mekân kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Mekânları oluşturan taş örgülü duvarlar, kireç yoğunluklu horasan harçla bağlanmıştır.

VİYADÜK 1 VE VİYADÜK 2 ARASI KAZILARI

Kazı çalışmaları gerçekleştirilen bölgenin en batısında yer alan alanda, tuğla ve horasan harç bağlayıcılı iki duvar kalıntısı ile iki su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Birinci kalıntı fore kazık uygulamaları sırasında bozulmuş yassı tuğla ve horasan harç örgülü duvar ile bu duvarın altında yer alan ve en geniş yeri 0,55 metre olan su kanalından oluşmaktadır. Kanallın içinde ise, 13x14 cm boyutlarında pişmiş toprak künk dizisi yer almaktadır.

P3 viyadük ayağı kazı alanı

Viyadük 1 ve Viyadük 2 arası kazı alanındaki Bizans dönemine ait sarnıç kalıntısı

İkinci kalıntı, 1.00x0.50 metre boyutlarında, yine yassı tuğla ve horasan harç örgülü bir mekâna ait köşe parçasıdır. Mekânın iç duvarları ve zemini horasan harç sıvalıdır. Kalıntı muhtemelen Bizans dönemine ait küçük bir sarnıca aittir. Alandaki üçüncü kalıntı ise, 0.33x0.10 metre boyutlarında pişmiş toprak künklerden oluşan ve kuzeydoğu-güneybatı yönünde 7.14 metre uzanan kanal kalıntısıdır.

KARTAL İSTASYON BİNASI KAZISI

Kartal İstasyon binası altında Bizans dönemine tarihlenen tuğla ve horasan harç bağlayıcılı duvar kalıntısı tespit edilmiş olup, duvar kesitte yer almaktadır. Bu nedenle duvarla ilgili ayrıntılı çalışma gerçekleştirilememiştir.

SONUÇ

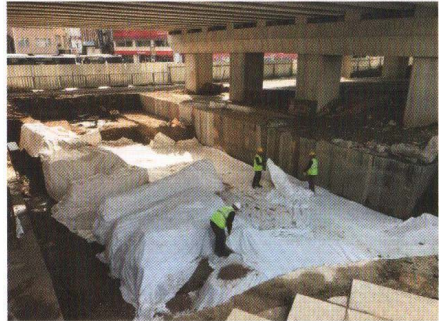
Marmaray Kartal İstasyonu ve çevresindeki alanda yapılan arkeolojik kazı çalışmaları yaklaşık 15 ay sürmüştür. Kazı çalışmaları sırasında, yoğun yerleşime ve trafike sahip bir alanda çalışmanın bütün zorlukları ile karşılaşmıştır. Yeni yapılan tren hattı mevcut hattın iyileştirilerek devamı şeklinde tasarlanmıştır. Bu nedenle yeni inşaat çalışmalarına bağlı olarak gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan kalıntıların belli bir bölümünün bu eski tren hattının yapımından da etkilendiği anlaşılmıştır.

Bir metropolün merkezlerinden birinin doğal olarak hızlı ve yoğun gündelik yaşamının ortasında, çoğu kişinin ilgisini çekmeyen arkeolojik bir çalışmayı yürütmek kolay değildir. Bu nedenle, yeni hat çalışmaları sırasında kent arkeolojisinin kuralları devreye girmiş ve proje sınırları zorunlu olarak arkeolojik kazı çalışmalarının da sınırlarını oluşturmuştur. Kazı çalışmalarına paralel olarak yapılan arazi incelemeleri ve daha önce bölge ile ilgili yapılan ya-

ynılardan, kazı alanının Kartal'ın antik kaynaklarda bahsi geçen liman bölgesi olduğu tahmin edilmektedir. Her ne kadar kazı sırasında ortaya çıkarılan mimari kalıntılar ve diğer buluntular limana dair bir veri ortaya koymasa da, Kartal'ın Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait önemli bilgilere elde etmemizi sağlamıştır.

Yukarıda kısaca özetlenen kazı alanlarından P6 ve P9 ayaklarında ortaya çıkarılan mimari kalıntıların erken Bizans dönemine ait olduğu ve daha sonra orta ve geç Bizans dönemlerinde de kullanıldığı elde edilen kandil, çanak-çömlek, sikke ve diğer buluntular anlaşılmaktadır. Mimari dışında ortaya çıkarılan mezarlar ise Bizans dönemine ait olması nedeniyle üç tanesi hariç (P6, Mezar 6 - P9, Mezar 3 ve 11) doğal olarak buluntu içermemektedir. Özellikle orta ve geç Bizans dönemine ait mezarlarda nadiren de olsa cam koku şişesi veya keramik buluntulara rastlanmaktadır. Ancak, P6 kazı alanındaki Mezar 6'da iskeletin sol avucunda tespit edilen biri altın toplam 9 sikke ilginç bir buluntu grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken Bizans dönemine ait mezarlarda az da olsa elde edilen buluntuları Pagan geleneğinin bir devamı olarak açıklayabilmek mümkünken, sikkelerin tarihlerinden de anlaşıldığı gibi, 13-14. yüzyıla ait bir mezarda ölenin avucunun içine 9 adet sikke konularak gömülmesi bölgesel veya mezhepsel bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Marmaray Kartal İstasyonu kazıları bölgenin tarihi ve kültürü için önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Ortaya çıkarılan mimari kalıntıları bölge koruma kurulunun kararı ile uzman raporları doğrultusunda kapatılarak koruma altına alınmıştır. Diğer taşınabilir kültür varlıkları ise İstanbul Arkeoloji Müzelerine nakledilerek koruma altına alınmıştır.

Kartal Marmaray hattı kazı alanındaki kalıntıları koruma ve kapatma çalışmaları

KAYNAKÇA

- Nikhephoros, Patriarch of Constantinople: Short History, çev. C. Mango (Washington D.C., 1990).
The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, çev. C. Mango, R. Scott, G. Greatrex (Oxford, 1997).
Başaran, S., "Denizden Yollar ve Marmara Kıyısında Eski Bir Liman", Yenikapı'nın Eski Gemileri I (İstanbul, 2012), s.1-22.

- Bekker, I., (ed.), Georgius Cedrenus, *Historia Compendium*, 2 cilt (Bonn, 1838-1839).
Bınay, H., İstanbul 5. Numaralı Bölge Koruma Kurulu'na Sunulan "Marmaray Kartal İstasyonu Arkeolojik Kalıntı Rölöve Raporu" (İstanbul, 2017).
Denker, A., "Büyük Saray", İstanbul'daki Bizans Sarayları, der. A. Denker, G. Baran Çetlik (İstanbul, 2011), s. 14-69.

- Janin, R., Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique, (Paris, 1964).
Özmen, I. H., "Tarihe ve Kültüre Saygı: Marmaray", Gün İşığında İstanbul'un 8000 yılı, Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları, der. A. Karamani Pekin (İstanbul, 2007), s. 22-27.
Rahmi Asat, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Mehmet Ali Polat, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arkeolog Yusuf Tokgöz, Arkeolog

İstanbul Kazı Buluntuları ve Bizans'ta Günlük Yaşam

GÜLBAHAR BARAN ÇELİK – EMİR SON

İSTANBUL, BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN (M.S. 330-1453) BAŞKENTİ VE ÖNEMLİ BİR TİCARET MERKEZİ OLMASI DOLAYISIYLA ÇOK UZUN VE ÖNEMLİ TARİHE, GEÇMİŞE VE BİR O KADAR DA ÖNEMLİ TARİHİ BULUNTULARA SAHİP BİR ŞEHİRDİR. İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ TARAFINDAN YAPILMIŞ OLAN KAZILARDA ORTAYA ÇIKAN BULUNTULAR; KENTİN GEÇMİŞİNİ GÜNÜMÜZE TAŞIMAKLA KALMAYIP, BUGÜNÜN KÜLTÜRÜNÜN NE DENLİ GEÇMİŞTEN BESLENDİĞİNİ DE GÖSTERMEKTEDİR. YAZIDA YER ALAN BULUNTULAR GÜNLÜK YAŞANTIMIZDA HALEN VARLIĞINI KORUYAN KİMİ MATERYAL VE İNANÇLARIN, BİZANS VE ÖNCESİ KÜLTÜRLERDE NEREDEYSE BİREBİR VAR OLDUĞUNU ORTAYA KOYMAKTADIR.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri başkanlığındaki Marmaray, metro projeleri kapsamında 2004-2014 yılları arasında Yenikapı'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan maden ve organik buluntulardan yola çıkılarak; Bizans dönemi günlük yaşamının ticaret, balıkçılık, eğlence, inanç ve aydınlatma konuları bu yazı kapsamında ele alınacaktır.'Yazı içeriğindeki buluntuların tümü İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Maden ve Hılliyat Eserleri Koleksiyonunda yer almaktadır.

TİCARET VE TARTI GEREÇLERİ

Konstantinopolis, Bizans İmparatorluğu'nun (M.S. 330-1453) başkenti ve önemli bir ticaret merkeziydi.

İmparatorluğun ekonomi ve ticaret hayatında devletin yakın kontrolü altında örgütlenmiş olan loncalar oldukça önemli bir konumdaydı. Sarayın, ordunun ve halkın ihtiyaçlarına cevap vermek, zanaatkar ve tüccarların menfaatlerini korumak loncaların yükümlülüğüydü. Devletin loncalarla ilişkisi, vali konumundaki *eparchos*'la yürütülürdü. *Eparchos*, kendine bağlı müfettiş olarak yorumlanabilecek *legatarios* aracılığıyla ticaret, imalat ve ihracatı kontrol eder; yabancı tüccarların faaliyetlerini denetlerdi. Bu görevliler her türlü malı inceler, yasaklara uyulmasını sağlar ve loncalardan vergi toplardı. Ürün fiyatları vali ve loncalarla birlikte belirlenir ve her yerde sabit tutulurdu. Tespit edilen fiyat dışında mal satmak

Terazi ağırlığı, Yenikapı Marmaray kazısı

Kefeli terazi, Yenikapı Metro kazısı

Büst biçimli kantar ağırlığı, Yenikapı Marmaray kazısı

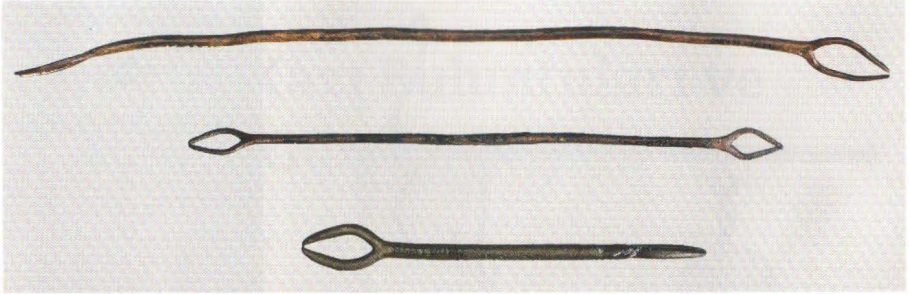
El kantarı, Yenikapı Metro kazısı

yasak olup, aksi durumda yüksek para cezaları uygulanırdı.²

Yenikapı Marmaray-Metro kazılarında ticaretle ilişkili çok sayıda ve çeşitte buluntu ortaya çıkarılmış olup, yazıda bunlardan bir adet terazi ve terazi ağırlığı ile bir adet kantar ve kantar ağırlığı tanıtılacaktır. Teraziler iki kefeli tartı aletleri olup, yatay bir kolun iki ucundan aşağıya doğru eşit yükseklikte sarkan iki kefe ve kolun merkezdeki ibreden (işaret çubuğu) oluşur. Tartma işlemi; kefeleden birine tartılacak olan malzemenin, diğerine ise standart ağırlıkların konmasıyla gerçekleştirilir. Terazi kolunun orta noktasında yer alan ibre hareketlidir, tam dik durması kefeleden dengede olduklarına işaret eder.³ Terazilerin geçmişi Tunç Çağı'na kadar uzanmakta olup, formu ve çalışma prensibi hemen hemen değişmeden Orta Çağ'a kadar devam etmiştir.⁴ Nispeten hafif malların tartılmasında kullanılır. Bizans dönemi terazilerinde kullanılan ağırlıklar genellikle kare ya da disk biçimli formlara sahiptir. Bunların yanı sıra az sayıda çokgen örnek de mevcuttur. Erken Bizans döneminde ayrıca üstten ve alttan düzeltilmiş kürevi ağırlıklar da form olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzerinde temsil ettikleri ağırlıkların birim işaretlerini taşıyan ağırlıklar; bronz, pirinç ya da kurşundan yapılırlar. M.S. 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başına tarihlenen *Vali'nin Kitabı*'nda (*Eparchikon Biblion*) valinin damgasını taşımayan kantar terazi ve ağırlıkları kullananların kırbaça, saç-sakal kazıma, mallarına el koyma ve sürgün gibi cezalara tabi tutulacağına yer vermektedir.⁵

Yenikapı Metro kazısında ortaya çıkan bronzdan yapılmış kefeli terazi, konteksti ve benzerleriyle değerlendirildiğinde, erken Bizans dönemine tarihlenmektedir (M.S. 5.-7. yy.).⁶ Terazinin kolu yuvarlak kesitlidir ve uçlara doğru inceler, kolun merkezinde bir ibre bulunur, kol uçlarında kefelelere bağlantıyı sağlayan halkalar mevcuttur. Kefeler sıg ve yuvarlak olup kenarlarında terazinin kolu ile bağlantı sağlayan iplerin geçirileceği üç adet delik yer alır.

Yenikapı Marmaray kazısında bronz bir define kabı içinde bir adet bronz terazi ağırlığı ele geçmiştir. Define içinde bir adet I. Anastasius (hük. M.S. 491-518) sikkesi dışında tanımlanabilen tüm sikkeler (85 adet) I. Justinianus (hük. M.S. 527-565) dönemine aittir.⁷ Dolayısıyla elimizdeki terazi ağırlığı yüksek olasılıkla I. Justinianus dönemine aittir zira benzer ağırlıkların büyük bölümü de M.S. 6.-7. yüzyıllara tarihlenmektedir. Ancak, içindeki diğer sikkede göz ardı edilmeden elimizdeki ağırlığın en geniş aralıkta (M.S. 491-565) yıllarına tarihlenebileceği söylenebilir. Yuvarlak formulu olup kenarları yükseltilmiş ağırlığın ön yüzünde, merkezde bir yükselti noktasının kenarlarında Γo ve A harfleriyle temsil edilen 1 uncia değerindeki birim işareti yer alır. (1 uncia'nın teorik ağırlığı 273 g; ağırlığın kendisi de 25.45 g'dır.) Birim işareti üzerinde tüm kol uçlarında noktaların bulunduğu bir haç yer alır. Tüm bu işaret ve semboller birbirine bitişik yarım dairelerden oluşan ve birleşme yerlerinde birer noktanın bulunduğu su motifi ile onun altında balık kılıcı bezemeden oluşan bir çerçeve içinde yer alır. Arka yüzde de kenarlar yükseltilmiş olup merkezde-

Ağ mekükleri, Yenikapı kazıları

Ağ ağırlıkları, Yenikapı kazıları

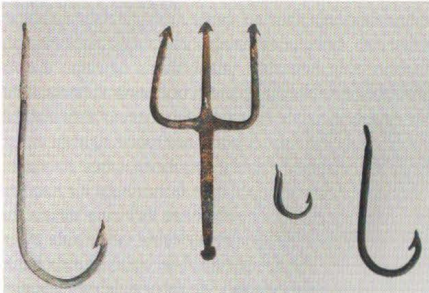
ki yuvarlak oyuk dışında bezeme bulunmamaktadır. Bizans'ın ticari faaliyetlerinde kullanılan ağırlık ölçü aletlerinden biri de el kantarlarıdır. En erken tasvirleri M.Ö. 1. yüzyıl sonlarında görülen el kantarı,⁹ farklı uzunluklara sahip yatay bir kol (tek yüzey olmakla birlikte iki bölümden oluşur skalanın yer aldığı bölüm kuvvet kolu, askı kancalarının yer aldığı bölüm ise yük kolu olarak tanımlanır) ve bu kolun bir ucuna yakın askı ya da tutma kancaları, askı veya askılara yakın bölümün ucuna eklenen tartılacak olan nesnenin asılacağı zincirli kanca veya kancalar, ya da kefe ile kol üzerinde ileri geri hareket edebilen bir ağırlıktan (kantar topuzu) oluşur. Uzun olan kuvvet kolunun iki ya da üç yüzünde belli aralıklarla çentikler ve bu çentiklerin hemen üzerinde de nokta vuruşlarla yapılmış birim işaretleri yer alır. Yük kolu üzerindeki kancalar birden farklı düzlemlerde yer alır. Bu da

kantar kolunun üzerindeki ölçü skalasından yükün hangi skalayla tartılacağına dair esneklik sağlar.

Kantarla tartma işlemi yapılırken, önce kantarın yük kolundaki askılardan biri sağ el ile tutulur ve tartılacak yük, yük kolundan aşağıya doğru sarkan zincir ucundaki kancalardan birine asılır. Daha sonra yükün tahmini ağırlığına göre kantarın ölçme kolu üzerindeki kantar topuzu belli bir ölçü çentikğine getirildikten sonra kantar yavaşça yukarı doğru kaldırılarak yükün ve kantarın yerden serbest kalması sağlanır. Kantar topuzunun durduğu çentik kantar kolunun tamamen yatay (dengede) durmasını sağlamıyorsa, denge sağlanıncaya kadar kantar topuzu sol elle sağa veya sola hareket ettirilir ve denge sağlanınca skaladan ölçülen malzemenin ağırlığı belirlenir. Tartılan yükün ağırlığının ne olduğunu, denge sağlandığında kantar topuzunun durduğu çentikteki işaret belirler.⁹

Yenikapı Metro kazısı buluntusu el kantarı küçük boyutlu olup kantar kolu dörtgen kesitli ve uçları çifte konik formlandır. Kuvvet kolu üzerinde üç yüzde ölçü işaretleri yer alır. Yük kolu üzerinde ise üç adet askı kancası mevcuttur. Yüklerin asıldığı iki adet kancalı zincirden birinin kancası eksiktir. Kantar topuzu kurşundan olup oval formlandır. Benzerleri üzerinden değerlendirildiğinde M.S. 6-7. yüzyıla tarihlenebilir.

Kantar topuzu olarak adlandırılan kantar ağırlıkları ise kantarın kendisi gibi M.Ö. 1. yüzyıldan itibaren kullanılır. Küresel, çifte konik veya armudi formları ağırlıkta olmakla birlikte çok sayıda büst şeklinde kantar ağırlığı da mevcuttur. Üst yüzü bronz kap-

Olta iğneleri ve zıpkın, Yenikapı kazıları

Olta ağırlıkları, Yenikapı kazıları

Kuldura/kuldurya, Yenikapı Metro kazısı

lanan ağırlıkların içleri kurşundur. Büst şeklindeki kantar ağırlıklarında tanrı-tanrıçalar (Athena, Apollon, Attis, Dionysos, Herakles, Zeus, Mars, Hermes); imparator ya da imparatoriçe; siyahi köle, çocuk gibi figürler resmedilir. İmparator ve daha ziyade imparatoriçe büstleri geç Antik Çağ ve erken Bizans dönemi ağırlıklarında karşımıza çıkar. Ancak hangi imparator ya da imparatoriçeyi temsil ettiklerinin anlaşılması zordur. Athena büstü formundaki kantar ağırlıkları birbirine benzer tarzda M.S. 5-7. yüzyıllar arasında yoğun olarak üretilmişlerdir. Ancak diğer tanrı ve tanrıça büstleri bu dönemde ortadan kalkar.

Kantar ağırlıklarında kullanılan tanrıça ya da imparatoriçe büstleri, kadın kişileştirmelerinin temsil ettiği "uğur" ve "erdem" ile imparatorluk yetkisinin birleştirildiği ve ağırlığın doğruluğunu ifade ettiği şeklinde yorumlanmakta, aynı zamanda büst biçimli kantar ağırlıklarında tanrı-tanrıça büstlerinin kullanılmasının hileye karşı koruyucu bir simge rolü oynadığı düşünülmektedir.¹⁰ Yenikapı Marmaray kazı buluntusu olup M.S. 6-7. yüzyıla tarihlenen büst biçimli kantar ağırlığı bronzdan yapılmış, içi kurşunla doldurulmuştur. Tanrıça Athena'nın betimlendiği ağırlıkta, Tanrıça'nın başının her iki yanında balık

betimi bulunan Korinth tipi bir miğfer ve göğsü üzerinde de Gorgo başı yer alır.¹¹

BALIKÇILIK VE GEREÇLERİ

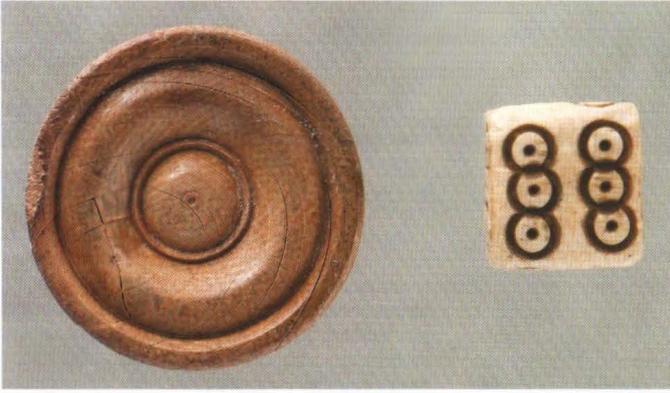
Yazı kapsamında yer verilen ikinci grup malzeme yine hemen hepsi Yenikapı Marmaray kazılarında ortaya çıkan balıkçılıkla ilgili ağı mekikleri, ağı ağırlıkları, zıpkın, olta iğneleri, olta ağırlıkları ve kulduralardır (kayalara takılan olta ları ya da ağıları kurtarmakta kullanılan araçlar). Sınırlarının büyük bölümü denizle ilişkili olan Bizans'ta halkın tükettiği yiyecekler içinde balık önemli bir yer tutar, doğal olarak da balıkçılık önemli bir iş alanıdır. Günümüzde de olduğu gibi İstanbul, Yunan, Roma ve Bizans dönemlerinde de balık açısından oldukça zengindir. Byzantion'un balık açısından zenginliğinin önemli bir nedeninin Boğaz'daki akıntının sağladığı avantajdan kaynaklı olduğu kabul edilir.¹² Bizans sofralarında kefal, yağlı balıklar (uskumru gibi), palamut, taze ton balığı sıklıkla yer alır; barbun, levrek, tırpana tüketilirdi. Yengeç, ıstakoz, ahtapot, kalamar ve supya; kabuklulardan midye, istiridye, tarak ve deniz salyangozu da sevilen deniz ürünlerindendi.¹³

Bizans dönemi ticaret balıkçılığının büyük bölümü ağılarla yapılırdı. Balıkçılar ağı mekikleriyle yaptıkları ya da onardıkları ağıları kullanır; geniş ağların batmasını sağlamak için de alt kısmına kurşundan, pişmiş topraktan ya da taştan ağı ağırlıkları takarlardı.¹⁴ Ağı balıkçılığı dışında olta balıkçılığı da yapılırdı. Bizanslı balıkçılar avladıkları balık ya da deniz ürünlerini kent surları içindeki iskele ve kıyılara getirmekle yükümlüyü. Balık satıcıları da doğrudan kıyıya demir atmış balıkçılardan balık alıp çeşitli pazar sokaklarından birinde halka satarlardı. Toptan ve perakende satış fiyatları günlük avın miktarına göre günlük olarak ayarlanırdı. Bu sistemin işlerliği balık satıcıları loncasının başkanlarının her gün tan vakti pazara gelen balığın miktarını *eparchos*'a bildirmesi ni gerektirirdi. Balıkçı teknelerinin halka doğrudan satışı, sistemin işlemesi açısından yasaktı.¹⁵

Yenikapı Marmaray ve Metro kazılarında ağı mekikleri, ağı ağırlıkları, olta iğneleri ve olta ağırlıkları gibi çok sayıda balıkçılıkla ilgili malzeme ortaya çıkarılmıştır. Çok farklı boyutta, bronzdan yapılmış ağı mekikleri günümüzde kullanılan mekiklerle form

Satranç taşları Yenikapı ve Sultanahmet Eski Cezaevi kazıları, baştaki taş "kale" sondaki ise "şah ya da vezir" dir

Oyun taşları, pul ve zar. Yenikapı kazıları

açısından oldukça benzerdir. Mekiklerin her iki ucu birbirine çok yakın olan iki çatala sahiptir. Ancak, uçlardan biri yere paralel ilerlerken diğeri dik olarak sonlanır.¹⁶ Ağların batması için alt kenarlarına takılan dörtgen, halka ve yuvarlak formlu kurşun ağırlıklar da kazı buluntuları içinde sayısal olarak büyük bir yere sahiptir. Kurşundan döküm olarak yapılmış ve üzerlerinde çeşitli çizgisel bezemeleri bulunan dörtgen ağırlıklar ikiye katlanıp, her iki kenar ağa geçirecek kadar daraltılarak şekillendirilmiştir.¹⁷

Günümüz iğneleriyle çok büyük benzerlik gösteren Bizans olta iğnelerinin tümü Yenikapı Marmaray kazısı buluntusudur. Bronzdan yapılmış iğnelerin uçları üçgen ve sivridir. olta ya takılan bağlantı ucu ise yassılaştırılarak düzleştirilmiştir. Üç çatalı bir zıpkın da Yenikapı Marmaray kazı buluntuları ara-

Buhurdan, Yenikapı Marmaray kazısı

çok farklı açma ve tabakalarda ortaya çıkmış ve bu nedenle yazı kapsamında tek tek tarihleme önerilerine girilmeden tümünün Bizans dönemine ait olduğu söylemekle yetinilecektir.

OYUN VE OYUN TAŞLARI

Kazı buluntuları içinde yer alan diğer bir grup da Bizans'ın günlük yaşamında boş zamanlarının keyifle geçirildiğine işaret eden oyun taşlarıdır. Bizans toplumunun hemen her kesiminde kendinden önceki toplumlarda da (Yunan ve Roma) olduğu gibi tab-

TOPTAN VE PERAKENDE SATIŞ FİYATLARI GÜNLÜK AVIN MİKTARINA GÖRE GÜNLÜK OLARAK AYARLANIRDI. BU SİSTEMİN İŞLERİĞİ BALIK SATICILARI LONCASININ BAŞKANLARININ HER GÜN TANVAKTİ PAZARA GELEN BALIĞIN MİKTARINI EPARCHOS'A BİLDİRMESİNİ GEREKTİRİRDİ.

sında yer almakta olup olasılıkla ahşap bir sapa takılarak balık ya da ahtapot avlamakta kullanılmıştır. Zıpkının kovani ve çatalı yassı olup çatal uçları ok ucu formundadır. Olta balıkçılığında kullanılan kurşun ağırlıklar da Yenikapı Metro ve Marmaray kazılarında sayısal olarak çok miktarda ele geçen buluntulardandır. Ağırlıklar konik, çifte konik ve hilal forma sahiptir.¹⁸

Balıkçılık faaliyetleri sırasında olta iğnelerinin, kayalara takılması gibi istenmeyen durumlarda kuldura/kuldurya adı verilen taş ya da kurşun halkalar kullanılır.¹⁹ Benzer biçimde, dip kayalıklarına takılan ağların ve çapa halatlarının kurtarılması için de büyük boydaki kulduraların kullanıldıkları belirtilmektedir.²⁰ Benzer bir halka da Yenikapı Metro kazılarında ele geçmiştir. Balıkçılıkla ilgili nesnelerin formları çok uzun yıllar değişmeden kullanılmaya devam etmiştir. Burada örnekleri verilen buluntular da

lali masa oyunlarının oynandığı bilinmektedir. Bu oyunlar düz bir zemin üzerinde oynanan strateji ve yarış oyunları olmak üzere iki dalda değerlendirilmektedir. Strateji oyunları, tarafların rakibin pullarını kuşatmak ve almak üzerine kurularak oynanır. Yarış oyunları ise zar atılarak pulların kaç hane ilerleyeceğinin belirlendiği ve pulların başlangıç düzeninden belirli bir bitiş yerine taşınması ve mümkün olduğunca çabuk toplanması ilkesine dayanır.²¹

Elimizdeki oyun taşlarının bir bölümü strateji oyunları grubundan olan satranç takımlarına aittir. Yenikapı Metro kazısında ele geçen ve fildişinden yapılmış olup şah ya da veziri temsil eden satranç taşı, benzerleri nedeniyle orta Bizans dönemine (M.S. 11.-13. yy.), tarihlenmektedir.²² Bir kemik oyun taşı ise kaleyi temsil eder ve buluntu Yenikapı kazıları dışında (Eski Sultanahmet Cezaevi Kazısı buluntusudur) ele geçmiş tek örnek olarak bu yazıda yerini almış-

Musk, Yenikapı Marmaray kazısı

tır. Benzer satranç taşları ile luyaslandığında orta Bizans dönemine tarihlendirilebilir.²³ Her iki buluntunun benzerleri Serçe Limanı Bizans batığında ele geçen ahşap satranç takımı içinde yer almaktadır.²⁴

Bir başka oyun taşı da Yenikapı Metro kazısı buluntusu fildişinden bir puldur. Bu buluntu da, benzer örnekler üzerinden tavla ya da dama pulu olarak değerlendirilmiştir.²⁵ Yenikapı kazısından ele geçen farklı boyutta kemik ve fildişi zarlar da mevcuttur. Kemik zar Yenikapı Marmaray buluntusudur ve tabakasıyla değerlendirilerek M.S. 5-7. yüzyıla tarihlendirilebilir.

İNANÇ OBJELERİ

Bizans toplumunun inançları kapsamında kendinden önceki birçok toplumun da kültüründe olduğu gibi kokular ve tütsü günlük hayat ve inançla ilgili ritüellerde önemli bir yer tutar. Tütsülerin yakıldığı buhurdanlar Bizans buluntuları arasında sıkça karşılaşılan objelerdir. En yaygın buhurdan örneklerinde formlar yuvarlak ya da çok köşeli gövdelere sahip olup kimilerinde duman ve tütsü kokusunun yayılmasını sağlayacak delikli kapaklar vardır.²⁶ Kiliselerde kullanılan buhurdanlar, içlerinde tütsünün yakıldığı litürjik malzemeler olup; ikona, kutsal emanetler veya altarı onurlandırmak; tören başlangıcında kilişeyi şeytani ruhlardan arındırmak, cenazelerde güzel koku sağlamak gibi amaçlarla kullanılmışlardır. Sem-

bolik olarak tütsü; insanlığı, ateş İsa'nın tanrısallığını, dumanın yükselişini, duaların tanrıya ulaşmasını simgeler. Yenikapı Marmaray buluntusu bronz buhurdan, altıgen formudur gövdenin ağız ve dip kenarında paralel yatay silmeler yer alır. Ağız kenarından yükselen askı halkalarına takılan zincirler tepede bir metal çengele bağlanır. Buhurdan, kazıda ele geçtiği tabaka ve benzerleriyle değerlendirildiğinde M.S. 5-7. yüzyıla tarihlenir.

İnanç kavramı içinde inceleyebileceğimiz diğer örnek de kurşun bir muskadır. Bizans toplumunda şeytanların varlığına ve eylemlerine olan inanç toplumu derinden etkilemiş, Pagan tanrıların şeytan olduklarını göstermeye çalışan öyküler ise bu inancı beslemiştir. Şeytana ve getirdiği kötülöklere karşı hacin evrensel bir silah olduğu inancı yaygındır. Bunun yanı sıra şeytanın neden olduğuna inanılan nazar ve hastalıkların yarattığı korkuya karşı, takanı koruduğuna inanılan büyü ve muska geleneği de toplumda geniş yer bulmuştur.²⁷ M.S. 7-8. yüzyıllarda başlayıp 12.-13. yüzyıllarda yaygınlaşan Medusa tipli bir başı çevreleyen ejderha kafalı yedi yılan vücutundan oluşan imge, koruyucu olduğuna inanılarak sıklıkla muskalar üzerinde resmedilmiştir. İmgeye eşlik eden yazıtların içeriğinden kaynaklı olarak bu muskalarda yer alan Medusa figürü hystera (rahim) olarak tanımlanır.²⁸ Bu figürün vücudun içinde şeytani bir yaratık gibi dolaşan canlı bir varlık olduğu düşünüle-

Ekmek Damgası, Yenikapı Marmaray kazısı

Kandil, Yenikapı
Marmaray kazısı

rek muskaldaki merkezi figürün çevresine yaratığı vücuttan çıkarmaya yarayan yazıtlar eklenir ve muskanın gücünü artırmak için bu yazılar dualarla desteklenir.²⁹ Söz konusu yazıtlarda yer alan kalıplaşmış formül rahime, yani *hyster'a*'ya hitap eder.

Yenikapı Marmaray kazıları buluntusu bir kurşun muska yukarıda tanımlanan imgeyle birebir benzerdir. Yuvarlak formulu olup, ön yüzünde merkezde Medusa başı ve çevresinde yedi adet ejderha başlı yılan yer alır, arka yüzde ise büyü sözlerinin yer aldığı bir yazıt bulunur. Buluntu benzerleriyle değerlendirilerek M.S. 12.-13. yüzyıllara tarihlenebilir. İnanç kapsamında paylaşılabileceğimiz bir başka örnek ise yine Yenikapı kazılarında ortaya çıkartılmış olan bir ekmecek mühürüdür. Bizans'ta ekmecek mühürleri başta *Eucharistia* ritüellerinde yer alan kutsal ekmeğin damgalanmasında kullanılırlar. Hristiyanlar için *Eucharistia* (Eucharist, Aşai Rabbani, Kudas, Kutsal Komünyon, Tanrı'nın Akşam Yemeği) ayini İsa'nın, insanlığının selameti için çektiği acılarını temsil eder. Ayinde kullanılan ekmecek İsa'nın bedenini, şarap ise kanını simgeler.³⁰ Eucharistia ayininde "kansız kurban" olarak sunulan ekmecek dışında, ayinin sonunda ve çeşitli merasimlerde halka takdis edilmiş *eulogia* ekmecekleri de dağıtılır.

Hristiyan litürjisinde yer alan kutsal ekmecek yapma ve özel olarak pişirilen bu ekmecekleri ayine katma geleneği, Hristiyanlık öncesi dönemlerden Mısır, Yunan ve Roma'dan da bilinir. Politeist ritüellerde tanrılara ekmecek sunulduğu, bu sunularda kullanılan kimi ekmeceklerin damgalandığı, sağlık anlamı taşıyan *hygieia* yazısının da bu damgalar içinde yer aldığı belirtilmektedir.³¹ Yuvarlak, dörtgen, sandalet, hilal gibi değişik form, ölçü ve bezemeye sahip Bizans ekmecek

damgalarının kimilerinde ΦΩC-ZΩΗ (Işık- Hayat) gibi kelimelerin monogramları; ΔΥΝΑΜΙC (Güç), Φ ve HA harflerinden oluşan (Keramet-Mucize) ve sağlık ibadetlerinin kısaltmaları yer almakta olup bunlar ibadet edenlerin beklentilerinin çeşitliliğini gösterir.³²

Ayrıca M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda benzerlerine çok rastlanan damgalarda ΧΑΡΙC (Lütuf), ΖΩΗ- ΥΓΙΑ (Hayat-Sağlık), ΕΥΤΥΧΙΑ (Şans/Bolluk) yazıtlarının da görüldüğü belirtilir.³³ Kilise ayinlerinde ekmecek damgalamanın dışında bu tip damgalar aynı zamanda ticari amaçla da kullanılırdı. Yağ ve şarap taşıyan pişmiş toprak amfora, küp ve testilere ve/veya söz konusu kapların kapaklarına üreticiyi belirlemek ve içeriği koruma amacıyla damga vurulurdu. Söz konusu damgalarda her ne kadar daha ziyade monogram biçiminde üreticinin ismi yer alsada da, bazı üreticiler koruyucu ibareler ve dini semboller tercih etmekteydi. Yenikapı Marmaray kazısı buluntusu dörtgen formulu bronz ekmecek mührünün damgası üzerinde yüzük biçimli bir tutamak halkası yer alır. Baskı yüzünde ise yüksek kabartma olarak sağlık anlamı taşıyan ΥΓΕΙΑΝ (*hygeian*) yazıtı okunur.³⁴ Damga, konteksti ve benzerleri değerlendirilerek M.S. 5.-7. yüzyıllara tarihlendirilebilir.

AYDINLATMA VE KANDİL

Bizans günlük yaşamında aydınlatma da önemli bir olgudur. Aydınlatmada kullanılan en yaygın malzemeler pişmiş toprak kandillerdir. Haznelerine zeytinyağı konulup sonra da tekstil içerikli bir fitil, bu hazneden yağı çekmesi sağlanacak şekilde kandilin burun ucundan çıkartılır. Yağı emmiş ve havayla temas etmiş olan fitil yakıldığında etrafı aydınlatır. Pişmiş toprak kandiller üretimlerinin kolaylığı ve maliyetinin ucuzluğu nedeniyle alım gücü düşük kimseler tarafından da kullanılırdı. Fenerler ve meşaleler de aydınlatmada kullanılan nesnelere ancak meşaleler açık alanlarda kısa süreli aydınlatmalar için kullanılırdı.³⁵

Gümüş ve bronz kandiller ile cam kandiller ve bükük mekânların aydınlatılmasında birden fazla ışık kaynağı gerektiğinden birçok yağ kandilinin yerleş-

tirildiği delikli dairesel bir levhaya yerleştirilen çok sayıda kandilden oluşan *polykandelonlar* da Bizans dönemi aydınlatma araçları içinde sayılabilir. Ancak bu araçlar daha az sayıda ve alım gücü yüksek kişilerce ya da büyük kiliseler tarafından kullanılan materyallerdi. M.S. 7. yüzyıldan itibaren profesyonel olarak mum yapımcılarının olduğu, balmumu ve hayvansal yağların (fenerler için) kullanıldığı, mumun kullanımının kolay olmasının yanı sıra üretimin maliyetinin yüksek olduğu ve kandile göre daha az bir aydınlatma sağladığı da bilinmektedir.³⁶

Yenikapı Marmaray buluntusu kandil bronzdan yapılmıştır ve dibinde bulunan çivi deliğinden bir üç ayaklı kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Tasarımı, Helenistik (M.Ö. 4.–M.Ö. 1. yy.) ve Roma dönemlerinden de bilinen bu tür kandiller M.S. 7. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Kandil yuvarlak gövdeli ve uzun burunludur. Liman dolgu su içinde uzun süre kaldığından bronz yüzeyi oldukça bozulmuştur. Bozulmadan dolayı gövdeye sabitlenmiş olan yağ haznesi deliği üzerindeki kapağın detayı anlaşılamamakta birlikte, insan başı formunda olduğu gözlenebilmektedir.³⁷ Bitkisel sarmal dal formuna sahip kulp gövdenin her iki yanından geniş bir açıyla yükselerek kapağın arkasında gövdeyle birleşir. Kulpların birleştiği noktada bir haç betimi yer alır. Kandil kaidesi yuvarlak formulu olup tabanı genişleyerek tamamlanır, dipte dörtgen bir çivi deliği mevcuttur. Kandil, benzerleri ile değerlendirilerek M.S. 6.–7. yüzyıllara tarihlenebilir.³⁸

SONUÇ

İstanbul çok uzun ve önemli tarihe geçmiş ve bir o kadar da önemli tarihi buluntulara sahip bir şehirdir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından yapılmış olan kazılarda ortaya çıkan buluntular; kentin geçmişini günümüze taşımakla kalmayıp, bugünün kültürünün ne denli geçmişten beslendiğini de göstermektedir. Yazıda yer alan buluntular günlük yaşamımızda halen varlığını koruyan kimi materyal ve inançların, Bizans ve öncesi kültürlerde neredeyse birebir var olduğunu ortaya koymaktadır. Tüccarların halen kullandıkları terazi ve kantarların biçim ve kullanım açısından geçmiştelerle ne kadar benzer olduğunu; günümüz balıkçılığında kullanılan ağların, üzerindeki ağırlıkların, olta balıkçılığı materyallerinin son derece benzer olduğunu görebiliyoruz. Keyifle oynadığımız satranç, tavla, dama gibi oyunların Bizans toplumunda da yaygın olarak oynandığını ya da üzerinde taşıdıkları büyük objeleri ve dua yazıtlarının kendilerini koruyacağına inanan hemşerilerimizin geçmişte de var olduklarını anlayabiliyoruz. Kısaça arkeolojik çalışmalar ve ürünü olan buluntular, bize insanlığın geçmişle ilgili çok önemli bilgiler verip, aynı zamanda insanoğlunun yarattığı kültürleri geçmişten gelen birikimleriyle geliştirdiğini de gösteriyor.

GÜLBANAR BARAN ÇELİK – EMİR SON

ARKEOLOG, İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZELERİ*

DİPNOTLAR

1. Yenikapı kazılarında dışında bir adet kemik oyun taşı, Sultanahmet Eski Çeşmesi kazısında ele geçen bir buluntu olarak, yazıda verilmemiştir.
2. Bkz. Das Eparchenbuch Leons des Weitsens, ed. ve çev. J. Koder (Vienna 1991); R. Asak, "İstanbul'un Ticareti ve Theodosius Limanı", *Gün İslamda İstanbul'un 8000 Yılı: Marmaray, Metro, Sultanahmet Kazıları*, der. A. Karamani Petrol (İstanbul, 2007), s. 187.
3. O. Tekin, *Ege Dönüşünde Terazi Ağrıkları Klasik ve Helenistik Dönemler* (İstanbul, 2015), s. 118.
4. Tekin, *Ege Dönüşünde Terazi Ağrıkları*, s. 117.
5. O. Tekin, "Yakındoğu Uygarlıklarından Bizans'a Terazi ve Terazi Ağrıkları", *Haberler, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü* (2015), s. 2–11; *Eparchion Biblion*, Fransızca çevirisi için bkz. *Le Livre du préfet ou l'édit de l'empereur Léon le Sage sur les corporations de Constantinople*, çev. J. Nicole (Cenevre, 1894). Almanca çevirisi için bkz. Das Eparchenbuch Leons des Weitsens.
6. *Gün İslamda İstanbul'un 8000 yılı*, s. 258, kat. no. Y14.
7. S. Östörpö, "Antakya'dan Theodosius Limanı'na Ulaşan Sikkeler, I. Justinianus Dönemi Bronz Sikkeler", *Saklı Liman'dan Hikayeler: Yenikapı'nın Botkılarını, der. Z. Kızıltan, G. Baran Çelik* (İstanbul, 2013), s. 66–67.
8. Tekin, *Ege Dönüşünde Terazi Ağrıkları*, s. 117.
9. Tekin, *Ege Dönüşünde Terazi Ağrıkları*, s. 115–120.
10. B. Pitarakis, "Daily Life at the Marketplace in Late Antiquity and Byzantium", *Trade and Markets in Byzantium*, *Dumbarton Oaks Byzantine Symposium and Colloquia*, der. C. Morrison (Washington D.C., 2002), s. 422; B. Pitarakis, "Konstantinopolis'te Günlük Hayat", *Bizantion und Istanbul'a Bir Bakış* (İstanbul, 2010), s. 154.
11. *Gün İslamda İstanbul'un 8000 yılı*, s. 261, kat. no. Y15.
12. G. Dagron, "Poissos, pecheurs et poissonniers de Constantinople", *Constantinople and Its Hinterland: Papers from the Twenty-seventh Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford, April 1993, der. G. Dagron, C. Mango (Aldershot, 1995), s. 57–77; O. Tekin, *Eskiçağ'da İstanbul'da Balık ve Balıkçılık* (İstanbul, 2010), s. 14; K. Devesçian, *Türkiye'de Balık ve Balıkçılık*, ed. E. Yipezarcak (İstanbul, 2013).
13. A. Dalby, *Bizansın Damak Tadı: Kükürlü Soroplar Yemekleri*, çev. A. Özdamar (İstanbul, 2004), s. 69.
14. M. Rautman, *Daily Life in the Byzantine Empire* (London, 2006), s. 171.
15. Dalby, *Bizansın Damak Tadı*, s. 58.
16. Mekiklerin kullanımı şekli için bkz. E. Galili, A. Zemer, B. Rosen, "Ancient Fishing Gear Associated Artifacts from Underwater Explorations in Israel: A Comparative Study", *Archaeofauna* 22 (Mayıs 2013), s. 154, sek. 14, <https://revistas.uma.es/Archaeofauna/article/view/6379/6895>
17. Arkeolojik kullanım biçimi için bkz. Galili, Zemer, Rosen, "Ancient Fishing Gear", s. 152, sek. 8, s. 153, sek. 9, 12; Ağırlıkların detayları için bkz. E. Galili, B. Rosen, J. Sharvit, "Fishing gear Sinkers Recovered from an Underwater Wreckage Site off the Carmel Coast, Israel", *The International Journal of Nautical Archaeology* 51/2 (2002), s. 181–201.
18. Benzer örnekler için bkz. P. I. Kuniholm, "The Fishing Gear", *Yassi Ada, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*, der. G. Bass, F. V. Doornick, cilt 1 (Texas, 1982), s. 300, sek. 19; s. 301, sek. 21.
19. Kullanım biçimi için bkz. Galili, Zemer, Rosen, "Ancient Fishing Gear", s. 158.
20. C. Pulak, R. F. Townsend, "The Hellenistic Shipwreck at Serçe Limanı, Turkey: Preliminary Report", *American Journal of Archaeology* 91/1 (1987), s. 40, sek. 9.
21. S. S. Benet, "Antakya'da Oyun ve Oyuncaklar" (İstanbul, 2016), s. 15.
22. G. Baran Çelik, "Yenikapı'da Günlük Yaşam", *Gün İslamda İstanbul'un 8000 yılı*, s. 222.
23. İstanbul'daki Bizans Sarayları, der. G. Baran Çelik (İstanbul, 2011), kat. no. 75.
24. K. Cassavoy, "The Gaming Peasces", *Serçe Limanı: An Eleventh-Century Shipwreck*, cilt 1 (Texas, 2004), s. 331, sek. GP2; s. 332, sek. GP3, GP4.
25. Benzer örnekler için bkz. Cassavoy, "The Gaming Peasces", s. 334, sek. GP9.
26. B. Pitarakis, "Konstantinopolis Kilisesindeki Ayin Objeleri", *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Bakış* (İstanbul, 2010), s. 152. Bizans'ta tözü ve kükürlü için bkz. B. Caseau, "Incense and Fragrance: From House to Church. A Study of the Introduction of Incense in the Early Byzantine Christian Churches", *Material Culture and Well-Being in Byzantium* (400–1453), der. M. Grünbart, E. Kissinger, A. Mueschus, D. Stathakopoulos (Vienna, 2007), s. 75–92.
27. B. Pitarakis, "Güç Güç Nefret Edilmi: Bizans'ta Rahim ve Müddir Yardımcısı Şen Turan", *Türkiye Akbayan'a*, buluntu fotoğraflarının çekimi için Sn. Dilara Şen Turan'a teşekkür ederiz.

28. Pitarakis, "Konstantinopolis'te Günlük Hayat", s. 154–155.
29. Pitarakis, "Konstantinopolis Kilisesindeki Ayin Objeleri", s. 158–159.
30. D. Şahin, E. Tok, "Myndos/Asar Taşın Adası Ekmeği Mühür Kalıbı ve Hacı Pulları (The Bread Stamp and Pilgrim Tokens From Myndos/Asar Taşın Adası)", *TÜBA-KED 10 (Mayıs 2012)*, s. 14, https://www.academia.edu/105627/Myndos_ASAR_TASIN_ADASI_EKMEKI_MUHDUR_KALIBI_VE_HACI_PULLARI.
31. Şahin, Tok, "Myndos/Asar Taşın Adası Ekmeği Mühür Kalıbı", s. 15–16.
32. Hacı Kisa, *Sonat Uzun: Bizans'ta Şifa Sanatı*, Yeni Yönelimler, der. B. Pitarakis (İstanbul, 2010), s. 343.
33. Benzer örnekler için bkz. M. Grünbart, "Byzantine Metal Stamps in a North American Private Collection", *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006), s. 13–24.
34. I. Moutsianos, "Joyous light", *Everyday Life in Byzantium*, der. D. Papanikola-Bakirtzi (Atina, 2002), s. 282.
35. Moutsianos, "Joyous light", s. 282; Pitarakis, "Konstantinopolis'te Günlük Hayat", s. 151.
36. Çok yakın benzer bir örnek Yunanistan'da özel bir koleksiyonda bulunmakta olup bu kandilin kapağında medüsa başı yer alır. Bkz. *Everyday Life in Byzantium*, s. 288, kat. 304.
37. Yazı içeriğinde yer alan buluntuların Maden ve Hıuliyat Eserleri Koleksiyonu eserlerinin Envanter Numaraları: Kefeli terazi 06.218 (M); 06.219 (M); 06.222 (M); terazi ağırlığı 13.2 (M); el kantarı 14.388 (M); bükülmüş kantar ağırlığı 07.93 (M); ağırlıklar 15.529 (M); 15.533 (M); 15.335 (M); dönge ağırlıkları 14.84 (M); 15.444 (M); halka formu ağırlıklar 09.207 (M); 09.253 (M); yuvarlak formu ağırlıklar 09.304 (M); 15.218 (M); olta 19.071 (M); 08.64 (M); 15.2500 (M); zıpkın 09.186 (M); olta ağırlıkları 06.211 (M); 10.180 (M); 12.393 (M); 15.2394 (M); kükürlü 09.373 (M); satranç taşı (Şah ya da vezir) 07.10 (M); kale 09.424 (M); satranç 09.34 (M); 16.327 (M); kul 12.350 (M); buhurdan 15.424 (M); muska 14.265 (M); ekmeği mühür 15.2198 (M); kandil 16.10 (M).
38. Konuyla ilgili olarak tarafımızca yayın izni veren ve süreci destekleyen Medis Müdurluğu Sn. Rahim ve Müddir Yardımcısı Şen Turan'a, Türkiye Akbayan'a, buluntu fotoğraflarının çekimi için Sn. Dilara Şen Turan'a teşekkür ederiz.

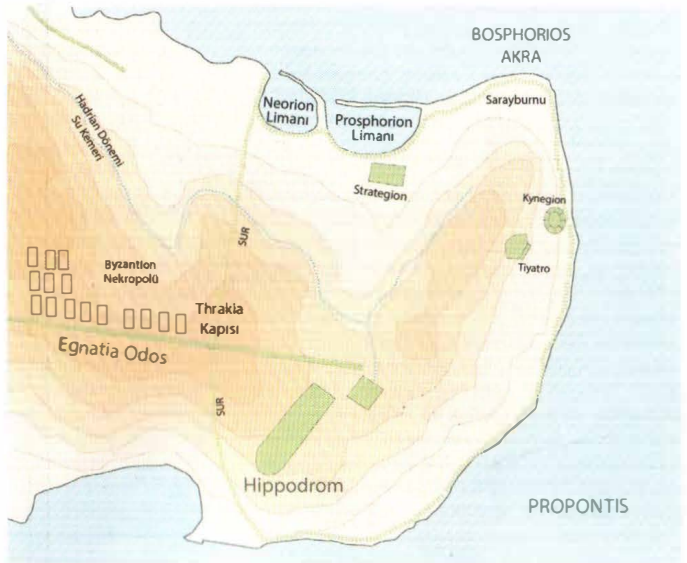
İstanbul'un Eski Çağ ve Orta Çağ Limanları

MUSTAFA H. SAYAR

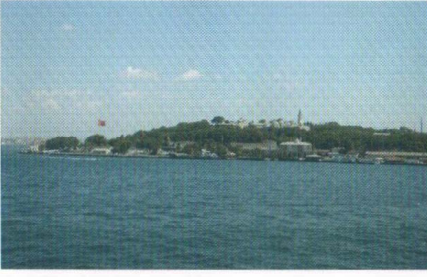
TÜRKİYE’NİN NÜFUS YÖNÜNDEN EN BÜYÜK ŞEHİRİ OLAN İSTANBUL’UN “TARİHİ YARIMADA” OLARAK TANIMLANAN, SURLARLA SINIRLANAN ALANIN İÇİNDE SARAYBURNU BÖLGESİNDE ESKİ ÇAĞ’DA OLUŞMAYA BAŞLAMASININ VE ORTA ÇAĞ’DAN YENİ ÇAĞ’A ULAŞAN SÜREÇTE GELİŞEN YERLEŞİMİN BURADA KURULMASININ NEDENLERİNDEN BİRİ BOĞAZ GİRİŞİ, HALIÇ VE MARMARA DENİZİ ARASINDA BÜYÜK STRATEJİK ÖNEME SAHİP KONUMUYDU. İSTANBUL BOĞAZI’NIN İKİ YAKASINDA ÇOK SAYIDA RIHTIM VE GEMİ BAĞLAMA YERİNİN VARLIĞI BİLİNMEKTEYDİ. BUNLAR ÇAĞLAR BOYUNCA HAVA ŞARTLARINA VE YÜZEYDE KUZEYDEN GÜNEYE DOĞRU HAREKET EDEN AKINTININ ŞİDDETİNE GÖRE DENİZCİLER TARAFINDAN DOĞAL LİMANLAR OLARAK SÜREKLİ KULLANILMAKTAYDI.

İstanbul ve yakın çevresindeki yerleşim yerlerinin kuruluş tarihleri paleolitik döneme uzanmaktadır. İstanbul’un Trakya’daki topraklarında Yarımburgaz Mağarası ve Yenikapı kazılarında ortaya çıkarılan neolitik dönem yaşam izleri; Anadolu yakasında ise Fikirtepe bölgesinde tespit edilen prehistorik yerleşim yeri ile Beykoz ve Pendik’teki yerleşim izleri bugün Fatih ve Kadıköy ilçeleri ile onların daha batısındaki bölgelerde Marmara Denizi ve

denize dökülen akarsuların çevresinde oluşmuş yerleşim yerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu yazının konusu ise İstanbul’un Sarayburnu olarak tanımlanan yükseltisi ve onun hemen önündeki sahil kesiminde M.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak oluşan şehir devletin ve onun devamında M.S. 4. yüzyıl ikinci çeyreği başında Roma imparator şehri ve daha sonra imparatorluk başkenti konumuna yükselen şehrin bu konumunu iki büyük imparatorluğun başkenti

Harita: Byzantion ve Limanları

Byzantion Akropolü (M. H. Sayar)

olarak 1923 yılına kadar kesintisiz sürdürmüş olduğu dönemde kullanılan limanların yerleri ve kullanım amaçları hakkında tarihi kaynakların verdikleri bilgilerin bir araya getirilmesidir.

BYZANTION ŞEHİR DEVLETİ DÖNEMİ LİMANLARI (M.Ö. 660–M.S. 330)

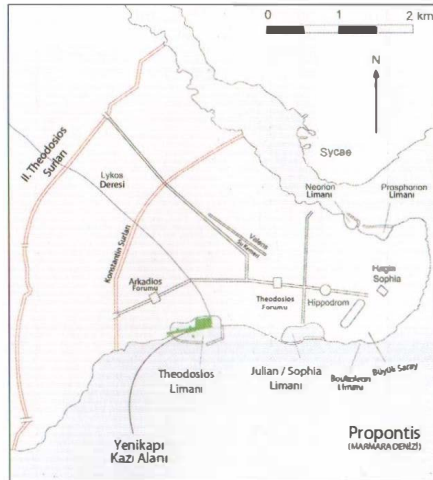
M.Ö. 660 yılı civarında şehir devleti olarak Sarayburnu'nda kurulmasına başlanan Eski Çağ İstanbul'u yerel bir Trakyalı olduğu sanılan Byzas ismindeki tarihi bir kişilik olmayan kurucunun adının verilmesiyle Byzantion adıyla kuruldu. Çanakale Boğazı ve Marmara Denizi yönünden gelip şehrin önünden geçerek İstanbul Boğazı'na girip Karadeniz'e çıkmak isteyen gemiler yılın büyük bir kesiminde sürekli esen kuzey rüzgarı ve Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru kuvvetli akıntı nedeniyle Byzantion limanında uzun zaman beklemek zorunda kalıyorlardı. Byzantion şehir devleti uygun hava şartları için bekleyen gemilerden aldığı gümrük ile büyük gelir elde etmekteydi. Bu dönemde Byzantion'un Haliç girişinde bugünkü Harem arabalı vapur iskelesi ile Eminönü vapur iskelelerinin bulunduğu alanda yan yana üç rıhtım vardı. Bunlardan ortadaki bir dalga kırın ile korunaklı hale getirilmişti. Bu limanlardan birinin adının Neorion, diğerinin ise Proshorion olduğu bilinmektedir. Daha küçük olduğu anlaşılan üçüncü limanın adı bilinmemekte ve Byzantion'un Roma devletinin yeni başkenti olmasıyla birlikte kullanım dışı bırakılarak diğer iki limanın alanına dahil edilmiş olduğu sanılmaktadır.

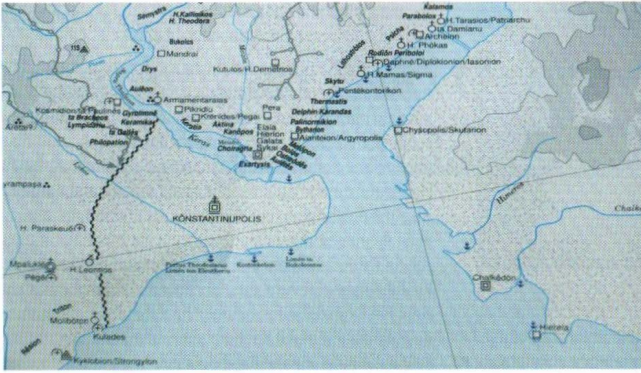
Byzantion şehir devletinin Haliç kıyısındaki limanlarından Neorion da bir tersane vardı. Neorion ve Proshorion limanları Eski Çağ'da yaygın olduğu üzere yuvarlak yapılmıştı ve etrafları dalgakıranlar ve sütunlu caddeler ile çevrilmişti. Başkentin nüfusuyla paralel olarak ihtiyaçlarının giderek artması üzerine yetersiz kalmaya başlayan Proshorion limanı çevresine buğday siloları inşa edilmeye başlandı. Limanın yakınında bulunan bir meydan olan Strategion pazar yeri olarak düzenlendi. 542 yılında başlayan veba salgınları sırasında şehrin nüfusunun Haliç kıyısındaki limanlar bölgesine yığılması, buraların kullanım şartlarını temelden etkiledi. Daha sonraki yüzyıllarda giderek dolan liman çanağının sadece Byzantion akropolüne komşu kısmı M.S. 13. yüzyıla kadar kullanılabildi.

DOĞU ROMA (BİZANS) DÖNEMİ LİMANLARI (M.S. 330–M.S. 1453)

M.S. 4. yüzyıl ikinci yarısında artık şehir büyük bir imparator şehri konumuna ulaştığında, Haliç kıyısındaki limanların ihtiyaçlara cevap vermemeleri nedeniyle Marmara Denizi kıyısında yeni limanlar yapılması gereksinimini doğurdu. İmparator Julianus zamanında (hük. M.S. 361-363) onun adıyla anılan bugünkü Kadırga ve Kumkapı bölgesindeki liman M.S. 6. yüzyıl ikinci yarısında II. Justinus'un zamanında (hük. M.S. 565-578) eşi Sophia'nın adı verilerek kullanılmaya devam etti. Bu limana doğru açılan kapıya ise Kontoskalion adı verilmekteydi. Bu bölgenin doğusunda sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için Bu-koleon limanı inşa edilmişti.

İstanbul'un Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmasıyla birlikte, o dönemde var olan limanlarının dışında yeni limanlar yapılması başlamasıyla eski ve yeni liman isimlerinde karışıklıklar oluşmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Heptaskalon limanını bazı araştırmacılar Marmara Denizi kıyısında lokalize etmek isterlerken, bazı araştırmacılar da bu limanın Haliç kıyısında aranmasını önermektedirler. Şehir devleti Byzantion, Haliç kıyısındaki Neorion ve Proshorion isimlerini taşıyan ve kuzeye bakan limanlarıyla deniz aşırı bağlantılarını ve ticari gereksinimlerini karşılayabilmeleri aynı yerde kurulan yeni başkent Konstantinopolis'in batıya doğru genişlemesiyle birlikte Propontis (Marmara Denizi) kıyısında iki yeni liman alanı oluşmuştur. Bunlar M.S. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Julianus ve dördüncü çeyreğinde Theodosius isimlerindeki imparatorların adlarının verildiği ve yeni deniz ulaşımını ağırlıklı olarak yeni başkentin güney bölgesine yönlendiren limanlardı. M.S. 6 ve 7. yüzyıllarda veba salgınları nedeniyle şehrin nüfusunun azaldığı dönemlerde Haliç donanmanın üssü olarak kullanılmıştı. Ancak M.S. 10. yüzyıldan sonra Haliç'in tekrar dış ticaretin merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Konstantinopolis, Haliç ve Boğaz limanları

Harita: A. Külzer, *Tabula Imperii Byzantini* 12 (Vienna, 2008)

M.S. 4. yüzyıl ikinci yarısında Marmara Denizi kıyısında inşa edilen ilk büyük limanın yapımına imparator Julianus döneminde 362 yılında başlanmıştır. Rıhtımı ve dalgakıranlarıyla sigma harfi şeklinde olduğu anlaşılan bu liman 509 yılında imparator I. Anastasius (hük. M.S. 491-518) döneminde kapsamlı bir bakım ve onarım çalışmasıyla büyük ölçüde yenilenmiştir. II. Justinus zamanında liman imparatoriçe Sophia'nın adı verilerek genişletilmiştir. Bu liman M.S. 6. ve 7. yüzyıllarda genellikle tahıl ve diğer yiyecek maddelerinin nakli için kullanılmaktaydı. 13. yüzyıl başlarında imparator VIII. Michael Palaiologos (hük. M.S. 1259-1282) tarafından tersane olarak düzenlendi. Osmanlı devrinde Kadirga limanı adıyla hizmet vermeye başlayan bu liman M.S. 16. yüzyıl sonlarında tersanenin Haliç'e taşınmasıyla doldurularak kullanıma kapatıldı.

Marmara Denizi kıyısına bakan diğer bir liman ise Doğu Roma İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan sarayın limanı olarak 6. yüzyılda inşa edilmiş olduğu tahmin edilen Bukoleon Sarayı'dır. Sadece saraya hizmet veren bir rıhtımı olan bu limanın adı, önce o bölgedeki sahili ve M.S. 9. yüzyıldan başlayarak sarayın sahile yakın kesimlerini de kapsamıştı. Oldukça görkemli bir cephesi olmasına rağmen

elçi heyetlerinin kabulü için tercih edilmemesi dikkat çekicidir. İmparatorun saraya geliş ve gidişlerinde kullandığı bu limanda kendisine eşlik eden savaş gemileri beklemekteydi.

Haliç kıyısında olduğu tahmin edilen ancak tam yeri bilinmeyen Heptaskalion, adından da anlaşılacağı üzere yedi iskele anlamını taşır. İmparator I. Basileos'un (hük. M.S. 867-886) Aziz Akakios'un kilisesinin onarılması sürecinde Haliç kıyısında bir bölgede olduğu anlaşılan Akakios Kilisesi'nin ve Heptaskalion limanının yerinin kesin olarak tespiti için daha somut verilere ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Haliç kıyısında Unkapanı ve Ayvansaray arasında yapılmış olan lokalizasyon önerileri, yeterli veri elde edilemediğinden Heptaskalion limanının yeri halen tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca Haliç kıyısında, Balat kapısı civarında avcı anlamına gelen Kynegion bölgesinin limanının bulunduğu anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklar bugün Balatkapı olarak bilinen kapının, Bizans döneminde Kynegion kapısı olarak anıldığını belirtmektedirler.

Marmara Denizi kıyısında kara surları ile deniz surlarının bulunduğu bölgedeki rıhtımın orta Bizans dönemi kaynaklarındaki adı Brachialion İskelesi idi. Özellikle sur dışında yapılan dini törenler ve diğer resmi geçitler sırasında imparator tarafından kullanılmaktaydı. Konstantinopolis'in surlarla çevrili alanının dışında kalan bölgelerde önemli limanlar bulunduğu ve şehrin çevresindeki askeri ve ticari faaliyetlerde bu limanların önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bunların başında bugün Bakırköy ilçesinin sahil kesiminde lokalize edilen ve anıları başkente 7 mil uzaklıktaki miltasının bulunduğu yer olan iki iskeleye sahip Hebdomon limanı gelmektedir. Sadece Makrohorion (Bakırköy) yerleşmesine yanaşan küçük gemileri alabilecek kapasitesi olan liman çevresinde yeni imparator olan yöneticinin askeri ve sivil üst düzey yöneticiler tarafından selamlanmaları için saray ve tahkimat yapılarının inşa edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

İstanbul'un Asya Yakasında bulunan Kadıköy'ün sahil kesiminde Eski Çağ'da oluşan ve iki limanı olan Khalkedon'un ismi değişmeden Bizans devrinde de devam etmiş ve bu bölgeden geçen deniz trafiğini

Kulp damgasında monogram.
Yenikapı kazısı
İstanbul
Arkeoloji Müzesi
Müdürlüğü'nün
izinleriyle
M. H. Sayar

**Theodosius liman çanağı ve timanın
rekonstrüksiyon önerisi**
İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi

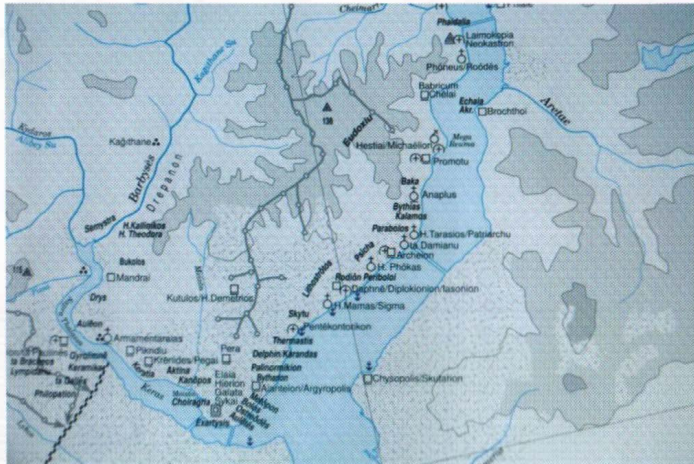
Boğaz'ın Karadeniz çıkışına kadar denetleyebilmişti. Geç Antik devirde oluşan Chrysopolis (Altın şehir/ Üsküdar) ve Fenerbahçe Burnu'nda lokalize edilen Hieria ile Kalamış koyunda lokalize edilen Eutropios Limanı doğruya doğru sefere çıkan imparator, ailesi ve maiyetindeki üst düzey bürokratlar tarafından kullanılmaktaydı.

YENİKAPI KAZILARI VE THEODOSIUS LİMANI

Yukarıda adlarına değinilen limanlar içinde elde edilen verilere göre en geniş alana yayılanı hiç şüphesiz Yenikapı'da lokalize edilen Theodosius limanıdır. M.S. 4. yüzyılın son çeyreğinde I. Theodosius zamanında (hük. M.S. 379-395) onun adıyla tanımlanan Yenikapı ve Langa bölgesindeki liman yer almaktadır. Burası için M.S. 6. yüzyıldan başlayarak imparator limanı anlamına gelen Kaisarios ismi kullanılmaya başlandı. Bu limanın Eleutherios limanı ile özdeşleştirilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Başta Mısır olmak üzere çeşitli bölgelerden getirilen tahıl bu liman çevresindeki silolarda depolanmaktaydı. Bu limanın Lykos (Bayrampaşa) deresinin getirdiği alüvyonla tamamen dolduğu anlaşılmaktadır. Forum Tauri (Boğa Meydanı) olarak bilinen bugünkü Beyazıt meydanının batı kenarında I. Theodosius döneminde Theodosius Forumu ve takı yapılırken

burası tesviye edilerek düzlenmiş ve buradan çıkarılan toprak Eleutherios limanı çevresine dökülmüştür. Yenikapı'da bu yüzyılın başında yapılan kazılar sırasında bulunan ve M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 2. yüzyıl arasında tarihlenebilen mezar steli parçalar belki de bu tesviye çalışması ve toprak dökümü sonucunda Beyazıt bölgesindeki Byzantion Nekropol alanından Yenikapı liman alanına taşınmışlardır. Bu eserlerden bazıları da geç Antik devirde bu limanın rihtiminin yapımında devşirme yapı malzemesi olarak kullanılmışlardır. Marmara Denizi kıyısındaki limanlar ticari nitelik taşımadan çok şehrin başta gıda olmak üzere önemli lojistik ihtiyaçlarını karşılamak ve özellikle savaş filosunun sığınması için yapılmışlardır.

Son yıllarda bu bölgede İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü başkanlığında 58.000 m²'lik bir alanda metro ve Marmaray istasyonları yapımı için yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkan buluntular sayesinde M.S. 5 ile 11. yüzyıllar arasında oldukça yoğun ve sistemli bir şekilde kullanıldığı ortaya çıkan bu liman büyük ihtimalle 390 yılında I. Theodosius zamanında inşa edilmeye başlamıştı. Buluntular genellikle I. Theodosius dönemi sonrasında M.S. 5 yüzyılın başlarında limanın nasıl kullanıldığı ve daha sonraki yüzyıllardaki gelişim aşamaları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yazılı kaynaklar tarafından ilk

**Bizans devrinde Boğaz ve
Haliç kıyılarındaki rihtim ve
gemi bağlama yerleri**
Harita: A. Külzer, Tabula
Imperii Byzantini 12
(Vienna, 2008)

Graffiti türü yazıtlardan. Yenikapı kazısı

İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğünün izniyle M. H. Sayar

kez 425 yılında Theodosius limanı olarak tanımlanan limanın çanağında kalıntıları bulunan 37 adet ahşap tekne ve teknelerin taşıdıkları yük olarak saptanan buluntular burasının M.S. 5.yy. ilk çeyreğinde yüzölçümü batıya doğru giderek yayılan ve nüfusu artan başşehirin başta yiyecek ve içecek olmak üzere tüm zorunlu gereksinimlerinin ulaştırıldığı aktarım noktası olarak kullanıldığını göstermektedir.

Tenedos'a (Bozcaada) kadar Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden büyük ticaret gemileriyle Konstantinopolis'in ihtiyacını karşılamak için getirilen malların Çanakkale Boğazı'nda uygun rüzgar ve akıntı şartları beklerken bozulmalarını önlemek için, malları Tenedos adasında inşa edilmiş büyük ambarlarda geçici olarak depolamak ve sonra daha küçük

gemilerle başkente nakletmek yoluna başvurulmuş olmalıydı. M.S. 11. yüzyıldan sonra liman çanağının Lykos (Bayrampaşa) deresinin girdiği alüvyonlarla giderek dolmuş olması nedeniyle kullanılamaz hale gelen bu alan 18. yüzyılda tamamen doldurulmuş ve o dönemdeki deniz trafiği bugün yaklaşık yüz metre güneyde sahil yolu olarak bilinen bölgede son yıllarda ahşap iskelelerle oluşturulmuş şekilde izleri bulunan rıhtım alanıyla bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. Bugün bu bölgenin sahili Bandırma, Mudanya ve Yalova gibi Marmara Denizi güney sahilinde yer alan önemli limanlara sefer yapan gemilerle İstanbul'un Asya kıyısındaki yerleşim yerlerine ulaşımın sağlandığı önemli bir iskelelerdir.

Yukarıda değinilen limanlar dışında İstanbul Boğazı'nın iki yakasında çok sayıda rıhtım ve gemi bağlama yerinin varlığı bilinmekteydi. Bunlar çağlar boyunca hava şartlarına ve yüzeyde kuzeyden güneye doğru hareket eden akıntının şiddetine göre denizciler tarafından doğal limanlar olarak sürekli kullanılmaktaydı. M.S. 2. yüzyılda İstanbul Boğazı'ndaki deniz yollarının kullanımı ve bu güzergahtaki gemi bağlama yerleri Byzantium'lu Dionysios adlı bir yazar tarafından *Anaplos Bospori* adlı eserinde ayrıntılarıyla tanımlanmıştır.

MUSTAFA H. SAYAR - İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

Yenikapı kurtarma kazılarının kapsadığı alan
İstanbul Arkeoloji Müzesi
Arşivi

KAYNAKÇA

Asal, R. "Theodosius Limanı ve İstanbul'un Fıztan Dönemi Deniz Ticareti." İstanbul Arkeoloji Müzesi 1.
Marmara Kurtarma Kazılar Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 5-6 Mayıs 2008 (İstanbul, 2010), s. 153 - 160.
Asutay - Bilenberger, A. "Zum Stadteil Kyneion und seinem Hafen in spätbyzantinischer und osmanischer Zeit." *Höfen im 1. Millennium A.D.*, der. Th. Schmidts, M. Vučetić (Mainz, 2016), s. 109 - 118.
Belke, K. "Tore nach Kleinasien." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 161 - 172.
Berge, J. "Konstantinopol und seine Höfen." *Höfen im 1. Millennium A.D.*, der. Th. Schmidts, M. Vučetić (Mainz, 2016), s. 77 - 88.
Daim, F. (der.) *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels* (Mainz, 2016).
Dethier, Ph. A. *Der Bosporus und Konstantinopol* (Vienna, 1876).
Güngerich, R. (ed.) *Dionysios Byzantii. Anaplos Bospori* (Berlin, 1994).
Heher, D. "Julianushafen-Sophienhafen-

Kontoskalion." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 51 - 66.
Heher, D. "Der Palasthafen des Bukoleon." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 67 - 90.
Janin, R. *Constantinople byzantine. Développement urbain et Répertoire topographique* (Paris, 1964).
Kızıltan, Z. (der.) *Stories from the Hidden Harbor: The Shipwrecks of Yenikapı* (İstanbul, 2013).
Kislinger, E. "Neorlon and Proshorion - die alten Höfen am Goldenen Horn." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 91 - 97.
Külzer, A. *Ostthrakien (Europe) Tabula Imperii Byzantini*. Viena 2008.
Külzer, A. "Der Theodosios-Hafen in Yenikapı, Istanbul: ein Hafengelände im Wandel der Zeiten." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 35 - 50.
Müller - Wiener, W. *Bildlexikon zur Topographie Istanbul* (Tübingen, 1977).

Müller - Wiener, W. *Die Höfen von Byzanzion Konstantinopolis* (Tübingen, 1994).
Preisner - Kapeller, J. "Heptaskalon und weitere Anlegestellen am Goldenen Horn." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 99 - 108.
Pulak, C. R. Ingram, M. Jones. "Eight Byzantine Shipwrecks from the Theodosius Harbour Excavations at Yenikapı in Istanbul, Turkey: an introduction." *The International Journal of Nautical Archaeology* 44/1 (2015), s. 39 - 73.
Pulak, C. "Yenikapı Shipwrecks and Byzantine Shipbuilding." *Constantinople réelle et imaginaire (330-1204). autour de l'œuvre de Gilbert Dagron* (Travaux et Mémoires 22/1) (Paris, 2018), s. 237-295.
Simeonov, G. "Der Hafen und die Anlegestellen des Hebdomon." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, der. F. Daim (Mainz, 2016), s. 121 - 138.
Simeonov, G. "Die Brachalion-Anlegestelle." *Die byzantinischen Höfen Konstantinopels*, ed. F. Daim (Mainz, 2016), s. 139 - 146.

**GECE
MODU**

HER MODUNDA YANINDA
10 FARKLI FOTOĞRAF MODUNU ALGILAYAN
YAPAY ZEKA DESTEKLİ KAMERASIYLA

venus v7

İSTANBUL'DA BİZANS'I GEZEREK KEŞFETMEK

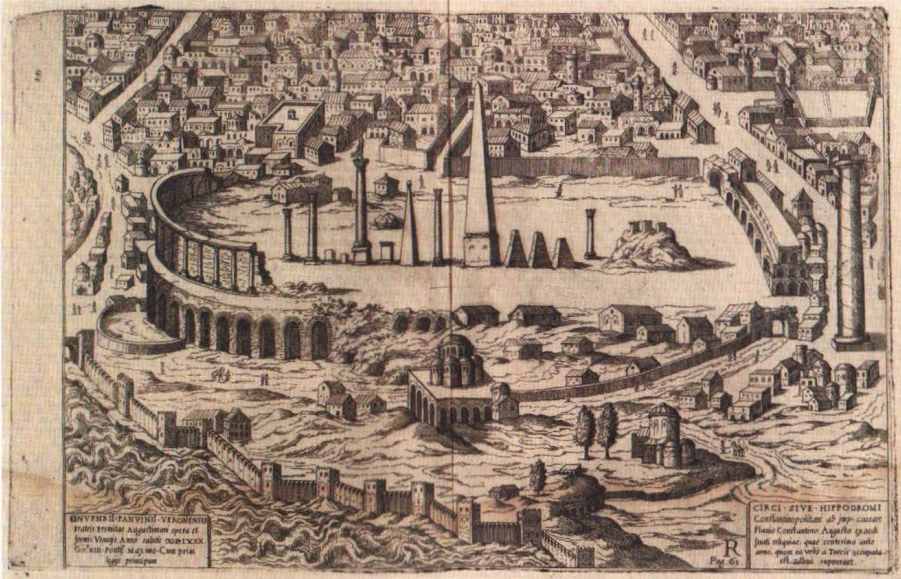
Bizans Dönemi Su Temini Alt Yapısı: Büyük Saray Bölgesi

KERİM ALTUĞ

KONSTANTİNÖPOLİS; ZAMAN İÇERİSİNDE YARIMADANIN ÜÇÜNCÜ, DÖRDÜNCÜ VE BEŞİNCİ TEPELERİ BOYUNCA BATIYA DOĞRU GENİŞLEDİKÇE, SUYUN KENTE DAHA YÜKSEK SEVİYEDEDEN AKTARILMA GEREKSİNİMİ DOĞMUŞTU. ANCAK, KONSTANTİNÖPOLİS'İN YER ALDIĞI YARIMADADA TATLI SU KAYNAKLARI YOKTU, BU NEDENLE KENT NÜFUSUNUN İHTİYACI OLAN SU, UZUN MESAFELİ İLETİM HATLARINDAN SAĞLANMAKTAYDI. ÇEŞMELERİ, HAVUZLARI, BAĞÇELERİ VE HAMAMLARI İLE ÖNEMLİ BİR TÜKETİCİ OLAN BÜYÜK SARAY'IN İSE GÜNDELİK İHTİYAÇLARININ KARŞILANABİLMESİ İÇİN DÜZENLİ SU TEMİNİ GEREKMEKTEYDİ. SULTANAHMET ÇEVRESİNDEKİ SU TEMİNİNE YÖNELİK BU İHTİŞAMLI YAPILARDAN GÜNÜMÜZE ANCAK SINIRLI SAYIDA KALINTI KALABİLMİŞTİR.

M. S. 330 yılında, tarihi yarımada'nın doğu kesiminde kurulu Byzantion kentinin Roma İmparatoru I. Konstantinus (hük. M.S. c. 306-337) tarafından imparator şehri ilan edilip Konstantinopolis

olarak adlandırılmasından sonra, kentte yoğun bir yapılaşma süreci başlamıştır. Aynı dönemde inşasına başlanılan Konstantinopolis için en kritik önemdeki bileşen olan imparatorluk sarayı, yarımada'nın Marmara Denizi'ne bakan güneydoğu ucunda ve Roma

16. yüzyılda Hipodrom ve Büyük Saray bölgesinin görünümü (Onofrio Panvinio, *De Ludis Circensibus* (Venedik, 1600))
Tüm fotoğraflar Kerim Altuğ'a aittir

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenen mermer künkler

dünyasından bilinen diğer geç Antik Çağ saray modelleriyle benzer şekilde, önceden var olan Hipodrom yapısıyla ilişkili olarak tasarlanmıştı.

Ancak, Konstantinopolis'in yer aldığı yarımada tatlı su kaynakları yoktu, bu nedenle kent nüfusunun ihtiyacı olan su, uzun mesafeli iletim hatlarından sağlanmaktaydı.¹ Bu yazıda İstanbul tarihi yarımadasının anıtsal merkezi olan Sultanahmet çevresindeki bazı az bilinen mimari kalıntılar, Büyük Saray kesimi ve bölgenin Bizans dönemindeki su temini altyapısına ilişkin veriler üzerinden ele alınacaktır. Yazılı kaynaklara göre İstanbul'un ilk su iletim sistemi, 2. yüzyılda Roma İmparatoru Hadrianus (hük. M.S. 117-138) döneminde inşa edilmişti. Bu isale hattının, yarımada'nın doğusunda yer alan eski kent merkezi için su sağladığı açıktır. Buna göre söz konusu hat muhtemelen 35 m. seviyesinin altındaki kesimlerin yanı sıra Büyük Saray bölgesi ve 1920'li yıllarda yürütülen arkeolojik kazılara ilişkin fotoğraflar dışında günümüzde görülebilen bir kalıntısı bulunmayan, Ayasofya'nın güneyindeki Zeuksippos Hamamları'nı da kapsayan bölgeye su iletebilmekteydi.

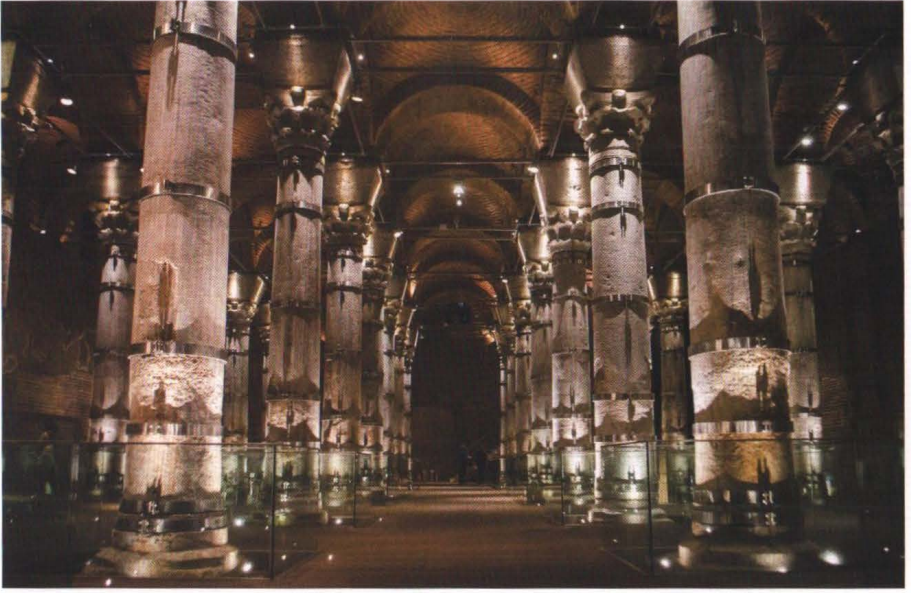
Konstantinopolis; zaman içerisinde yarımada'nın üçüncü, dördüncü ve beşinci tepeleri boyunca batıya doğru genişledikçe, suyun kente daha yüksek seviyeden aktarılma gereksinimi doğmuştu. Bu ihtiyaç, tonozlu galerilerle Trakya'daki Pınarca ve Danamandır'daki kaynaklara kadar uzanan yeni bir sistemin inşası ile giderildi. M.S. 373'te tamamlanan ve 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen ikinci bir aşama ile Roma dünyasının en uzun olan kayda geçmiş yeni hattın uzunluğu en az 426 km.'yi bulmaktaydı.

Valens (Bozdoğan) su kemeri üzerinden kentin Bizans dönemindeki (M.S. 330-1453) ana caddesi olan Mese (Divanyolu) hattı boyunca kentin anıtsal merkezinde yer alan Binbirdirek Sarnıcı'na değin su taşıyan, "Valens Suyolu" olarak bilinen bu yeni isale hattına ilişkin ise daha fazla arkeolojik veri bulun-

maktadır. Suyun çeşitli yapılara aktarımı için kent içerisinde dolaşımı, ana hatta bağlı olarak basınçlı su iletebilen kurşun, pişmiş toprak ya da mermer künklerden meydana gelen ilave hatlarının varlığı ile mümkün olmaktadır. Tarihi yarımada'daki inşaat faaliyetleri esnasında yürütülen kazılarda kimi zaman su iletim sistemine ait bulgular ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda belki de en dikkat çekici bulgu, Ordu ve Yeniçeriler caddelerinde 1960 ve 70'li yıllarda yürütülen kazılarda ortaya çıkarılan; bir kısmı Ayasofya Müzesi bahçesinde, diğerleri ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde korunan mermer su künkleridir.²

Söz konusu su iletim sisteminin güzergâhı, olasılıkla 5. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı olan Binbirdirek ya da bilinen diğer adıyla Philoksenos Sarnıcı ile çakışmaktadır. Yerebatan'ın ardından İstanbul'un su toplama ve dağıtım sisteminin ikinci büyük sarnıcı olan Binbirdirek, yalnızca burada karşımıza çıkan üst üste bindirilmiş iki gövdeden meydana gelen 224 adet mermer sütunla yaklaşık 40.000 m³ su depolayabilme kapasitesine sahiptir. Ayrıca Yerebatan'ın aksine tümü bu yapı için üretilmiş olan sütunlar ve başlıkları üzerinde kazınmış çok sayıda taşçı işareti dikkati çekmektedir. Binbirdirek Sarnıcı'nın yanı sıra başında yer alan ve onunla çağdaş kabul edilen bir diğer sarnık olan Şerefiye ise, geçirdiği kapsamlı bir restorasyon sonucu yakın geçmişte ziyarete açılarak Bizans anıtları arasında önemli bir gezi durağı halini almıştır. Tümü 5. yüzyıla ait Korint üslubunda başlıklar taşıyan otuz iki adet sütunu ile bu dev su haznesi, Sultanahmet bölgesinde görülmesi gereken bir anıt eser olarak öne çıkmaktadır.

Binbirdirek Sarnıcı'nın güney kesiminde 1980 ve 90'lı yıllarda yürütülen temel kazıları esnasında ortaya çıkarılan mimari kalıntılar da yakın çevrede görülebilecek ilgi çekici arkeolojik bulgular arasında yer almaktadır. Hipodrom'un yanı sıra başında yer alan ve erken Bizans dönemine tarihlenen bir konuta ait

Şerefiye Sarncı (Cisterna Maxima)

olduğu düşünülen bu mimari kalıntılar, Peykhane Caddesi'nin Klodfarer Caddesi ile kesişiminde yer alan halı mağazası ve iş merkezi olarak kullanılan iki binanın altında korunmaktadır. Özel bir hamamın kalıntılarını da içeren bu yapı, büyük olasılıkla Valens isale hattından su temin etmekteydi. Yakınında ki Mehmet Akif Ersoy Parkı içerisinde yer alan Lausus ile ünlü Euphemia Kilisesi'ni de içeren, Antiokhos Sarayı olarak tanımlanagelen kalıntılarla birlikte elit bir yapılaşma bölgesini ortaya koyan Peykhane Caddesi bulgularının, bir diğer saray yapısına ait olabileceği düşünülebilir.³

BİZANS İMPARATORLARI'NIN BÜYÜK SARAYI

Sultanahmet bölgesinde yer alan Bizans döneminin imparatorluk sarayı hakkında kaynaklara dayalı çok şey yazılmış olmasına rağmen saray kompleksine ilişkin mimari kalıntılar hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bilindiği üzere Büyük Saray, tarihsel süreçte

birkaç kez yeniden inşa edilmiş ya da genişletilmiştir. Örneğin 6. yüzyıl yazarı Prokopios, I. Justinianus'un (hük. M.S. 527-565) hükümdarlığı sırasında sarayın neredeyse yeniden inşa edildiğini belirtmektedir.⁴ 6. yüzyılın ardından Büyük Saray, özellikle doğu ve güneyde Marmara Denizi yönünde olmak üzere daha da genişletilmişti. Bu yeni yapılar diğer bazı saray yapıları ve imparatorluk bahçelerini içermektedir. Ancak, IV. Haçlı Seferi'ni (M.S. 1204) takiben Konstantinopolis Latin İmparatorluğu döneminden (M.S. 1204-1261) sonra ve Bizans İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos (hük. M.S. 1259-82) döneminden itibaren, sarayın kalıcı imparatorluk konutu olarak kullanımının devam etmediği düşünülmektedir.⁵ Daha sonraki dönemlerde, saraydan toplanan değerli yapı malzemelerinin kente inşa edilen bazı yapılarda devşirme olarak yeniden kullanıldığı sanılır.

Büyük Saray'ın en eski kısmı, I. Konstantinus ve halefleri tarafından M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda inşa

Peykhane Caddesi kalıntılarının görünümü

Antiokhos Sarayı ana yapısının görünümü ve Euphemia Kilisesi dönüşümünün izleri

Tavukhane Sokak'taki portiko kalıntısı

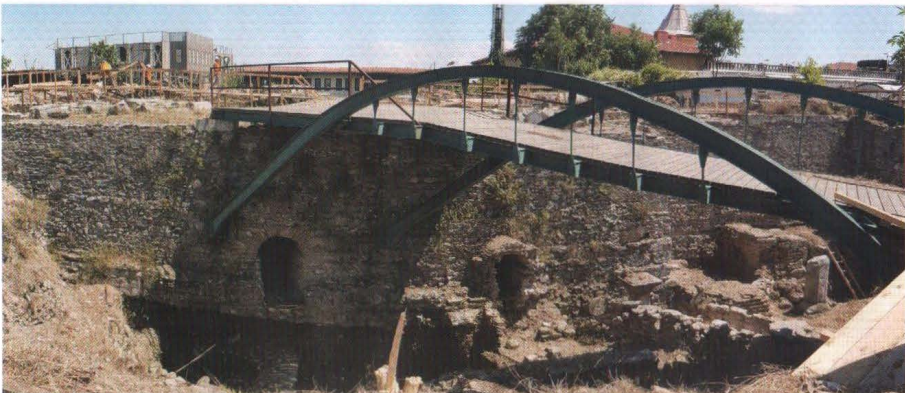
edilen ve imparatorun özel yaşam alanlarını içeren Daphne Sarayı olup bu alanın günümüzde Sultanahmet Külliyesi'nin bulunduğu bölgeyi kapsadığı düşünülmektedir.⁶ Bölgede yer alan Tavukhane Sokak'ının güney ucundaki bir mağazanın içerisinde görülebilen, mermer kaideler üzerinde yükselen iki granit sütundan meydana gelen anıtsal portiko kalıntısı, olasılıkla Daphne Sarayı'ndan günümüze ulaşan ender bir arkeolojik veri olarak dikkatleri çekmektedir.

Büyük Saray kompleksinin idari kesimini oluşturan Yukarı Saray bölgesinde yürütülen ilk arkeolojik çalışmalar, 1912 yılında gerçekleşen Gedikpaşa Yangını ardından Theodor Wiegand ve Ernest Mamboury tarafından başlatılmıştır.⁷ 1933 yılındaki Darülfünun yangınından sonra, Paul Lemerle tarafından 1936-

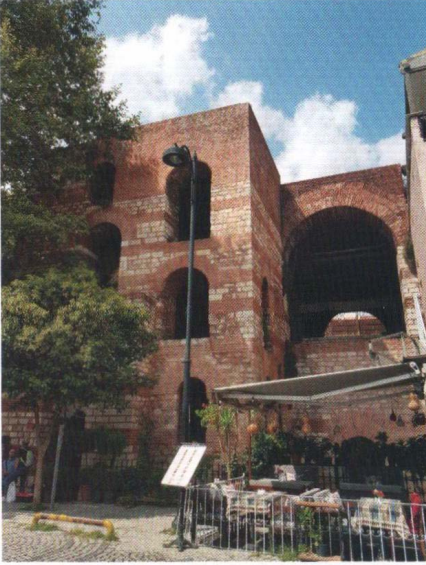
1937 yılları arasında alanda gerçekleştirilen sondaj kazılarının ardından Mimar Saim Ülgen'in bir sarnıç ve diğer bazı kalıntıların rölemlerini çizdiği bilinmektedir.⁸ Büyük Saray bölgesinde yakın geçmişte Eugenia Bolognesi, Michael Featherstone ve Jonathan Bardill gibi araştırmacılar tarafından yürütülen topografik çalışmalara ek olarak, Eski Sultanahmet Cezaevi bahçesi çevresinde 1997 yılından itibaren İstanbul Arkeoloji Müzelerince bir dizi sistematik arkeolojik kazı çalışması yürütülmüştür.⁹

Yaklaşık on yıl boyunca sürdürülen kazı sürecinde M.S. 4. yüzyıl ile Konstantinopolis Latin İmparatorluğu dönemi arasında kullanılan yapılara ait kalıntıların bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu süreçte elde edilen yeni bulguların yanı sıra, daha önce yalnızca yazılı kaynaklardan bilinen bir dizi yapıya ait kalıntılar da gün ışığına çıkarılmıştır. Arkeolojik kazılar sonucunda olasılıkla Senato binasının yanı sıra, Büyük Saray'ın anıtsal giriş kapısı olan Chalke Kapısı'na ait kalıntılar tespit edilebilmiştir.¹⁰ Söz konusu bulguların yer aldığı alan henüz ziyarete açık olmamakla birlikte, Ayasofya'nın doğu kesimindeki Kabasakal Caddesi yönünden kısmen görülebilmektedir.

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan kalıntıların dışında Yukarı Saray bölgesinde karşılaşılan bir diğer yapısal kalıntı, Akbıyık Caddesi'nin Bayram Fırını Sokak ile kesişiminde yer alan ve literatürde Rampa Kulesi adı verilen yapıdır. Büyük Saray bölgesinin topografyası Marmara Denizi'ne doğru eğimli olduğundan bu bölgedeki yapılaşma, kapsamlı bir altyapı sisteminin inşa edilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bölgede karşımıza çıkan tonozlu altyapı kalıntılarının eğimli arazide üzerlerine inşa edilecek büyük ölçekli yapılar için düzgün platformlar meydana getirmekte olduğu düşünülmelidir. Söz konusu altyapı kalıntıların bazı kesimlerine Torun Sokak ile Kutlugün Sokak'tan ulaşılabilen ve olup, Kutlugün Sokak'ta yer alan Palatium Kafe adlı işletmenin altında yer alan altyapılar özellikle yer altı İstanbul'u turlarının sıklıkla ziyaret edilen duraklardan birini oluşturmaktadır.

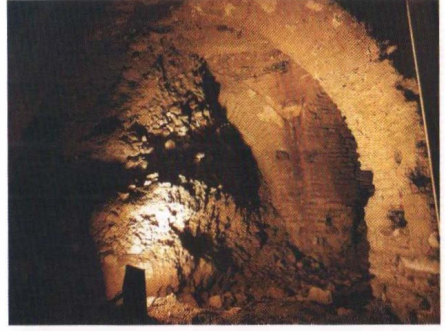

Eski Sultanahmet Cezaevi kazı alanının Kabasakal Caddesi yönünden görünümü

Rampa Kulesi'nin görünümü

Burada bir kısmı görülebilen dikkate değer tozlu altyapıları içeren teraslar sisteminin yanı sıra, Yukarı Saray bölgesinin en önemli arkeolojik bulgusu, 6. yüzyılın sonlarına tarihlendiği kabul edilen ve Bizans döneminde günlük yaşantının armonisini gözler önüne seren ünlü mozaik döşemeye sahip büyük peristilli avlu kalıntısıdır. Söz konusu kalıntılar 1935-1938 yılları arasında St. Andrews Üniversitesin-

Kutluğün Sokak'ta yer alan altyapı

den James Houston Baxter başkanlığında gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Kazılar 1951'den 1954'e kadarki süreçte David Talbot Rice tarafından yürütülmüş olup, alanda günümüzde Büyük Saray Mozaikleri Müzesi yer almaktadır."

Büyük Saray Mozaikleri Müzesi'nin yakınında yer alan Mimar Mehmet Ağa Caddesi de dikkate değer bazı arkeolojik buluntulara ev sahipliği yapmaktadır. Caddenin güney kesiminde 90'lı yılların ilk yarısında yürütülen temel kazısı esnasında ortaya çıkarılan kalıntılar, erken Bizans dönemine tarihlenen geometrik motifli döşeme mozaığının yanı sıra 12. yüzyıla tarihlenmesi muhtemel *hodegetria* tipinde Meryem ve çocuk İsa freskine sahip bir ayazmayı (kutsal kabul edilen su kaynağı) içermektedir. Bizans dönemine ait özgün görünümdeki bu nadir ayazma örneği, söz konusu kalıntıları korumak kaydıyla üzerine inşa edilen yapının bodrum katında görülebilmektedir.

Torun Sokak'taki altyapıdan görünüm

Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nde yer alan ayazmadan Meryem ve çocuk İsa freskosu

Büyük Saray bölgesindeki arkeolojik araştırmalarda tespit edilen ana su temin unsurlarını, yer altı yapıları olan sarnıçlar oluşturmaktadır. Bizans döneminde kent sakinlerinin ihtiyaçları doğrultusunda su depolayan çok sayıda kapalı sarnıç inşa edildiği bilinmektedir. Tarihi yarımada'daki sarnıçlardan bazılarının isale hatlarından gelen suyun depolanması ve kent içerisindeki dağıtımında rolü bulunan önemli kamusal yapılar oldukları düşünülmektedir. Sarnıçların, yüzyıllar boyunca sürekli olarak inşa edildiği ve süregelen ihtiyaçtan ötürü Osmanlı döneminde dahi bu gereksinimin devam ettiği görülmekte olup, günümüze ulaşmış en fazla sayıdaki yapı tipinin temsilcisi oldukları açıktır.¹²

Tarihi yarımada'nın en fazla ziyaret edilen anıtlarından olan Yerebatan, Binbirdirek ve Şerefiye sarnıçlarının yanı sıra Soğukçeşme Sokağı'nda yer alan ve restorasyonları hala devam etmekte olan iki sarnıç ile Babiâli Caddesi üzerinde doğu duvarının bir kısmı görülebilmekte olan olası bir açık sarnıç kalıntısı. Sultanahmet çevresinde kolaylıkla görülebilen bazı örnekleri oluşturmaktadır.

Büyük Saray bölgesine bakıldığında ise en dikkat çekici örnek olarak, M.S. 4. yüzyılda tamamlanan Hipodrom yapısının anıtsal görünümü güney ucunu oluşturmakta olan kavisli bölümü tanımlayan *sphendone* öne çıkar. Atmeydanı (Hipodrom) kesiminde, anıtlarından üçü ile Sultanahmet Camisi

Babiâli Caddesi üzerinde yer alan 5. yüzyıl duvarı

Sphendone yapısının Nakilbent Sokak'tan görünümü

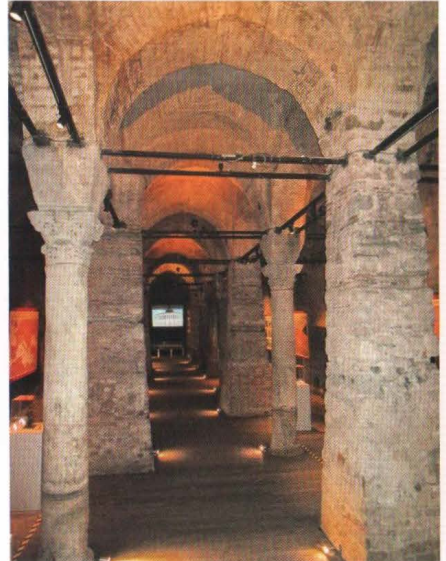
bahçesinde birkaç mermer oturma sırası görülebilen Hipodrom'un günümüze ulaşan alt yapıları, yirmi beş adet tonozlu mekân ve yarım daire formunda bir koridordan oluşmaktadır. Eğimli arazide yer aldığından seviye farkını kapatarak oturma sıraları için teras oluşturan alt yapıları içeren *sphendone* yapısının dış kesimi, başlangıçta oturma sıralarına geçiş veren kemerli açıklıklara sahipti.

Olasılıkla M.S. 447'de meydana gelen deprem sonrasında bu kemerler örülerek kapatılmış, iç kesimdeki tonozlar ise inşa edilen payandalarla desteklenmiştir. 5. yüzyılda gerçekleştiği sanılan bu dönüşümün ardından, *sphendone* da Büyük Saray'ın ihtiyacı için su temin eden bir sarnıç olarak işlevlendirilmiştir.¹³ Geç Antik Çağ'dan itibaren çeşitli yapıların sarnıca dönüştürülmesi, İstanbul'da *Myrelaion Rotunda'sı*¹⁴ ya da Selanik'teki *Galerius* saray kompleksinde yer alan sekizgen planlı yapının anıtsal vestibülü gibi diğer pek çok örnekte karşılaşılan yaygın bir uygulamadır.

Sphendone yapısının yakından görülebileceği Nakilbent Sokak'ta bulunan Nakkaş Halı Mağazası'nın altında korunmakta olan bir diğer erken Bizans dönemi sarnıcı ise Büyük Saray bölgesinde yer alan en dikkat çekici kapalı sarnıçların başında gelmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren yürütülen arkeolojik araştırmalar kapsamında incelenen sarnıç içerisinde aynı zamanda Bizans İstanbul'una ilişkin kalıcı bir sergi de görülebilmektedir. Toplamda on sekiz adet mermer taşıyıcıya sahip olan dikdörtgen planlı sarnıcın tonoz sistemini taşıyan sütunların olasılıkla hasarlı olan yedi adedinin etrafının Osmanlı döneminde örölmek suretiyle onarıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede görülebilen sarnıçlar arasında bir diğerine ait kalıntılar ise Justinianus döneminin en önemli dini yapılarından biri olan Küçük Ayasofya'nın yakınında yer alan ve aynı adlı cadde üzerindeki Eresin Crown Otel'in inşası esnasında ortaya çıkarılmıştır.¹⁵

Helenistik ve Roma dönemine tarihlenen mezar buluntularının yanı sıra muhtemelen M.S. 6. yüzyılın başlarına tarihlenen mozaik döşemesi ile birlikte keşfedilmiş olan sarnıç kalıntısı, arkeolojik kazıdan elde edilen diğer mimari yapı elemanları ile birlikte kent geçmişiyle ilgili duyan ziyaretçileri otelin lobbisinde karşılamaktadır.

Büyük Saray bölgesinde yer alan sarnıçların ana su iletim hattından yararlanılabilecek seviyede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Büyük Saray bölgesinin alt kesimlerinin su teminine ilişkin olması muhtemel dikkate değer bir örnek olarak tonozlu bir

Nakkaş Halı Mağazası altındaki sarnıç

Ereşin Crown Otel lobiğinde yer alan kalıntılar

su yolu kalıntısı, 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından Bizans dönemine ait sarnıç fonksiyonlu altyapılar üzerinde inşa edildiği öne sürülen Kapı Ağası Camisi'nin hemen kuzeyindeki Oğul Sokak'ta görülebilen halde durmaktadır.

Bölgenin güneyinde yer alan sahil kesiminde Küçük Ayasofya'nın doğusuna doğru ilerlendiğinde, Bizans imparatorlarının Büyük Saray'ının ayakta duran tek kalıntısı olan *Boukoleon*'ün anıtsal ön cephesi ile karşılaşılır.¹⁶ Hormisdas Sarayı ya da Justinianus Evi olarak da adlandırılan yapının mevcut kalıntısının Marmara Surları'nda önemli onarımların gerçekleştirildiği Theophilos dönemine (hük. M.S. 829-842) tarihlendiği kabul edilmektedir. İki bölümden oluşan

Oğul Sokak'taki galeri kalıntısı

10. yüzyılda Büyük Saray bölgesinin güney kesimini kuşatan Nikephoros Phokas suru olarak adlandırılan kalıntı ve arka planda Kapı Ağası Camisi'nin Fenerlikapı Sokak yönünden görünümü

Boukoleon Sarayının günümüze ulaşan bölümünün iç görünümü

cephesinin günümüze ulaşan doğu kanadındaki pencere dizileri ve zamanında burada yer alan bir balkonun varlığına işaret eden mermer konsollar, sarayın denizle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Yapının doğu ucunda yer alan ve bugün alt kısmının kalıntısı görülebilen deniz feneri (pharos) ile birlikte saray ve limanını birbirine bağlayan anıtsal merdivenin altında yer alan altı sütunlu sarnıç da sarayın su te-

minine ilişkin ilgi çekici unsurlardan bir diğerlerini teşkil etmektedir. Ziyarete kapalı durumda olan sarnıcın da 9. yüzyılda inşa edildiği düşünülmür.

Çeşmeleri, havuzları, bahçeleri ve hamamları ile önemli bir tüketici olan Büyük Saray'ın gündelik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi; bahçeler ve birçok hamamın fonksiyonlarını sürdürebilmesi için düzenli su temini gerekmektedir. Bu gereksinim yasalarla da

Boukoleon Sarnıcı

güvence altına alınmış olup, sarayın su teminine ilişkin olarak Justinianus Kanunnameleri'nde, özellikle Hadrianus isale hattından sağlanan suyun yalnızca Büyük Saray, kamusal hamamlar ve çeşmelerin ihtiyacı için kullanılabileceğine dair hükümlerin yer aldığı görülmektedir.

Günümüz İstanbul'unda geçmişin bu ihtişamlı

yapılarından geriye kalan sınırlı sayıdaki kalıntıları keşif yolculuklarına çıkmak, hiç şüphesiz yaşantıma da zenginlik katacaktır. Büyük Saray ve su temasına odaklı olarak burada sunulan keşif duraklarının İstanbul'un en turistik bölgesinin anıtsal kimliğiyle algılanabilmesi doğrultusunda farklı çerçeveden bir bakış açısı sunabilmesi dileğiyle.

DİPNOTLAR

- 1 Kente su sağlanan isale hatları üzerine yapılmış en detaylı çalışmalar için, bkz. K. Keçen, *Roma Suyollarının En Uzununu* (İstanbul, 1996); J. Crow, J. Bardill, R.A. Bayliss, *The Water Supply of Byzantine Constantinople* (Londra, 2008).
- 2 N. Firatlı, "Short Report on Finds and Archaeological Activities Outside the Museum," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 11-12 (1964), s. 207-37; A. Paribeni, "Marble Elements from the Byzantine Water Supply," *The Sculptures of the Ayasofya Müzesi in İstanbul, A Short Guide*, der. C. Barsanti, A. Guiglia (İstanbul, 2010), s. 49-55; K. Altuğ, "Reconsidering the Use of Spolia in Byzantine Constantinople," *Di Bisanzio diradò che è passato, che passa e che sarà. Scritti in onore di Alessandra Guiglia*, der. S. Pedone, A. Paribeni (Roma, 2018), s. 3-4.
- 3 Lausus ve Antiochos Saraylarına ilişkin, bkz. B. Bayliss, "Antiochos and Lausus Sarayları," *Toplumsal Tarih* 283 (Temmuz 2017), s. 12-17; ayrıca E. Akürek, "Azize Euphemia Kilisesi ve Akübeti," *Toplumsal Tarih* 284 (Ağustos 2017), s. 12-17.
- 4 Procopius, *Buildings* 1.3.10, çev. H. B. Dewing (Londra, 1904), s. 81-83.
- 5 W. Müller-Wien, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls. Byzanz-Konstantinopel/Istanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts* (Tübingen, 1977), s. 236.
- 6 N. Westbrook, *An Architectural Interpretation of the Early Byzantine Great Palace in Constantinople, from Constantine I to Heraclius* (yayınlanmamış

- doktora tezi), University of Western Australia 2013, s. 22.
- 7 Büyük Saray bölgesindeki ilk dönem araştırmalar için, bkz. E. Mamboury, T. Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel zwischen Hippodrom und Marmora-meer* (Berlin ve Leipzig, 1934).
- 8 S. Eyice, "Arslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi," *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 11-12 (1964), s. 24-25.
- 9 E. Bolognesi Recchi-Franceschini, J.M. Featherstone, "The Boundaries of the Palace: De Ceremonis II. 13," *Travaux et Mémoires* 14 (Paris, 2002), s. 37-46; J. Bardill, "Visualizing the Palace of the Byzantine Emperors at Constantinople: Archaeology, Text, and Topography," *Visualisierungen von Herrschaft. Byzanz* s. der. F. A. Bauer (İstanbul, 2006), s. 5-45.
- 10 İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nce yürütülen sistematik kazıların sonuçlarına ilişkin, bkz. Ç. Güngör, "La porte monumentale trouvée dans les fouilles près de l'ancienne prison de Sultanahmet," *Anatolia Antiqua* 16 (2008), s. 259-290.
- 11 Bkz. W. Jobst, B. Erdal, C. Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozaikliği/İstanbul Das Grosse Byzantische Palastmosaik/İstanbul The Great Palace Mosaic* (İstanbul, 1997); *The Great Palace of the Byzantine Emperors: Second Report*, der. D. Talbot Rice (Edinburgh, 1958).
- 12 İstanbul'daki Bizans dönemi saraylarının bütüncül

- olarak ele alındığı çalışma için, bkz. K. Altuğ, *İstanbul'da Bizans Dönemi Saraylarının Mimari Özellikleri ve Kentin Tarihsel Topografyasındaki Doğulmuş* (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2013; Planlama ilkeleri ve yapılmış teknikleri açısından detaylı olarak ele alan makale için, K. Altuğ, "Planlama İlkeleri ve Yapım Teknikleri Açısından Tarihî Yarımadadaki Bizans Dönemi Sarayları," *Restorasyon Konservasyon Çalışmaları* 15 (Ekim-Aralık 2012), s. 3-22.
- 13 P. Forchheimer, J. Strzygowski, *Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel* (Vienna, 1893), s. 104-105; S. Casson, D. Talbot Rice, G. F. Hudson, A. H. M. Jones, *Preliminary Report upon the Excavations Carried out in the Hippodrome of Constantinople in 1927* (Londra, 1928), s. 15-18; A. T. Öner, *Hippodrome of Byzantium* (İstanbul, 2010); M.F. Auzépy, "İstanbul'un Hippodrom'u," *Bizans: Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, der. A. Pralong, çev. B. Kitapoğlu-Bayraktar (İstanbul, 2011), s. 49-70.
- 14 K. Altuğ, "Meryemlen Rotunda'sı," *Toplumsal Tarih* 280 (Nisan 2017), s. 12-16.
- 15 Kazıya ilişkin elde edilen veriler bir kitapçık halinde yayınlanmıştır. Bkz. M. Metin Gökçay, R. Asak, *Kent Arkeolojisi Kapsamında Eresin Crown Hotel İstanbul Kazısı* (İstanbul, 2008).
- 16 K. Sağ, "Yok Olmaya Yüz Tutmuş Bir Bizans Başyapıtı: Bukoleon Sahil Sarayı," *Toplumsal Tarih* 281 (Mayıs 2017), s. 12-15.

TARİH EĞİTİMİNDE

“SEN KİMSİN?” SİYASETİ:

TÜRKİYE'DEN ORTA ASYA'YA

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti: Türkiye'den Orta Asya'ya, Büşra Ersanlı'nın Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkaslarda tarih eğitimi, milli kimlik ve siyasal iktidar arasındaki ilişkilere dair farklı dillerde yayınlanmış makalelerinin derlemesinden oluşuyor. Büşra Ersanlı bu kitapta yer alan makaleleriyle erken Cumhuriyet döneminden bugüne uzanan bir hatta iktidarın tarih eğitimine yansıyan zihinsel tavrının izini sürüyor ve *İktidar ve Tarih, Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)* kitabının ana meselelerini derinleştiriyor. Kitap aynı zamanda karşılaştırmalı bir yaklaşımla Türkiye'den Azerbaycan'a, Özbekistan'a ve Türkmenistan'a uzanan geniş bir coğrafyada "Sen Kimsin?" siyasetinin tarih eğitimindeki yerini tartışıyor. *Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti*, Ersanlı'nın 1990'lardan bu yana bir siyaset bilimci, kadın akademisyen ve aktivist olarak deneyimlerini, gözlemlerini ve varoluş hallerini içeren bir söyleşiye de okurlara sunuyor.

Tarih Eğitiminde "Sen Kimsin?" Siyaseti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın "Tarihçilerin Mutfağı: Toplumsal Tarih Kitapları" dizisinin ikinci kitabı. Ersanlı'nın sözleriyle "Tarihçiliğin ütopyasından söz etmek istersek çoğul insanlık hallerinden muazzam ortaklık alanları çıkarmayı ümit edebiliriz." Tarihçilerin Mutfağı dizisiyle bu ümidi paylaşıyoruz.

TARİH EĞİTİMİNDE
“SEN KİMSİN?”
SİYASETİ:
TÜRKİYE'DEN
ORTA ASYA'YA

BÜŞRA ERSANLI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Online Satış: <http://dukkani.tarihvakfi.org.tr/>

AZİZ OGAN ARŞİVİ:

Aziz Ogan ve Yabancı Bizantologların Yazışmaları Işığında İstanbul'da Bizans Mirası Tartışmaları

SELVİHAN KURT

1920'LERDEN İTİBAREN İSTANBUL'DAKİ BİZANS MİRASI, BİRÇOK YABANCI BİZANTOLOĞUN İLGİSİNİ ÇEKMiŞ VE DÖNEMİN İSTANBUL ARKEOLOJİ MÜZESİ MÜDÜRÜ VE ESKİ ESERLER DİREKTÖRÜ AZİZ OGAN (1888-1956) BAŞTA OLMAK ÜZERE DAHA SONRA BİR SÜRE ALMAN ARKEOLOJİ ENSTİTÜSÜNE BAŞKANLIK YAPACAK OLAN ARİF MÜFİD MANSEL (1905-1975) GİBİ TÜRK ARKEOLOGLAR 1930'LARDA İSTANBUL'DA SAYILARI ARTAN YABANCI ÜLKELERİN ARKEOLOJİ YA DA ŞARK ENSTİTÜLERİYLE İŞ BİRLİĞİ İÇİNDE BİZANS DÖNEMİNE AİT BİRÇOK ANTİK ESERİN KAZI ÇALIŞMALARINI YÜRÜTMÜŞLERDİR. TÜRKİYE'DEKİ ANTİK MİRASIN ULUSLARARASI CAMİADA BU BİLİM İNSANLARININ DA KATKILARIYLA DAHA FAZLA BİLİNİRLİK KAZANDIĞI AZİZ OGAN'IN DA KABUL ETTİĞİ BİR GERÇEKTİR.

Ulus-devletlerin kuruluşunda ve bu devletlerin erken dönemlerindeki yeni bir tarih, kök arayışında tarih ve arkeolojinin başat rol oynaması sadece Türkiye Cumhuriyeti'ne özel bir durum olmadığı gibi birçok ulus-devlette de yaygın bir pratikti.¹ Nitekim genç Cumhuriyet'in ilk 20-30 yılında Yunan, Roma ve modern literatürde Bizans olarak adlandırılan Doğu Roma (M.S. 330-1453) dönemlerinden önce de Türkiye Cumhuriyeti topraklarında köklü medeniyetlerin olduğunu kanıtlamak ve Türkiye'nin bu medeniyet-

lerle bağlarını ortaya çıkarmak arkeolojik çalışmaların başlıca motivasyonuydu. Özellikle arkeolojik kazıların ve tarih çalışmalarının Türkiye'de ivme kazandığı 1930'larda arkeolojik çalışmalar ve tarih disiplini Cumhuriyet'in kök yaratma programının bir parçası ve bir devlet politikasıydı.² Erken Cumhuriyet Dönemi tarihçilerinden Enver Ziya Karal'ın ifadelerine göre Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki arkeolojik çalışmaların temel motivasyonu Türklerin uygarlık kapasitesini geçmiş ve köklü uygarlıklarla bağlantılarını ortaya koyarak kanıtlamak ve ulus-devlet ideolojilerini Yunan ve Bizans medeniyetlerinin mirasına bağlayarak Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde hak edebilecek devletlerin iddialarını çürütmektir.³

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarih çalışmalarında geçmişte Türkler ve Anadolu'da yaşayan uygarlıklarla bağlantı kurmayı hedefleyen yaklaşımlar bir yandan bahsedilen iddiaları bertaraf etmeye çalışırken bir yandan da Batı medeniyetine eklenmeye çalışıyordu. Türklerin Sümer ve Hititlerin atası olmakla kalmayıp aynı zamanda Yunan medeniyetine de büyük katkı verdiğini ön gören Türk Tarih Tezi'nin⁴ de etkisiyle arkeolojik çalışmalara verilen önem oldukça artmıştı.⁵ Bu dönemde Türk tarih yazımına verilen önemin temelinde Anadolu'da geçmişte yaşamış uygarlıklarla ırksal bağ kurma arayışı yatıyordu ve "en önce gelenin oranın sahibi olma iddiası daha güçlüdür" anlayışı Anadolu özelinde temellendirilmeye çalışılıyordu.⁶ Bununla birlikte aynı dönemde, özellikle 1933'teki üniversite reformundan sonra, Türkiye'de sayıları gittikçe artan Batılı bilim insanlarının bu iddiaları ve Türkiye'deki dönüşümü dünyaya anlatmak için sembolik bir önemi vardı. Zira dansman, akademisyen ve hatta multeci sıfatıyla Türkiye'de bulunan bu bilim insanları sadece akademik bilgiyi Türkiye'ye taşımakla kalmayacak, aynı zamanda Türkiye'deki dönüşümün hem birebir şahidi ve hem de modernleşme projesinin değerlendircisi ve kanaat önderi olacaktı.⁷

Her ne kadar yeni Cumhuriyet'in kimlik oluşturma politikasının bir parçası olarak arkeoloji 1920'lerde ve 1930'larda ivme kazanmış olsa da geç Osmanlı döneminde de arkeolojiye duyarlı kalınmadığını eklemek gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı'daki arkeolojik faaliyetler genellikle yabancı arkeologların kişisel girişimlerinden ibaret kalmakla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osman Hamdi Bey gibi Batı ülkelerinde eğitim görmüş, tarih bilinci edinmiş ve imparatorluğun kültürel, arkeolojik mirasının yurt dışına çıkarılmasından rahatsız sınırlar bu konuyu gündeme getirmeye başlamıştı. Eski eserlerle ilgili ilk ceza maddesi 1858'te hukuk sistemine girerken bunu 1869, 1874 ve nihayet 1881'de Arkeoloji Müzesi Müdürü pozisyonunda çalışmaya başlayan Osman Hamdi Bey tarafından çıkarılan⁸ Âsâr-ı Atika Nizamnameleri düzenlenmesi izler.⁹

Dönemin bazı gazetelerindeki tartışmalardan anlaşılacağı üzere Osman Hamdi Bey ve jenerasyonunun etkisiyle her ne kadar eski eserlerin korunması, ülke içinde tutulması konusunda bir bilinç ve resmi gayret oluşsa da nizamnamelerin bu kadar kısa aralıklarla çıkmasının ve istenen bilincin bu kadar kısa sürede oluşmasının mümkün olmaması nedeniyle, Osman Hamdi Bey'in bu dönemde yurt dışına kaçırılan veya kaçırılmaya çalışılan eserlerin korunmasıyla uğraştığını görüyoruz. 18. ve 19. yüzyıllarda örneğin İngiliz Lord Elgin'e Bizans ve Yunan medeniyetlerinin eserlerini Britanya'ya taşıması için bizzat padişah tarafından verilen izin ve ilgili yazışmalarda bu eserlerin sadece "birkaç musavver taş parçası" diye geçmesi en üst makamlardan daha düşük rütbeli memurlara antik buluntular konusundaki bilincsizliğin göstergesi olurken¹⁰ dönemin gazetelerinde de bu konuda tartışmalar sürmektedir.¹¹ Cumhuriyet dönemine gelindiğinde yurda dönüşü için gayret sarf edilen çoğu eserin dönüşünün önündeki engel de yine bu fermanlardır ve hasarın büyüklüğü bir kez daha ortaya çıkar.¹²

1930'lara gelindiğinde arkeoloji çalışmaları her ne kadar Yunan ve Bizans uygarlıklarından önce de Türkiye topraklarında başka uygarlıklar olduğunu kanıtlamaya odaklanmış olsa da Yunan ve Bizans mirasının tamamen göz ardı edildiğini söylemeye engel olabilecek çalışmalar vardır.¹³ Reşat Ekrem Koçu'nun çocuklar için hazırlanan Bizans konulu bir kitap yazmış olması bunun bir örneği olarak gösterilebilir.¹⁴ 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı İstanbul'da kurulmuş birçok yabancı araştırma ve arkeoloji enstitüsü, birçok yabancı arkeologun Türkiye'ye gelmesine vesile olmuş; Türkiye tarihi araştırmalarına katkıda bulunacak araştırmalar yapılmış ve kütüphaneler oluşturulmuştur.¹⁵

1930'lardan itibaren de bu yazının konusu olan dönemin İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü ve Eski Eserler Direktörü Aziz Ogan (1888-1956) başta olmak üzere daha sonra bir süre Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne başkanlık yapacak olan Arif Müfid Mansel (1905-1975) gibi Türk arkeologlar 1930'larda İstanbul'da sayıları artan yabancı ülkelerin arkeoloji ya da şark

enstitüleriyle iş birliği içinde Bizans dönemine ait antik eserlerin kazı çalışmalarını yürütüyorlardı.¹⁶ Bu yazıda Aziz Ogan'ın birlikte çalıştığı yabancı Bizantologlar, özellikle Fransız mimar, araştırmacı ve gezgin Albert Gabriel (1883-1972) ve Alman arkeolog Alfons Maria Schneider (1896-1952) ile yazışmaları üzerinden İstanbul'da Bizans mirası tartışmalarına yer verilecektir.

Aziz Ogan. Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi, OGNIST0505006

1931'den 1954'e kadar Eski Eserler Müzeleri Umum Müdürü ve Eski Eserler Koruma Kurulu Direktörü olarak görev yapan Aziz Ogan, çocukluğundan beri tanıdığı Osman Hamdi Bey'in tedrisatında yetişmişti. Bu tarihlerden önce de İzmir Eski Eserler direktörlüğü, İzmir Müzesi Müdürlüğü, ve I. Dünya Savaşı sırasında çeşitli Arap vilayetlerindeki kazılarda Eski Eserler Müfettişliği gibi görevlerde bulundu.¹⁷ Ogan tam da arkeolojik çalışmaların yoğunlaştığı 1930'larda ve devamında arkeolojinin merkezinde görev yaptığı pozisyonlardayken İstanbul'da özellikle tarihi yarımada'daki arkeolojik çalışmalardan sorumlu vaziyetteydi. 1940'ların ikinci yarısına ve 1950'lere gelindiğinde Ogan'ın İstanbul'da uzun süre beraber çalıştığı Albert Gabriel ve Alfons Maria Schneider gibi araştırmacılar Türkiye'den ayrılmışlar, Türkiye'yi belirli aralıklarla ziyaret etmekteydiler. Bu dönemde Ogan, beraber araştırma ve çalışmalarını yürüttüğü yabancı iş arkadaşı ve dostlarıyla yazışmalarla ilişkisini sürdürmüştü. Bu yazışmaların odağı özellikle Sultanahmet bölgesindeki yeni kazılar, eski keşiflerin etrafındaki kazılar veya bunların durumu ve bu arkeolojik buluntular etrafında Schneider ve Gabriel'i de içine alan tartışmalardır.

Albert Gabriel Fransa'da École Nationale des Beaux-Arts'tan mimar olarak mezun olduktan son-

ra bir süre Fransa'da çalışır. 1908-1911 yılları arasında Yunanistan'da Fransız Arkeoloji Enstitüsünde (EFA) ve 1911-1914 yılları arasında Rodos Adası'nda arkeolojik çalışmalar yapar. 1919-1920 yılları arasında Mısır'da ve tekrar Rodos'ta çalıştıktan sonra Türkiye'ye gelmeden önce son durak olarak 1923'te Fransız idaresindeki Suriye kazılarında görev yapar. 1926'da Darülfünunda arkeoloji ve sanat dersleri vermeye başlar. Gabriel bundan sonraki Türkiye kariyeri boyunca Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya Karaman, Niğde, Adana, Tarsus, Mut, Nevşehir, Aksaray, Kayseri ve Ankara'da; 1928 Nisan-Mayıs aylarında Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya'da incelemelerde bulunur. 1928 sonbaharı ve 1929 ilkbaharında İstanbul hisarlarında araştırmalar ve çizimler yapar. 1930 Ekim-Kasım aylarında Amasya, Tokat, Sivas, Divriği'de Selçuklu eserlerini inceler ve daha sonra 1931'de İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünü kurar ve II. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye'de derslerine ve araştırmalarına devam eder.

Gabriel savaş sırasında Fransa'da ders vermektedir. 1945'te İstanbul'a enstitüye geri döner. 1957-65 yılları arasında Türkiye'de yıl boyunca kalmaması ve sağlığının çok yerinde olmaması sebebiyle olsa gerek, uzun süreli bir sözleşme yapılmadan Vakıflar Genel Müdürlüğünde her yıl yenilenen sözleşmelerle müşavir olarak çalışır.¹⁸ Gabriel'in Ogan'a 1950 ve 1951 yıllarında yazdığı mektuplardan hasta olduğunu, Paris'te

ders vermeye devam ettiğini ve Türkiye'ye aralıklarla geldiğini anlayabiliyoruz. Yine aynı mektuplarda Ogan'ın övgüyle bahsettiği çeşitli konferansları sürdürdüğünü de görebiliyoruz.¹⁹

Aziz Ogan, Albert Gabriel'e fahri hemşerilik unvanı verilmesinden dolayı İstanbul Vali ve Belediye Reisi Vekili Ord. Prof. Fahreddin Gökay ve genel meclis üyelerine teşekkür ettiği ve Gabriel'in Türk arkeolojisine hizmetlerine uzun uzun yer verdiği 20 Ocak 1955 tarihli *Yeni İstanbul* gazetesinde yazısında, tarihi abide ve müze açısından zengin memleketlerde çeşitli milletlerin arkeoloji enstitüsü kurmasının yaygın olduğundan bahsettikten sonra Albert Gabriel öncesinde İstanbul'da Fransız Arkeoloji Enstitüsü kurma çalışması başarısızlıkla sonuçlanan isimleri anar: gazetedeki bu yazının yazıldığı 1955'ten yaklaşık eli altmış yıl önce Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Mösyö Homolle'nin girişimleri başarısız kalır; I. Dünya Savaşı'nda sonrası Bizantolog J. Ebersold ve Prof. Ch. Diehl'nin asıl ciddi girişimleri muvaffak olamaz. Aziz Ogan'a göre Fransız Arkeoloji Enstitüsünü kurulmasında Albert Gabriel'in müdür tayin edilmesinin etkisi büyüktür. Albert Gabriel hem Türk tarihine ve abidelerine olan ilgi ve sevgisi hem de Türk abidelerinde yabancı etkiler bulunduğu yönündeki iddiaları çürüten yazıları ve eserleri sebebiyle Aziz Ogan'ın takdir ettiği bir ilim adamıdır.²⁰

Aziz Ogan İstanbul kariyerinin henüz başlangıcında Fuad Köprüzade (Mehmed Fuad Köprülü) (1890-1966) ve Albert Gabriel'le birlikte İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Arkeoloji Enstitüsünü teşkil etme görevi aldığını görüyoruz. 8.04.1931 tarihli *Milliyet* gazetesindeki habere göre Müzeler Müdürü Umumi si Aziz Ogan, Müderris Fuad Köprülüzade ve Darülfünun Eski Eserler Hocası Albert Gabriel, arkeoloji sahalarında yapılacak tetkikleri idare etmek, arkeoloji ihtisası için Avrupa'ya gönderilecek öğrencileri belirlemek ve onları eğitmek için böyle bir enstitü teşkil etmekte idirler. Aynı haberde Aziz Ogan'dan da görüş alınır. Ogan teşkil edilen enstitünün faaliyetleriyle ilgili henüz bilgi veremeyeceğini belirtmekle birlikte birkaç sene evvel yine böyle bir enstitü teşkil edilmeye teşebbüs edildiğinden ve başarılı olunamadığından da bahseder.²¹ Bu enstitünün üyeleri 1931'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri Umum Müdürlüğüne atanan Aziz Ogan, 1930'lu yıllarda birçok uluslararası konferansa katılacak olan Fuad Köprülüzade, ve Darülfünun Eski Eserler Hocası Albert Gabriel'dir. Fransız Arkeoloji Enstitüsünün Fuad Köprülüzade'nin kitabının basılmasında katkısı olduğunu da düşünürsek Albert Gabriel, Fuad Köprülüzade ve Aziz Ogan'ın yollarının İstanbul'daki arkeoloji çalışmalarının etrafında birden fazla kurumda keştiğini söyleyebiliriz.

Alman Alfons Maria Schneider ise 1925'te rahipliği bırakıp Hristiyan sanatı üzerine doktora yapmıştır. Roma, Sisam adası ve Yunanistan'daki çeşitli arkeolojik alanlarda çalışmalar yapar. Daha sonra Filistin'i İstanbul ve İznik'teki tarihi eserler izler. Schneider 1934'te Freiburg Üniversitesinde görevle başlar,

Albert Gabriel. İslam Ansiklopedisi, Gabriel, Albert Louis
<https://islamansiklopedisi.org.tr/gabriel-albert-louis>

A.M.Schneider. İslam Ansiklopedisi, Schneider, Alfons Maria
<https://islamansiklopedisi.org.tr/schneider-alfons-maria>

1938'te doçentliğe yükselir ve Göttingen Üniversitesi'ne geçer. 1942'de İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne başkan yardımcısı olarak atanır. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Türk Alman ilişkilerinin kesilmesi sonucu Göttingen'e geri döner. Savaş bittikten sonra Schneider'e İstanbul Üniversitesinde Bizans tarihi dersleri vermesi teklif edilir. Ancak Ankara ve İstanbul'da Alman hocaların görevlerine son verilmesi için bir kampanya açılması sebebiyle

sözleşmeyi imzalamaz.²² Ogan ve Schneider'in kariyerleri Schneider'in Sultanahmet bölgesinde yaptığı kazıların etrafında ve daha sonra mektuplar üzerinden bu kazılar üzerine yürüttükleri fikir alışverişleri etrafında kesilir.

Aziz Ogan 1930'ların başında İstanbul kariyeri henüz başlamışken çalışmaya başladığı bu iki bilim insanıyla 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında yazışmaya devam eder. Yazışmaların odağında Ogan, Gabriel ve Schneider' in oldukça iyi bildiği İstanbul'daki Bizans döneminden kalan eserler, arkeolojik kazılar ve bunlarla ilişkili ilmi ve bürokratik sorunlar vardır. Tartışmaların odağındaki ilk mevzuu Sultanahmet adliyesinin inşaatı için yapılan kazılarda ortaya çıkan yapının yerinde bırakılıp korunması mı gerektiği yoksa parçalanarak müzeye taşınması mı gerektiği konusudur. Bu konuda dönemin Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazanoğlu (1901–1958) ve Albert Gabriel arasındaki çatışma Ramazanoğlu'nun bizzat kaleme aldığı 31.12.1950 tarihli Son Posta gazetesindeki makalesinde dikkat çeker.²³

Gazetedeki yazının yazarı Muzaffer Ramazanoğlu 1935'te müze olan Ayasofya'nın ikinci müdürü olarak 1944'te göreve başlar. Ramazanoğlu'nun etkisi büyük olmuştur çünkü Ayasofya, Aya İrini başta olmak üzere İstanbul'daki birçok Bizans kilisesinin Ayasofya'ya devredilmesini sağlamış yani yetki alanını genişletmiştir. Semavi Eyice'ye göre her ne kadar Ramazanoğlu yayın yapmadığı için bulgular hakkında bilgimiz olmasa da Ramazanoğlu Ayasofya ve Aya İrini arasındaki boş arazide yaptığı kazılarda önemli bulgulara ulaşmıştır. Ancak daha sonra Ogan'ın konu hakkındaki fikirleriyle ilgi bölümde de görebileceğimiz gibi bulguların değerlendirilmesi konusunda İstanbul'daki diğer Bizantologlarla çatışan bir çizgisi vardır.²⁴

Albert Gabriel adliye inşaatının başladığı 1949 yılında hem enstitüyü yönetmeye devam ediyor hem de üniversitede seminerler veriyordu. Alanla ilgili doğrudan resmi bir görevi olmasa da Muzaffer

Ayasofya

Aziz Ogan Arşivi
 Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve
 Dokümantasyon Merkezi
 OGNIST0505006OGNIST0500407

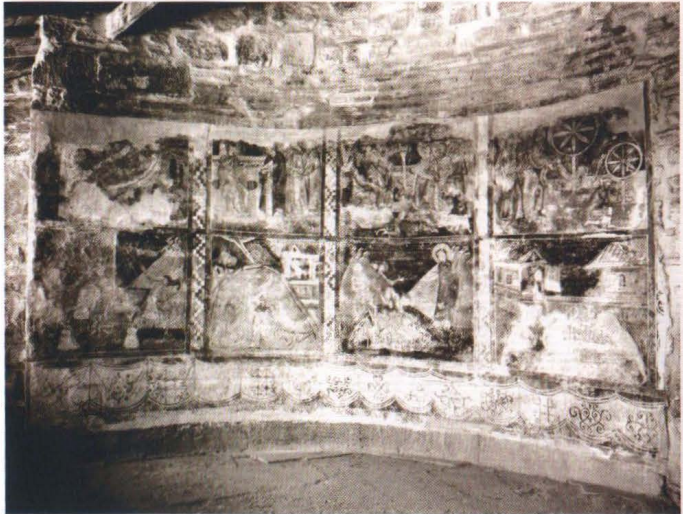
Ramazanoğlu'nun makalesinden Albert Gabriel'in adliye inşaatında ortaya çıkan buluntularla ilgili bir rapor hazırladığını öğreniyoruz. Ramazanoğlu'nun yazısında bu raporla ilgili dikkat çektiği ilk şey Gabriel'in raporunda alanda ortaya çıkan kiliseden "Efemiadis," Kilisesi diye bahsederek kilisenin ismini yanlış yazmasıdır. Ramazanoğlu bu hatayı Gabriel'in Bizans tarihi bilgisinin ne kadar eksik olduğunu gösteren bir kanıt olarak kabul eder ve kilisenin adını Eupheime Kilisesi olarak düzeltir. Ramazanoğlu'nun verdiği bilgiye göre Gabriel bu buluntuların çoğunu ehemmiyetsiz bulur ve raporunda "Bizans tarihçilerinin mülhazalarını ciddiye almayın" ifadelerini kullanarak buraya çok fazla önem atfedenlerin ciddiye alınmamasını ister. Gabriel raporunda kilisedeki fresklerin sökülerek müzeye taşınmasını tavsiye eder.

Ramazanoğlu'na göre freskler ve diğer buluntular ancak bulundukları binada kıymetli olacaklardır, ortaya çıkarılan duvarları yıktırmak ise büyük bir tahribattır. Gabriel ve Ramazanoğlu arasında gerilime sebep olan kalıntılar adını Azize Euphemia'dan alan Euphemia Kilisesi'dir.²⁵ 13. yüzyıla ait duvar resimlerinde ise Azize Euphemia'nın yaşamı ve öldürülüşü sahne sahne anlatılır. Bizans'ta azize yaşamını anlatan çizimler çok bulunmadığı için bu betimlemeler çok kıymetlidir. Alfons Maria Schneider'a göre sadece önemli duvar resimleri değil, son derece kıymetli bir mimari da yapı ortaya çıkarılmıştır.²⁶ Aslında freskler ilk olarak İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü ve aynı bölgedeki cezaevi yıkılınca ortaya çıkar ve burada Aziz Ogan'ın bu konuda yazdığı isim Alman Arkeoloji Enstitüsünden Alfons Maria Schneider 1942'de kazılar yapar. Bölgenin arkeolojik alan olduğu anlaşılmamasına rağmen 1950'de başlayan adliye binası inşaatı hem İbrahim Paşa Sarayı'na hem de kiliseye zarar verir. Yine de arkeoloji müzesinin müdahalesiyle kilise tamamen yıkılmaktan kurtulur ve

freskler sökülmeden yerinde bırakılır ve 2014 yılına kadar ciddi bir koruma altına girmeden gelir.²⁷

Aziz Ogan 30.01.1951 tarihli mektubunda Schneider'e bir gazete kupürü göndermiş olmalı ki mektubun cevabında Schneider Son Posta'daki bu yazıyı gönderdiği için Ogan'a teşekkür eder ve "Bu kadar az kelimeyle bu kadar çok saçmalanamazdı" diye makale yazarına tepki gösterir.²⁸ Muzaffer Ramazanoğlu'nun 31.12.1950 yazısında Albert Gabriel'i hem Euphemia Kilisesi hem de Ayasofya'yla ilgili önerileri için eleştirdiği düşünüldüğünde Schneider'in aynı yazıdan bahsettiğini düşünmek yanlış olmaz. Schneider'in fresklerin korunması konusunda tutumu freskleri yerinde bırakmak mı yoksa müzeye taşımak mı olduğunu mektuptan çıkarmak zordur.

Her ne kadar Gabriel'in freskleri taşıma fikri uygulamaya geçmemiş olsa da Aziz Ogan da Muzaffer Ramazanoğlu'nun Gabriel'e satışmasından oldukça rahatsızdır ve bu rahatsızlığı Arkeoloji Enstitüsünü teşkil etmelerinde Gabriel'le beraber ona mesai arkadaşlığı yapan Fuad Köprülüzade'ye mektup yazarak bildirir. Mektubun tamamı Ramazanoğlu'na karşı Gabriel'i savunmak için yazılmış ve Ramazanoğlu'nun makalesinin bir kopyasıyla beraber Fuad Köprülüzade'ye gönderilmiştir. Mektupta Aziz Bey önce Gabriel'in Türk mimarisini yazdığı yazılarla tanıttığını, memleketlerine karşı derin bir sevgi ve saygı duyduğunu Gabriel'e hiç de yabancı olmayan Fuad Köprülüzade'ye anlatarak bir girizgah yapar. Ardından Ramazanoğlu'nun bu tür tecavüzlerde bulunup durduğundan, Ramazanoğlu'nun kendisine Bizantalog süsü verdiği halde sekiz Bizans imparatorunun adını sayamayacak kadar bu branşta bilgi yoksunu olduğundan bahseder. Ogan henüz tanışma fırsatı bulamadığı Milli Eğitim Bakanı'nın²⁹ da böyle muhterem bir şahsa yapılan tecavüzlerden rahatsız olacağından emin olduğunu bildirerek Ramazanoğlu'nun susturulmasını ister.³⁰

Euphemia'nın yaşam öyküsü çevriminden sahneler
Alman Arkeoloji Enstitüsü

1939 yılında ortaya çıkan batı duvarı. Alman Arkeoloji Enstitüsü

Aziz Ogan arşivindeki başka bir belgeden Ogan'ın Sultanahmet'teki adliye inşasındaki buluntular konusunda kendisini savunmak durumunda kaldığı görülmüştür. Belgede Ogan'dan "Dün bir arkadaşımız şehrimiz eski eserler koruma başkanı Aziz Ogan'ı ziyaretle bu hususta bilgisine müracaat etmiştir," diye bahsedilir ve belgenin bir gazete, dergi röportajının müsveddesi olması kuvvetle muhtemeldir. Burada yazılanlara göre Türk Tarih Kurumunun umumi toplantısında İbrahim Paşa Sarayı'nın ve adliye inşaatının gündeme geldiğini anlıyoruz. Aziz Ogan Eski Eserler Koruma Başkanı olarak astı olan görevli Eski Eserler Encümeni'nin sunduğu görüşlere değinerek sorulara cevap verir. Belgede Ogan, Aziz Eserler Encümeni'nin istimlak edilen alanın adliye sarayının bu sahada yapılması için yeterli olduğu yönünde görüş bildirdiğini belirtir. Ogan'ın sözlerine göre encümen ayrıca güzel bir sivil mimari örneği olan İbrahim Paşa Sarayı'ndan binayı restore ederek yararlanılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir. Aziz Ogan'a yeni projeye göre bazı bölümlerin yıktırılacağı bilgisinin doğru olup olmadığı sorulduğunda Ogan, encümenin işinin bir binanın tarihi ve mimari kıymeti hakkında bilimsel görüş bildirmek ve bu görüşlerini Milli Eğitim Bakanlığına sunmaktan ibaret olduğu şeklinde cevap verir.³¹

Ogan'ın konumu düşünüldüğünde encümenin görüşlerine bir itirazı olmadığı için birebir encümenin görüşlerini kullanarak sorulara cevap verdiği düşünebilir. Zira Eski Eserler Koruma Müdürü olarak duruma itirazı olsa Milli Eğitim Bakanlığına başka bir görüş sunulmasını sağlayabilirdi ve sunulan görüşlerin onun da onayından geçtiğini tahmin etmek zor değildi. Her ne kadar bu belgede tarih olmasa da Muzaffer Ramazanoğlu'nun yazdığı yazıda da adliye inşaatı alanındaki antik eserlerle ilgili sorumsuz

bir tavır olduğu yönünde iddialar savunulmuştur. Ramazanoğlu'nun görüşlerini kaynak kabul ederek başka gazetelerde konuya eğilmektedir. Örneğin 17.11.1950 sayılı *Yeni Sabah* gazetesinde "Ayasofya Müzesi müdürü bir arkadaşımızın verdiği beyanata göre," ifadeleriyle buraya adliye sarayını yaparak tarihi bir cinayete yol açmak ya da adliye sarayı için yeni bir yer bulmak arasında bir seçim yapılması gerektiği söylenir.³² Bunların üzerine Ogan'ın bu röportajda savunma pozisyonu olarak verdiği cevaplar ve konunun Türk Tarih Kurumu gündeminde yer bulması Ogan aleyhinde bir kamuoyu oluştuğu ve Ogan'ın da kendini savunmak zorunda kaldığını düşündürür.

Aziz Ogan ve Ramazanoğlu arasındaki problemler Ayasofya'nın müze yapılmasıyla başlamıştır. Ayasofya müzeye çevrilmeden önce müzeler İstanbul'da merkezi bir şekilde idare ediliyordu ve Aziz Ogan Müzeler Umumi Müdürü olarak Ayasofya'dan da sorumluydu. Ogan'ın tarihsiz bir evrakta müzeler, Ayasofya ve Aya İrini üzerine yazdığı mülahazalarında açıkça belirtmesinden anlaşılıyor ki Ayasofya, idaresi ayrılmadan önce Arkeoloji Müzesi'nden tayin edilen bir memur ile idare edilirken, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle burada geniş bir kadro oluşturmaya başlanmıştı. Ogan yine aynı evrakta tıpkı Avrupa ülkelerindeki gibi müzelerin yeniden tek elden idare edilmesini talep eder.³³ Belgedeki tondan ve bazı bölümlerin talep cümleleriyle bitmesinden bu yazıların Milli Eğitim Bakanlığı gibi daha yüksek bir makama dilekçe müsveddesi olduğu düşünülebilir.

Ayasofya konusundaki gerilimin odağı Ayasofya'daki levhalardır. İlk olarak Gaspard Fossati Ayasofya restorasyonundan (1847) sonra asılan levhalar, 1931'de Aziz Ogan'ın idaresinde cami müzeye dönüştürülürken indirilmiştir. Muzaffer Ramazanoğlu müze müdürü olduktan sonra 1948'de levhaları tekrar

astırır.³⁴ Albert Gabriel'in bu duruma karşı çıkması Ramazanoğlu'nun *Son Posta* gazetesindeki 31.12.1950 tarihli makalesinde şiddetle eleştirilir. Ramazanoğlu Gabriel'i adliye inşaatındaki Bizans eserlerini yok etmeye çalışırken, Ayasofya'da Bizans eserlerini korumak bahanesiyle levhaları indirmeye çalışmakla suçlar ve bu durumu Türk eserlerine karşı derin bir sevgi duyduğu savunulan Gabriel'in samimiyetsizliğini bir delili olarak görür.

Aziz Ogan, dostu Gabriel'in hem adliye inşasında ortaya çıkan buluntular hem de Ayasofya konusunda satışmaya maruz kaldığı bu yazıyı Alfons Maria Schneider'e gönderir. Schneider yazdığı cevapta daha önce 1949 yılında yazdığı başka bir mektupta başında bulunduğu eserler için tehlikeli diye tanımladığı³⁵ Ramazanoğlu'nun Ayasofya konusundaki önerilerinin cevap vermeye değmeyecek kadar salakça olduklarını belirtir.³⁶ Aziz Ogan ve arkadaşlarının perspektifinden bakıldığında Ramazanoğlu'na liyakatsiz bir şekilde ve kendisi için bu pozisyon özel şekilde yaratılarak Ayasofya Müzesi müdürlüğüne atanmıştır ve gerekli ilmi donanımdan yoksun olduğu için de bu idareyi beceremekte ve beceremediği gibi ilim adamlarına da hakkında çok bilgi sahibi olmadığı konuları kullanarak saldırmaktadır.

Aziz Ogan ve arkadaşlarının Muzaffer Ramazanoğlu'nun çalışmalarına karşı gösterdikleri tavır Aya İrini etrafındaki tartışmalarda da devam eder. Çünkü Ogan, Ramazanoğlu'nun yaptığı kazıları bilimsellikten uzak bulduğu gibi hem Ogan hem de Schneider, Ramazanoğlu'nun başında bulunduğu abideler için tehlike teşkil ettiğini düşünmektedirler.³⁷ Aziz Ogan "gayriresmi" notu düşülmüş tarihsiz bir tezkirede ismi belirtmemiş bir kişiye mektup yazar ve ondan ve ülkesinin sefirinden Ayasofya Müdürü'nün [Ramazanoğlu] Aya İrini civarında yaptığı kazılar için yardım ister. Bu kişiden Ayasofya müdürüne bu konuda destek vermemenin ilmi bir sorumluluk olduğunu söyleyerek buna engel olunmasını eski dostluklarına binaen yapılacak bir iyilik olarak rica eder. Ayrıca encümenin değerlendirmesi sonucunda son haftalarda biriken yağmur ve kar sularının yapıya nasıl zarar verdiğini gösteren fotoğraflarla birlikte vekaletе şikayette bulunulacağını da ekler.³⁸

Notta isim olmadığı için hangi sefirlikten bahsedildiği bilinemesi de Schneider ve Gabriel'in Ramazanoğlu hakkındaki fikirleri Alman ya da Fransız sefirliklerinden birinden bahsedildiğini akla getirir. Ogan'ın Ramazanoğlu'nun bilimsel yetersizliği konusunda fikirlerine Schneider de destek verir. Schneider'in 1949 yılında yazdığı mektubundaki cevabından anlaşılacağı üzere Ogan, Aya İrini konusundaki gelişmeleri Schneider'le paylaşmıştır. Schneider de cevabında "Aya İrini ile ilgili bana yazdığınız mesele çok can sıkıcı. Bu adam inanılmaz derecede cahil ve kendisine emanet edilen eserler için de tehlikeli." der.³⁹ Aya İrini'de kazı yapan kişi Ramazanoğlu olduğuna göre, Schneider bu ifadeleri Ramazanoğlu için kullanmış olmalıdır. Schneider mektubuna aynı şahsın bulunduğu tuğlalar üzerindeki imzaları değer-

lendirmekten bile aciz olduğunu söyleyerek devam eder.⁴⁰ Ogan yine dilekçe müsveddesi olduğu tahmin edilen ve çeşitli müzeler hakkındaki notlardan oluşan başka bir evrakta Aya İrini'nin etrafında açık bırakılan hafriyat çukurları sebebiyle göl içinde kaldığını ve yapının bu şartlarda uzun süre dayanamayacağını belirtir.⁴¹

Aziz Ogan'ın İstanbul kariyerinin başladığı 1930'lar hem tarih çalışmalarının hem de arkeolojik kazıların ivme kazandığı yıllardır. Bizans tarihi ve arkeolojisi de hem genel rüzgarın etkisi hem de 1930'lar ve devamında gittikçe çoğalan yabancı arkeolojik enstitülerin çalışmaları çerçevesinde bu dönemde ilgi odağı olmuştur. 1933'teki üniversite reformunun da etkisiyle arkeolojide ve birçok alanda yabancı bilim insanlarıyla iş birliği çoğalır. Ogan'ın bu yazıda bahsi geçen çalışma arkadaşları ve dostları Albert Gabriel ve Alfons Maria Schneider ise 1920'lerden itibaren Türkiye'de çalışmaya başlamışlar ve 1930'lardaki yabancı bilim insanı dostu atmosferinin etkisiyle ilmi çalışmalarını rahatlıkla yürütebilmenin yanı sıra görüşleriyle İstanbul'daki arkeolojik alanlarda söz sahibi olmuşlardır.

1940'lara gelindiğinde II. Dünya Savaşı, Alman bilim insanlarının istihdamında rüzgarın ters yöne dönmesi ve hastalık gibi bireysel sebeplerle Gabriel ve Schneider İstanbul'dan uzaklaşmıştır. 1930'larda Aziz Ogan Eski Eserler Müzeleri Umum Müdürü ve Eski Eserler Koruma Kurulu Direktörü olarak İstanbul'daki Bizans mirasıyla ilgili karar vericilerin en başındadır ve Batılı bilim insanlarıyla iş birliği ve çoğunlukla fikir birliği içinde çalışmıştır. 1940'larda ise Ayasofya Müzesi için Müzeler Müdürlüğünden bağımsız ayrı bir idari kadro oluşturulurken Ogan'ın Fuad Köprülüzade'ye mektubunda belirttiği gibi bu kadro Ramazanoğlu için özel oluşturulmuş olmalıdır. İlâveten Ramazanoğlu'nun makalesindeki iddialara karşı Ogan'ı kendini savunmak zorunda kalması Ramazanoğlu'nun kamuoyu oluşturabilme gücü olduğunu doğrular.

İstanbul'daki en bilinen Bizans eserini yöneten, Aya İrini de kazılar yapan ve tebliğler yayımlayan bu yeni sima Ogan'ın aksine Gabriel ve Schneider'in bilim insanı kimliklerinden ziyade yabancı kimliklerine odaklanır ve onların İstanbul'daki Bizans mirası hakkında görüş bildirmesinden hiç hoşnut değildir. Ramazanoğlu özellikle Gabriel'in "Mösyö Gabriel'den ders almaya ve nasihatlarını dinlemeye biz Türklerin ihtiyacı olmasa gerektir." diyerek meseleyi yerlilik-yabancılık ve buna dayanarak kimin söz hakkı sahibi olduğu eksenine çeker.⁴² Aziz Ogan 1930'lar boyunca bu iki bilim insanıyla çalışan biri olarak Ramazanoğlu'ndan payını alır. Ramazanoğlu Ogan'ı, "Gabriel ve Schneider gibi, misafir ulemanın rahle-i tedrisinde bulunup, üstadların gaye ve emeklerine medrese yıktırarak, levhaları indirmek suretiyle müfid olan azizler eksik değildir." sözleriyle eleştirir.⁴³

1920'lerden başlayarak ve özellikle 1930'larda ivme kazanarak İstanbul'daki Bizans mirası, birçok yabancı Bizantologun ilgisini çekmiş ve Aziz Ogan'la

iş birliği içinde İstanbul'da birçok kazı yürütülmüş-
tür. Türkiye'deki antik mirasın uluslararası cami-
da bu bilim insanlarının da katkılarıyla daha fazla
bilinirlik kazandığı Aziz Ogan'ın da kabul ettiği bir
gerçektir. Her ne kadar 1940'larda Bizans mirasının
korunması ve araştırılması sahasında ortaya çıkan
yeni bir figür Aziz Ogan'ın bu bilim insanlarına gös-
terdiği itibarı göstermemiş ve zaman zaman yaban-
cı olmaları sebebiyle onları hedef tahtasına koymuş
olsa da Ogan dostlarına yazdığı mektuplarda dostla-
rını İstanbul'daki güncel arkeolojik tartışmalardan
haberdar etmekte ve onlarla fikir alışverişine devam

etmekteydi. Daha da önemli Ogan, Fuad Köprü-
lüzade gibi isimlerden de destek alarak dostlarının
bilimsel itibarlarını sürdürmeye gayret etmiştir. Bu
şekilde 1920'lerde başlayan, 1930'larda zirveye ula-
şan ve 1940'lar boyunca devam eden çeşitli sebepler
araştırmaları yavaşlatmış olsa da Ogan'ın aralıklar-
la Türkiye'ye gelip gitmeye devam eden Bizantolog
dostları Türkiye'deki antik mirasa olan yoğun ilgileri-
ni sürdürmüş ve araştırmalarına devam etmişlerdir.

SELVİHAN KURT - İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ,
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

- M. Diaz-Andreu, T. Champion, "Nationalism and Archaeology in Europe: An Introduction," *Nationalism and Archaeology in Europe* (London 1996), s. 3.
- E. Aykürük, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," *Erken Cumhuriyet Döneminde Geçmiş Boks Açları: Klasik ve Bizans Dönemleri*, der. S. Redford, N. Ergin, çev. I. Türkölçü (İstanbul 2010), s. 242.
- E. Ziya Karal, "Atatürk'ün 'Tarih Tesisi' Atatürk Hakkında Konferanslar", der. E. Ziya Karal, A. İnönü (Ankara, 1946).
- H.C. Çambel, "Ege Medeniyetinin Menşesine Umumi Bir Bakış," *Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferans Müzakere Zabıtları* (Ankara, 1932), s. 199-214.
- T. Tanyeri-Erdemir, "Archaeology as a Source of National Pride in the Early Years of the Turkish Republic," *Journal of Field Archaeology* 31/4 (2006), s. 382.
- M. Ergin, "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerinin Algılanması," *Erken Cumhuriyet Döneminde Geçmiş Boks Açları*, s. 21.
- A. Çelebi.
- M. Cezar, *Sanatın Batıya Açılışı ve Osman Hamdi* (İstanbul, 1955), s. 242.
- H. Çal, "Osmanlı Devrinde Âsar-ı Atika Nizamları", *Vakıflar Dergisi* 26 (1997), s. 391.
- E. Eldem, "From Bifacial Indifference to Anguished Concern: Ottoman Perceptions of Antiquities, 1799-1899," *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire 1753-1914*, der. Z. Bahran, Z. Çelik, E. Eldem (İstanbul, 2011), s. 284-287.
- Ö. Ögün, *La Turquie gazetesi* 18 Nisan 1874 sayısında Efes'teki antik eserlerin nasıl kazıldığını ve bunlar olukları Osmanlı Devleti'nin çıkması savunacak hiç kimsenin kazı alanında olmadığını yakınırlık, Osman Hamdi Bey'de antik eserlere olan sevgisi ve merakı sebebiyle övülmektedir. Bkz. N. Akın, "Osman Hamdi Bey, Âsar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine," *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, der. Z. Rona (İstanbul, 1993), s. 234.
- B. Anderson, "An Alternative Discourse: Local Interpreters of Antiquities in the Ottoman Empire," *Journal of Field Archaeology* 40/4 (2015), s. 451.
- E. Aykürük, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," s. 245.
- R. Ekrem Koçu, *Bizans Tarihi (Şarkî Roma İmparatorluğu) (395-1453) (İstanbul, 1934)*, Aykürük, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," s. 245' dan aktarılmıştır.
- Aykürük, "Modern Türkiye'de Bizans Sanatı Tarihi," s. 246.
- Alman tüccar ve amatör arkeolog Heinrich Schliemann (d. 1890) Türkiye'den buluntuları çıkartıp kendi letdiği yerlerde sergilemeye ya da tutması bilimsel bir vazife olarak görülen, bunu tüm medeni dünyanın takdir edeceğini düşündüğünü de açıkça belirtmesi ve bir nevi bu eserleri onları takdir etme kapasitesi olmayan ülkelerden kurtardığını düşüncesi, geç Osmanlı döneminde Türkiye'de kazı çalışmaları yapan yabancı arkeologların tutumunu göstermesi açısından güzel bir örnek. Ancak Schliemann'ın özel ve uç bir figür olduğu ve genel olarak arkeolojik çalışmaları bilimsel tarafı, yaptığı kazılarda motivasyonu ve buldukları numunelerin arkeoloji dünyasına tartıldığı unutulmamalıdır D. F. Easton, "Heinrich Schliemann: Hero or Fraud?" *The Classical World*, sayı 9/5 (Mayıs-Haz 1998), s. 335-343. U. Esin, "19. Yüzyıl Sonlarında Heinrich Schliemann'ın Troya Kazıları ve Osmanlılarla İlişkileri," *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, s. 179-91.
- J. Inan, "Aziz Ogan," *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 3 (1957), s. 167-168.
- S. Bayram, "Prof. Doktor Albert Gabriel'e Ait Bazı Belgeler," *Vakıflar Dergisi* 48 (2003), s. 166-87. Albert Gabriel'in hayatı ve Türkiye'de yaptığı fotoğraflar ve resmettiği İslam ve Bizans yapıları için bkz. Albert Gabriel (1883-1972), *Mimar, Arkeolog, Ressam, Geziçi*, der. K.E. Erdur, çev. O. Kunal, A.C. Aksoyulu, I. Verdier (İstanbul, 2006).
- Albert Gabriel tarafından Aziz Ogan'a gönderilen mektup, 15 Ocak 1951 OGNIST0301904, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi. Albert Gabriel tarafından Aziz Ogan'a gönderilen mektup, 15 Ocak 1951 OGNIST0301904, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi OGNIST0301901.
- Aziz Ogan, "İstanbul Fehri Hemşerilik Unvanı Tevcih Olunması", Prof. Albert Gabriel, "Yeni İstanbul, 20 Ocak 1955. Albert Gabriel hakkında gazete kupürü OGNIST00400108, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- "Şehrimize Bir Âsar-ı Atika Enstitüsü Teşkil Edilecek," *Milliyet*, 8.1931, s. 3.
- 1933'teki üniversite reformundan sonra İsviçre'deki Almanya'dan kaçmak zorunda kalan akademisyenlere yardım etmek amacıyla kurulan Alman Bilim Adamları Yardım Derneği ile işbirliği sonucunda Nazi Almanyası'ndan kaçan birçok Alman bilim insanı 1930'lar boyunca Türkiye'deki üniversitelerde çalıştı. Ancak 1939'dan itibaren Alman makamların Türk makamlara baskısı ve Alman vatandaşlığından çıkarılan Yahudi bilim adamlarının vatanı statüsünde kalmaları birçok bilim insanının çalışma izinlerini kaybetmelerine sebep oldu. 1939'dan itibaren savaş hukukunun devreye girmesiyle devlet bürokrasından çalışan sınımcıların görevlerinden uzaklaştırıldı ve çoğu ünlü ağır ülkelerle iltica etti. B. Nicolai, *Modern ve Dünün: Almanca konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955* (İstanbul, 2001), s. 134-135.
- Alfonso Maria Schneider için bkz. S. Eyice, "Prof. Dr. Alfonso Maria Schneider," *TTK Belirten*, XVI/64 (1952), s. 585-598.
- M. Ramazanoğlu, "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimarî Bakileri," *Son Posta*, 31.12.1950.
- S. Eyice, *Cumhuriyetin 50. Yılına Anılgan - Türkiye'de Bizans Sanatı Araştırmaları ve İstanbul Üniversitesinde Bizans Sanatı* (İstanbul, 1973), s. 388-399.
- Aziz Euphemia pagan festivallerine katılmadığı için bugünkü Kadıköy'de (Chalkedon) işkence edilecek öldürülmüştür. Azize'nin kalıntılarının 7. yüzyıla kadar Kadıköy'deki Euphemia kilisesinde tutulduktan sonra yaklaştı Perslilerden korunmak için kalıntıların Sultanahmet'teki bu kiliseye taşındığı düşünülmüştür. Rus hacılarından edinilen bilgiler yapının IV. Haçlı Ordusunun kenti ele geçirmesiyle büyük zarar gören kadar yapı faaliyetleri için. Son olarak 13. yüzyılın sonundaki restorasyonda duvar resimleri de yenilenen kilise İstanbul'un fethinden 1939'e kadar kullanılmayarak zamanla yok olmuştur. E. Aykürük, "Euphemia Kilisesi," *Toplumsal Tarih* 248 (2017), s. 15.
- A. Maria Schneider, "Atmeydanında Ortaya Çıkan Ste Euphemia Kilisesi," *Cumhuriyet*, 31.11.1949.
- Aykürük, "Azize Euphemia," s. 15. Fresklerin restorasyonu ve koruması 2014 yılında Vehbi Koç Vakfı sponsorluğunda başlamış ve Haziran 2019 yılında tamamlanarak ziyaretçilere açılmıştır.
- Alfonso Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST030180, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Her ne kadar mektup Milli Eğitim Bakanının ismi yer almasa da mektubun 1951 yılına ait olduğu düşünüldüğünde Aziz Ogan dönemin Milli E. İtim Bakanı Tevrik İleriden baskıydı olmalıdır, 1970'li yıllara kadar müzeleşen Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında Müzeler Hare Müdürlüğü gibi müdürlükleride idare ediliyordu. 1971 yılında Kültür Bakanlığı kurulduktan sonra müzeleşen Kültür Bakanlığı ve yine Milli Eğitim Bakanlığının bir alt birimi olan Kültür Müsteşarlığı tarafından idare edilmeye başlandı. Cumhuriyet Döneminde Türk Milli Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1910-1940), der. E. Türk, M. Katarci (Ankara, 2010), s. 17-18, 22. N. Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluş ve Tarihçesi* (Ankara, 1948), s. 501.
- Aziz Ogan tarafından Fuad Köprülüzade'ye yazılan mektup mücevdesi ve Fuad Köprülüzade'nin teklifler cevabı, 1 Nisan 1951, OGNIST0301903, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Adilay Saray'ın inşası hakkında belge, OGNIST050109, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Cemal Yener, *Bizans ve Osmanlıların Zamanında İstanbul'un Adilay Sarayı*, 17 Aralık 1950, Taha Toros Arşivi Dosya No. 6 Sultanahmet, 00150009100.
- Ayasofoya Aya İrini ve diğer bazı müzeler hakkında notlar, OGNIST006004, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- S. Kumbarcılar, "Ayasofoya'un Levhaları," *Hoyut Tarih Mecmua* 1 (1970), s. 74. S. Doğan, *Ayasofoya ve Fosuslu Kırklarlar (1847-1854)* (İstanbul, 2002), s. 66-67.
- Alfonso Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST030180, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Alfonso Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 30 Ocak 1951, OGNIST0301905, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Alfonso Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST030180, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Ayasofoya ve Aya İrini Kiliseleri'ndeki hafriyat hakkında not, OGNIST0103005, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Alfonso Maria Schneider tarafından Aziz Ogan'a yazılan mektup 29 Temmuz 1949, OGNIST030180, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- A. G. A.
- Ayasofoya ve Aya İrini ve diğer bazı müzeler hakkında notlar, OGNIST006004, Aziz Ogan Arşivi, Boğaziçi Üniversitesi Arşivi ve Dokümantasyon Merkezi.
- Ramazanoğlu, "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimarî Bakileri".
- Ramazanoğlu, "Yok Edilmek İstenen Bizans Mimarî Bakileri".
- Francazca yazılmış olan Türkiye'ye çeviren Buket Kıtıçpçı Bayrıya teşekkür ederim.

69

BEYOĞLU'NDA BİZANS'I ARAMAK:

Bizans Koleksiyonuna Sahip Bibliopera Kütüphaneleri

NAZ BAYDAR

BİBLİOPERA ŞEMSİYESİ ALTINDA BİR TOPLU KATALOG VE ORTAK BİR AĞ ÇERÇEVESİNDE 2015 YILINDA KOÇ ÜNİVERSİTESİNİN İNİSİYATİFİ İLE HAYATA GEÇEN YAPI, ÖZELLİKLE BİZANS ÇALIŞMALARI ALANINDA CİDDİ KAYNAKLARI BİR ARAYA TOPLADI. IFEA, DAI, SRII (İSTANBUL İSVEÇ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ), KOÇ ÜNİVERSİTESİ ANADOLU MEDENİYETLERİ ARAŞTIRMA MERKEZİ (ANAMED), İAE (SUNA-İNAN KIRAÇ VAKFI, İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ), ARIT (TÜRKİYE'DE AMERİKAN İLMİ ARAŞTIRMALAR ENSTİTÜSÜ) KÜTÜPHANELERİNİN TOPLU KATALOGU VE BU KURUMLARA İLİŞKİN GÜNCEL BİLGİLER [HTTPS://BİBLİOPERA.ORG](https://bibliopera.org) SAYFASINDA ARAŞTIRMACILARIN İLGİSİNE SUNULMUŞTUR.

Kütüphaneler hem mekânsal olarak hem de bilgi ağlarının oluşumu anlamında araştırmacılar için önemli başlangıç noktaları olagelmıştır. Bizans araştırmalarının tarihi tartışılırken de kütüphanelerin önemi yadsınamaz. Bu yazının amacı İstanbul'daki kütüphanelerin ve özel olarak Beyoğlu'nda bulunan araştırma merkezi kütüphanelerinin Bizans kaynakları bağlamında tarihsel gelişimini tartışmak; günümüzde ise "BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı" çerçevesinde Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneleri tanıtmak ve bu kurumların iş birlikleri üzerinde durmaktır.¹

19. yüzyıl İstanbul'unda Bizans tarihi ile ilgilenen kurumlar ve bu kurumlara ait kütüphaneler, gayrimüslim ve Levantenlerin ağırlıklı olarak yaşadığı Pera ve Moda bölgelerinde kurulmaya başladı. Bunlar arasında, Papa XIII. Leo (1878-1903) tarafından 1895 yılında Kadıköy'de Katolik Enstitüsü olarak ku-

rulup, daha sonra Asompsion cemaatine devredilen ve ilk yöneticisi Louis Petit'nin (1868-1927) katkılarıyla bir "Bizans Araştırma Merkezi"ne dönüşen "Fransız Bizans Araştırmaları Enstitüsü"² ve 1861 yılında kurulan İstanbul Rum Edebiyatı Cemiyeti'ni (*Hel-lenikos Philologikos Syllogos Konstantinoupoleos*) sayabiliriz.³ İstanbul Rum Edebiyatı Cemiyeti'nin kütüphanesi 1922'de toplam 28 bin kitaba ve 183 adet el yazmasına sahip olan çok kapsamlı bir kütüphaneydi. Herkese açık olmayan bu kütüphaneye 1908 yılına kadar ancak cemiyet üyeleri girebiliyordu. Kütüphaneyi kullanma hakkı ise ancak başışla mümkün oluyordu.⁴ 1923'te kapatılan *Syllogos*'un kütüphanesi ne yazık ki dağıldı. 1933 yılında tarih ve arkeoloji konularındaki kitaplar ve el yazmaları Türk Tarih Kurumuna gönderilirken; bir kısmı halkevleri, bir kısmı ise Ankara Üniversitesi-Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu, umumi ve milli kütüphaneler arasında dağıtılmıştır.

19. yüzyılda Bizans tarihi ile ilgilenen bir diğer kurum Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan ilk yabancı arkeoloji enstitüsü olan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsüydü (RAIK). 1894'te kurulan enstitüye Rus Büyükelçisi A.I. Nelidov (1838-1910) ve Profesör F.I. Uspenski (1845-1928) büyük katkılarda bulunmuşlardır.⁵ 1914 yılında faaliyetlerini tamamen durduran enstitünün kütüphanesinde bulunan 26.703 cilt eser ve el yazması Ruslara teslim edilmiştir. Son olarak 20. yüzyılın başlarında 1916'da Pera'da Bayram Caddesi'nde kurulan Konstantinopolis Macar Bilim Enstitüsünde Bizans tarihi ile İstanbul'da önemli çalışmalar yapılmıştır. Enstitü aynı zamanda arkeoloji, Bizans tarihi, sanat ve epigrafi hakkında koleksiyona sahip bir kütüphaneyi de bünyesinde bulundurmaktaydı. Enstitünün müdürü olan Sanat Tarihçisi ve Arkeolog Anton Hekler (1882-1940), 159 adet eseri ve 5 değişik dergiyi enstitü kütüphanesi koleksiyonuna dâhil etmiştir.⁶ Enstitü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağıldıktan sonra 1918'de kapatılmıştır. Gâbor Âgoston'in makalesinde belirtildiğine göre 1926 yılında 1.062 cilt kitap ve değerli fotoğraflar koleksiyonunu bünyesinde bulunduran kütüphane, enstitü yeniden açılıncaya kadar geçici bir süre için İstanbul'da bulunan Alman araştırmacılara emanet edilmiştir.⁷

20. yüzyıla gelindiğinde yabancı devletler İstanbul'da direkt Bizans tarihiyle ilgili olmasa da araştırma ve arkeoloji enstitüleri açma ve Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneler oluşturma girişimlerine devam ettiler. İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün (DAI) İstanbul şubesi, 19. yüzyılın başından itibaren herhangi bir kuruma bağlı olmadan birçok kazı organize eden Alman arkeologların katkılarıyla 1929 yılında Beyoğlu'nda açıldı. Almanların ardından Fransız araştırmacılar İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsünü kurdular. Enstitü 1975 yılında ismini Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olarak değiştirdi. 1964'te Amerika ve Kanada üniversitelerini temsil eden bir grup akademisyen, Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsünü (ARIT) kurdu. İstanbul'daki en önemli Bizans koleksiyonlarından Kenneth Snipes koleksiyonu 1997 yılında ARIT'in koleksiyonuna katıldı.

Günümüzde bu araştırma merkezleri ve kütüphaneleri BiblioPera şemsiyesi altında bir toplu katalog ve ortak bir ağ çerçevesinde bir araya gelmektedir. 2015 yılında Koç Üniversitesinin inisiyatifli ile hayata geçen bu yapı, özellikle Bizans alanındaki ciddi kaynakları bir araya topladı. IFEA, DAI, SRII (İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü), Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), Suna ve İnan Kırac Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, ARIT (Türkiye'de Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü) kütüphanelerinin toplu katalogu ve bu kurumlara ilişkin güncel bilgiler <https://bibliopera.org> sayfasında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Bizans koleksiyonuna sahip kütüphaneler denince akla ilk gelen kütüphanelerden olan DAI İstanbul şubesi kütüphanesi Bizans tarihi, arkeolojisi ve sanatı dışında klasik arkeoloji, Anadolu prehistoryası, İslam dönemlerine ait birçok yayını barındırmaktadır. Enstitünün Bizans tarihi alanında gelişmesine önemli katkılarda bulunan araştırmacılar olmuştur. Bunlardan en bilineni arkeoloji ve sanat tarihi eğitimi almış olan Alfons Maria Schneider (1896-1952) idi.⁸ Arkeolojik çalışmalarında özellikle Hristiyan ve Bizans anıtları üzerine odaklanan Schneider, 1931'de kısa bir süre ve 1943'ten itibaren Bizans arkeolojisi araştırma uzmanı olarak DAI'de çalışmaya başladı. B. Meyer-Plath (1902-1987) ile beraber İstanbul'da bulunan ve en önemli Bizans anıtlarından olan kara surları, Euphemia Kilisesi⁹ ve Ayasofya Müzesi *atrium*'unda arkeolojik arazi çalışmalarını yönetti.¹⁰

Koleksiyonunda yaklaşık 2500'e yakın Bizans tarihi ile ilgili kaynak bulunduran DAI Kütüphanesindeki başlıklar şu şekildedir: İstanbul Bizans dönemine ait kent tarihi kitapları (300 civarı), birincil kaynaklar (150 civarı); epigrafi üzerine olan kaynaklar (150 civarı); nüvizmatik üzerine olan kaynaklar (150 civarı); erken Hristiyanlık ve Bizans dönemi sanatı ile ilgili olan kaynaklar (500 civarı); Bizans tarihi ve kültürü üzerine olan kitaplar (650 civarı) ve son olarak kilise tarihi ile ilgili kaynaklar (50 civarı). DAI Kütüphanesi'nin koleksiyonun dewey kataloglama

sistemiyle topografik olarak düzenlendiği unutulmamalıdır. Ayrıca *Byzantinobulgarica*, *Byzantinoslavica*, *Eirene*, *Studia Graeca et Latina*, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, *Revue des études byzantines* gibi daha birçok dergi DAI kütüphanesinden araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.

Koleksiyonunda 19. yüzyıla ait kitapları da bulunduran DAI kütüphanesinin Bizans koleksiyonu, enstitünün kurulduğu 1929 yılında ünlü şarkiyatçı ve Bizans filoloğu Andreas David Mordtmann'ın (1811-1879) koleksiyonunu satın almasıyla oluşmaya başlamıştır. İstanbul'da yaşayan ve uzun yıllar sur içerisindeki alanları gezip geç Antik Çağ ve Orta Çağ yapılarına ait kalıntıları çizerek yaklaşık 1800 adet kroki oluşturmuş olan İsviçreli Bilim İnsanı Ernest Mamboury'ye (1863-1953) ait çizim ve notlardan oluşan koleksiyon da DAI kütüphanesindedir. 1990'lar da Alman Arkeoloji Enstitüsünde Bizans arkeolojisi alanında çalışmalar yapan Albrecht Berger, Bizans tarihi ve arkeolojisi üzerine kitaplar satın alınmasını teşvik ederek koleksiyonun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

1930'da günümüzde Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olarak bilinen Albert Gabriel'in (1883-1972) kurduğu İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü (IFAS) ise direkt Bizans çalışmalarına yönelik bir enstitü olmamasına rağmen Bizans tarihi ve arkeolojisi alanında araştırmaların yapıldığı ve kütüphanesinde Bizans tarihi alanında eserler bulunduran bir kurumdur.¹¹ Albert Gabriel'in vefatından sonra, enstitü bünyesinde Bizans çalışmalarına geçmişe nazaran daha çok ilgi gösterilmiştir. IFEA direktörlüğü Stephanos Yerasimos (ö. 2005) ve Pierre Chuvin (ö. 2016) ve Annie Pralong (ö. 2017) gibi Bizans çalışmaları konusunda uzman araştırmacıların katkılarıyla arkeoloji, Osmanlı ve Türk tarihi çalışmaları, şehircilik, kültürel miras, şehir politikaları ve kentsel hareketlilik üzerine eserler barındıran IFEA kütüphanesinde hatırı sayılır bir Bizans tarihi koleksiyonu da yıllar içinde gelişmiştir. Bizans tarihinin her döneminden din, mimari, nüvizmatik, Ermeni-Bizans ilişkileri, Bizans-Batı ilişkileri, Bizans-Doğu ilişkileri, Bizans sanat tarihi, Bizans İstanbul'u gibi konular hakkında 1.211 adet kitabı koleksiyonunda bulunduran IFEA kütüphanesine katkıda bulunanlar ise Türkiye'ye gelen ve kitaplarını bağışlayan araştırmacılardır. Buna ek olarak satın alma yoluyla IFEA Kütüphanesi Bizans koleksiyonu zamanla genişlemiştir.

IFEA tarafından yayımlanan ve 1990'dan itibaren arkeolog Aksel Tibet'in (ö. 2019) yayın sorumlusu olduğu *Anatolia Antiqua* dergisinde Bizans üzerine yazılmış makaleleri bulmak mümkündür. IFEA kütüphane koleksiyonunda bulunan eserler arasında Fransızca başta olmak üzere birçok dilde yazılmış, başta birincil kaynaklar olmak üzere birçok alanda Bizans eseri vardır. Bunlar arasında en dikkat çekici olan 19. yüzyıl basımı 38 tane kitaptır. Göze çarpan ikinci kaynaklar arasında, Joseph-François Michaud'nun Haçlı Tarihi ve Chalandon Ferdinand'ın II. Ioannes Komnenos ve I. Manuel Komnenos üzerine yazdığı eserlerdir.¹⁴

1. BİBLİOPERA KURUMLARI ORTAK ETKİNLİKLER DÜZENLEYEREK, WEB SAYFASI VE TÜM MEDYA ARAÇLARINI KULLANIP TOPLUMUN HEM BİBLİOPERA İLE İLGİLİ HEM DE KURUMLARIN ETKİNLİKLERİ HAKKINDA BİLGİLENDİRİLMESİNE YÖNELİK TANITIM ÇALIŞMALARINI YÜRÜTEREK, AYRICA OLUŞTURULAN TOPLU KATALOG SAYESİNDE, YERLİ VE YABANCI ARAŞTIRMACILARI İÇLERİNDE ZENGİN KAYNAKLAR BULUNDURAN ARAŞTIRMA MERKEZLERİNİN KÜTÜPHANELERİNE VE ONLARIN ÖZEL KOLEKSİYONLARINI KEŞFETMEYE TEŞVİK ETMEKTEDİR.

Daha önce Arnavutköy'de bulunan ARIT Kütüphanesi ise bugün birçok Bizans tarihi uzmanın tercih ettiği kütüphaneler arasında bulunmaktadır. ARIT, Ankara ve İstanbul'da iki merkeze sahiptir. 1976 yılında yayımlanan ARIT bültenine göre Cihangir'de Thomas Whittemore (1871-1950) tarafından kurulan Bizans Enstitüsü, ARIT kütüphanesine 450 ciltlik bir bağışta bulunmuştur. Bağışlar 1977 yılında Amerika'da bulunan Michigan Üniversitesinin dergi bağışlarıyla devam etmiştir. Şu anda yaklaşık 5.000 başlıktan oluşan Bizans koleksiyonu ise 1997'de Prof. Kenneth Snipes'in (ö. 1997) 4164 ciltten oluşan bağışıyla kurulmuştur.

Snipes koleksiyonu özellikle Bizans edebiyat ve entelektüel tarihi üzerine araştırma yapmak isteyenler için eşsiz kaynaklar sunmaktadır. Michael Psellous üzerine çalışan Kenneth Snipes'in koleksiyonu özellikle eleştirel basımı yapılmış birincil Roma ve Bizans dönemi eserleri ve bu eserlerle ilgili el yazması kataloglarından oluşmaktadır. Bu birinci kaynakların yayımladığı seriler arasında *Patrologia Graeca*¹⁵ ve Bonn Corpus¹⁶ sayabiliriz. Tıpkı IFEA Kütüphanesi gibi koleksiyonunda 19. yüzyılda farklı dillerde birçok nadir eseri barındıran ARIT Kütüphanesi'nin en eski kitabı ise 1677 basımlı Kudüslü Aziz Nektarios (1605-1680) tarafından yazılan *Epitome des hierokosmikes historias* (Kutsal Dünya Tarihi) isimli kitaptır. ARIT Kütüphanesi bünyesindeki nadir eserler Beyoğlu Kallavi sokaktaki şubesinde Bizans tarihi ile ilgilenen araştırmacıları beklemektedir.

İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü (SRII) 1962 yılında, öncelikle olarak, İsveç ve diğer kuzey ülkelerinde Türkiye ve Doğu Akdeniz üzerine yapılmakta olan araştırmalara destek olmak amacıyla kuruldu. Tam olarak Bizans çalışmalarına yoğunlaşmasa da SRII koleksiyonu 117 adet Bizans uyarlığı üzerine yazıl-

mış kitaptan oluşmaktadır. Bizans-Viking ilişkileri ve Bizans sanat tarihi ve mimarisi üzerine eserler ve *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* dergisi sayıları ve İngilizce, Almanca ve İsveççe yazılmış genel eserler SRII kütüphanesinin raflarında araştırmacıların ilgisine sunulmuştur.¹⁵ Ayrıca Bizans tarihinin her dönemine ait kitapları koleksiyonunda bulundurmaktadır. Koleksiyondaki Bizans kitaplarının bir kısmı enstitüde Bizans alanında konferanslar veren araştırmacılar tarafından bağışlanmış ve bir kısmı da satın alma yoluyla koleksiyona dâhil edilmiştir. Bizans üzerine seminerler, konferanslar da düzenleyen enstitü ayrıca Bizans

tarihiyle ilgili makaleleri daha geniş bir kitleye hitap eden *Dragomanen* dergisinde yayımlamaktadır. 2019 yılı başı itibarıyla SRII'nın direktörlüğünü üstlenen Ingela Nilsson enstitünün Bizans alanında çalışan ilk yöneticisidir.

Diğer araştırma enstitüleri kütüphanelerine nazaran "genç" bir kütüphane olarak araştırmacılara hizmet veren Koç Üniversitesi Suna Kırac Kütüphanesi'ne bağlı Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) kütüphanesinin koleksiyonunda bulunan 25.673 yayının 2.790'ı Bizans çalışmalarıyla ilgilidir. Özellikle arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, Bizans medeniyeti ve Bizans kültürü, Bizans üzerine yapılan sergilerin kataloglarından oluşan bir koleksiyondur.¹⁶ Bunun dışında ANAMED Kütüphanesi Bizans alanında çalışmış önemli isimlerin koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Sanat tarihi, arkeoloji ve mimari disiplinlerinden yaklaşık 3.000 yayını içinde bulunduran koleksiyon, Selçuk, Bizans ve Osmanlı dönemlerini kapsayan Steven Runciman koleksiyonu; Bizans tarihi ve sanat tarihi alanlarında 636 adet yayından oluşan Jacques Lefort koleksiyonu; Bizans sanat ve mimarisi üzerine 276 cilt yayından oluşan Slobodan Čurčić koleksiyonu; 1.500 kitaba ulaşan kişisel koleksiyonlarını 2013 yılında ANAMED Kütüphanesi'ne bağışlayan Henry Maguire ve eşi Eunice Dauterman Maguire koleksiyonu; 2016 yılında bağışlanan yaklaşık 500 ciltlik özel Anthony Bryer koleksiyonu; son olarak 2018 yılında bağışlanan yaklaşık 848 ciltlik Melek Delibaşı koleksiyonu ile ANAMED Kütüphanesi Bizans tarihi çalışanlarına destek vermektedir. ANAMED Kütüphanesi diğer BiblioPera kütüphaneleri ile karşılaştırıldığında Bizans alanında yeni yayınlanmış kitaplardan oluşan bir koleksiyona sahipken Koç Üniversitesi Kütüphanesi'nin şubesi olması ve üni-

versiteye sunulan elektronik kaynaklara tam erişim sağlanması sebebiyle kullanıcılarına Bizans alanında birçok elektronik kaynak olanağı sunmaktadır.

ANAMED gibi genç bir kurum olan Suna İnan Kırar Vakfı, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün (İAE) kütüphanesi de son yıllarda Bizans çalışmalarına büyük katkı sağlamaktadır. 19. yüzyılda çekilmiş Bizans yapılarına ait birçok fotoğrafın bulunduğu arşivi dışında İAE Kütüphanesi koleksiyonunda Bizans tarihi ve sanatı ile ilgili yaklaşık 4.500 adet basılı kaynak mevcuttur. Bunların 2.100 tanesi Bizans kitaplığında, 570 tane yayın Semavi Eyice Kitaplığı'nda bulunmaktadır, bunun yanı sıra Semavi Eyiçeden satın alınmış 1.500'den fazla ayrıbasım ve 100'e yakın Bizans konulu doktora tezi ve 365 adet Bizans tarihi üzerine yazılmış nadir eser barındırmaktadır. Bizans ile ilgili 26 süreli yayın İAE Kütüphanesi koleksiyonunda Bizans tarihçilerinin ilgisine sunulmaktadır.¹⁷ Karl Krumbacher (1856-1909), Ernst Diez (1878-1961), Jean Ebersolt (1879-1933), Alexandros Paspatis (1814 - 1891), Alfons Maria Schneider, Alexander Van Millingen (1840-1915), Ernest Mamboury ve Charles Diehl (1859-1944) gibi Bizans araştırmalarının disiplini dönüşmesinde rol oynamış kişilerin yayınları da İAE kütüphanesinde olduğunu belirtmek gerekmektedir.¹⁸ Son olarak İAE

Kütüphanesi de tıpkı ANAMED Kütüphanesi gibi güncel Bizans tarihi kitaplarını koleksiyonuna satın alma yoluyla dâhil etmeye çalışmaktadır.

Türkiye'de son yıllarda açılan Bizans araştırmaları enstitülerinin katkısıyla (Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi ve Koç Üniversitesi, Stavros Niarchos Vakfı, Geç Antik Çağ ve Bizans Araştırmaları Merkezi - GABAM) düzenlenen sempozyumlar (Ulusallararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu), organize edilen yaz okulları, konferanslar sayesinde Bizans çalışmalarına ciddi katkılar verilmiştir. Bugün sadece Bizans tarihi, kültürü ve sanatı üzerine uzmanlaşmış bir ihtisas kütüphanesi bulunmamasına rağmen ANAMED bünyelerinin tavsiyesiyle ortaya çıkan ve Suna Kırar Kütüphanesi öncülüğünde temeli atılan BiblioPera projesi sayesinde Beyoğlu tarihinde önemli bir yere sahip araştırma merkezlerine bağlı kütüphaneler bir araya gelmiş ve sahip oldukları çok dilli koleksiyonları, platform ve toplu kataloğun taşıyıcılığında Bizans üzerine uzmanlaşan araştırmacıların ilgisine sunmuştur.

NAZ BAYDAR - KOÇ ÜNİVERSİTESİ-ANAMED BİRİM KÜTÜPHANECİSİ

DİPNOTLAR

1. BiblioPera: Beyoğlu Araştırma Merkezleri Ağı, İstanbul Beyoğlu'nda 14 uluslararası araştırma merkezinin işbirliği projesidir. BiblioPera, araştırma merkez kütüphanelerinin çok dilli koleksiyonlarını bir araya getirir ve Sosyal Bilimler, Sanat ve Beşerî Bilimler alanında ve etniklikler için yeni bir işbirliği platformu yaratır. <https://bibliopera.org/>
2. Enstitünün en bilinen yayını bugün *Revue des études byzantines* (Derleme online yayını) <https://www.persee.fr/collection/rebyz> isimle çıkan *Echos d'Orient* dergisidir. Dergi Doğu Hristiyanları Batı'daki Hristiyanlarda tutuma misyonunu edinmiş, dogmatik meseleler, kilise hukuku, arkeoloji ve kilise tarihliği konularında yapılan araştırmaya ve makalelere yayınlamıştır. Bkz. I. Taspinar, "Katolik Assomptionistler Tarkatı ve Türkiye", *Sokuryo Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)* 10 (2004), s. 109. 1924'te Bizans Enstitüsü'nün dikkate değer kütüphanesi Atina'ya taşınmış, çalışanlar 1937'de Budapeşte'ye yerleşmiş ve böylece enstitünün Türkiye'deki varlığı son bulmuştur. O. Délos, "Katolik Papazlardan İlk Araştırmacılar: Kadıköy Bizans Araştırmaları Enstitüsü ve Fransız Diplomasisi (1895-1939)", İstanbul'da Bizans, Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800-1955), s. 38. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017 (Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).
3. 1864 yılında dönemin en önemli Bizans araştırmacılarından İstanbullu Rum Aleksandros Paspatis'in başkan olmasına, Bizans tarihi ve kültürüne adanmış araştırmalar, uluslararası konferanslar düzenlenmiş ve *Synglos* dergisinde makaleler yayınlamaya başlamıştır. 1871'de arkeoloji heyeti kurulmuş ve Konstantinopolis kutsal aralrının inceleme, 1880'de Bizans kokenli ve Osmanlı himayesinde korunan el yazmalarının derlenip kataloğlanması, cemiyetin Bizans çalışmaları sağladığı önemli katkılardır. Bkz. G. Vassiadis, "Antikler, Elyazmalar ve Hatıralar: Hellenikos Philologos Synglos Konstantinoupoles (İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti) ve İstanbul'da Bizans Araştırmalarının Ortaya Çıkışı", İstanbul'da Bizans, Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800-1955), s. 28. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017 (Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).
4. E. Macar, "İstanbul'dan Ankara'ya: İstanbul Hellen Edebiyat Cemiyeti (Synglos) Kütüphanesi'nin İzinde", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 127 (3 Bahar, 2013), 8343.
5. Enstitüdeki araştırmacılar hem Bulgaristan'da hem de İstanbul'da arkeolojik kazılar yürüttüler. İstanbul ve çevresindeki Hristiyan anıtları ve Topkapı Sarayı kütüphanesinde bulunan 11 ve 12. yüzyıllara ait Oktroekuh, Topkapı Sarayı G.I. 8. resimle ilgili yazması üzerine araştırmaya yaptılar. The Bulletin of the Russian Archaeological Institute of Constantinople (*Izvestiia Russkogo Arkheologicheskogo Instituta v Konstantinopole* (RAIKO) isimli bir dergide yayınlayan enstitünün faaliyetleri 1912-1913 yılları arasında Balkan savaşına sebebiyle kısıtlandı. K. Papoulidis, "Konstantinopolis'te Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914): Kuruluşundan Bugüne", *Cumhuriyet Döneminde Geçmiş Bakış Açları, Klasik ve Bizans Dönemleri*, der. N. Ergin, S. Redford (İstanbul, 2010), s. 221. RAIK ile ilgili daha fazla bilgi almak için, bizz. P. Ore, *Byzantine heritage, archaeology, and politics between Russia and the Ottoman Empire: Russian Archaeological Institute in Constantinople (1894-1914)* (yayınlanmamış doktora tezi), University of London, Londra, 2014.
6. Özellikle Karac Kralı I. Ladislav'ın (hük. 1077-1095) kızı ve Bizans imparatoru II. Ioannes Komnenos'un (1118-1143) kızı olan imparatoriçe Pirokosa - Irene'nin (ö. 1134) kocasıyla birlikte kurgu Pantokrator Manastırı ile ilgili çalışmalar ve yayınlar yapıldı. Enstitüde Macarca ve Almanca dillerinde olmak üzere, *Mitteilungen des Ungarischen Wissenschaftlichen Instituts in Konstantinopel* isiminde bir yayın serisi de çıkartılmaya başlanmıştı. G. Agoston, "Siyaset ve Histografi: Macaristan'da Bizans ve Bizanslılar", *Macaristan'da Bizans ve Bizanslılar*, ed. J. E. Macar, (Budapeşte, 2002), s. 66.
7. DAI yetkilileri ise bugün bu kitapların DAI İstanbul şubesinde bulunmadığını, bu kitapların Ankara DAI Tarih Coğrafya Fakültesi'ne nakledildiğini belirtmektedirler.
8. J. E. Fildhuth, Theodor Wiegand, Alfons Maria Schneider ve Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin İstanbul'daki Bizans Araştırmalarına Yaptığı Katkı, İstanbul'da Bizans, Keşfetmek: Bilim İnsanları, Kurumlar ve Mücadeleler (1800-1955), s. 34. https://www.academia.edu/35253869/Discovering_Byzantium_in_Istanbul_2017 (Başvuru tarihi 9 Nisan 2019).
9. Vehbi Koç Vakfı katkılarıyla restore edilen Euphemis Kültüresi freskleri Haziran 2019'da ziyarete açılmıştır.
10. Fildhuth, Theodor Wiegand, Alfons Maria Schneider ve Alman Arkeoloji Enstitüsü, s. 34.
11. Mihai, arkeolog, ressam ve bir gezgin olan Albert Gabriel'in hayatı ve Türkiye'de çektiği fotoğraflar ve resmettiği İslam ve Bizans yapıları için, bizz. Albert Gabriel (1888-1972), *Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, der. K.E. Erdur, çev. O. Kunal, A.C. Akkoyunlu, I. Verdier (İstanbul, 2006).
12. F. Chalandon, Jean II. Comnène (1148-1143) et Monné L. Comnène (1143-1180) (Paris, 1912); Michael Joseph François, *Histoire des croisades* (Paris, 1862).
13. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, ed. J.-P. Migne, 160 vols. (Paris, 1827-66).
14. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB), ed. Weber, 50 vols. (Bonn, 1828-1897).
15. S. Blöndal, B.S. Benedikt, *The Varangians of Byzantium: an Aspect of Byzantine Military History* (Cambridge, 2007); W. Ohnsorge, *Öst-Rom und der Westen: gesammelte Aufsätze zur Geschichte der byzantinisch-abendländischen Beziehungen und des Kaiserturns* (Darmstadt, 1938); J.O. Rosenqvist, *Byzantinisk litteratur: från 500-talet till Konstantinopel fall 1453* (Skellefteå, 2003); M. Chazidakis, *Byzantinisk konst* (Stockholm, 1965); G. Ioan Bratianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale* (Paris, 1938).
16. ANAMED Kütüphanesi koleksiyonundaki Bizans alanındaki dergiler şunlardır: *The sourisima: tou Hellenikon imperatoru Vyzantinon kai Metavyzantinon Spoudon, Revue des études byzantines*, *Byzantinische Forschungen*, *Byzantinoslavica: International Journal of Byzantine Studies*, *Basileus*, *Belfast, Byzantium and Beyond*.
17. *Bulletin of the Byzantine Institute*, *Studi bizantini e neoellenici*, *Études byzantines et post-byzantines*, *Byzantina*, *Scriptores byzantini*, *Byzas, Pas Geschichte*, *Byzantia Rom des Ostens*, *Byzantinoturica*, *Bulletin of British Byzantine Studies*.
18. K. Krumbacher, *Ein dialogischer Thronos auf den Fall von Konstantinopel* (Münch, 1901); E. Dies, *Glaube und welt des Ikon* (Stuttgart, 1941); J. Ebersolt, *Souvenirs de Byzance: Recherches sur les anciens trésors des églises de Constantinople* (Paris, 1912); A. Paspatis, *The Great Palace of Constantinople* (Londra, 1893); A.M. Schneider, *Byzanz: vorarbeiten zur topographie und archäologie der stadt* (Amsterdam, 1967); A. Van Millingen, *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and Adjoining Historical Sites* (Londra, 1899); E. Mamboury, *Constantinople: guide touristique* (İstanbul, 1925); E. Mamboury, *Stambul-Reiseführer*, çev. J. Ahlers (İstanbul, 1930); C. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin* (Paris, 1934).

AK Parti Tarih Kurgusunun Atatürk Figürü ile Sınanması

ÖZGÜR KAYA

ATATÜRK KONUSU AK PARTİ'NİN TARİHİ BOYUNCA TEMELDE "İDARE EDİLMESİ GEREKEN" BİR ALAN OLSA DA UYGUN ARGÜMANLAR BULUNDUKÇA SİYASAL RAKİPLERİNE "ÇATMAK" İÇİN DE KULLANILMIŞTIR. CHP'Yİ ATATÜRK'Ü DOĞRU ANLAMAMAK VE ONUN ÜZERİNDEN GEÇİNMEK İLE İTHAM ETMEYİ, ATATÜRK'ÜN İDEALLERİNİ GERÇEKLEŞTİREN ASIL PARTİNİN İSE AK PARTİ OLDUĞU TEZİNİ MERKEZE ALAN BU EĞİLİM, OSMANLICI REFERANSLARIN AĞIR BASACAĞI, ERDOĞAN VE OSMANLI PADİŞAHLARI ANALOJİLERİNİN DAHA FAZLA SUNULACAĞI SONRAKİ DÖNEMLERE DEK AĞIR BASMIŞTIR.

Tarihsel referansların politik amaçlarla araçsallaştırılması; dini, etnik ve ideolojik muhtelif kimliklerin oluşturulması ve korunması için sıklıkla kullanılagelmiştir. Bir toplumu birleştiren ve ona imve veren, Benedict Anderson'un ifadesiyle onun bir "hayali cemaat" olmasını sağlayan en önemli ortaklıklarından biri hiç şüphesiz o toplumun ortak tarih bilincidir. "Bu bilinç olmaksızın insanlar geniş soyutlamalara bağlılık göstermek yolundaki talepleri kolay kolay kabul etmezler." Bu soyutlamaların toplumsallaşabilmesi ve geniş kitlelere mal olabilmesi de tarihin profesyonellerin elindeki bir bilimden ziyade kültürel dolaşıma daha uygun formlarla sunulmasına bağlıdır. Bu anlamda tarihin mitler, kültürler ve menkıbeler etrafında örülmesi, kültürel dolaşım hattının en kestirme yolu dur. "Mitler... varolanı, tarihin ışığında anlamlı kılar ve Tanrı'nın hükmü haline, gerekli ve değiştirilemez hale getirir."² Tarih bu formlarla, ideolojilerin veya gündelik siyasetin hizmetine sunulmasını, bilimsel bilgilerin yoksunluğundan veya çarpıtılmasından çok (zaman zaman bunları da içererek) "imgeleme" ve "yaratım" ile toplumun bu anlatılara dair "anlam borcu"³ duymasının istenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilmek daha doğrudur. Topluma varlığının ve sahip olduklarının geçmişi başarılar ve bedeller üze-

rinde inşa edildiği bilgisinin verilmesi, tek başına nos-taljik bir "tarihini hatırla" mesajı değildir. Araçsallaştırılmış tarih, her zaman "şimdiki zamanlaştırma"nın baskısı altındadır. Şimdiki zamanın ihtiyaçları, talepleri ve yönlendirmelerinin filtresi "geçmiş"in kullanıma sokulma biçimini belirler. Gelecek ve geçmişsiz bu şimdiki zaman, ihtiyaçlarına göre her ikisini de doğurur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal literatürüne baktığımızda, politik tarih anlatılarının "anlam borcu" duyduğu en önemli figür ise şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk'tür. Cumhuriyetin kurucu kültü olarak Atatürk'ün mirası, sembolik ve retorik düzeyde bugün dahi politik alanda geniş bir yer kaplamaktadır. Bu miras ile en çetrefilli ilişki içinde olan siyasal hareketlerden biri de AK Parti'dir. Milli Görüş hareketinin siyasal alanda mevzi kazanmaya ve geliştirmeye başladığı dönemlerde sıklıkla tartışılan bu çetrefilli ilişki, AK Parti'nin tüm iktidarı boyunca da tartışılmayı sürdürmüştür. Son yıllarda artan siyasal kutuplaşmanın da etkisiyle bu tartışma sembolik düzeyde çok daha geniş bir anlam dünyasına referans veren bir hale dönüşmüş ve AK Parti'nin icraatları ve söylemleriyle de zaman zaman kamusal politik tartışmaların en üst sırasına yükselmiştir. İşte bu makale de AK Parti'nin kuruluşundan günümüze Atatürk figürü ile ilişkisinin bir izlegini çıkarmaya çalışmaktadır.

AK PARTİ VE ATATÜRK FİGÜRÜ: SINANMA VE SAVUNMADAN "ÇATMA"YA, "ÇATMA"DAN ARA BULUCULUK VE DENGEE

AK Parti, kuruluşunun ardından hızlı bir şekilde hükümet partisi olduğu ilk yıllarda seçmen nezdinde kapatılan Refah ve Fazilet partilerinin ilımı ve yeni-

Kemalist Modernizm ve İslami Modernizm sarkacında
Recep Tayyip Erdoğan

likçi bir kanadı olarak tanınırken, kendine temkinli yaklaşan seküler kamuoyuna da Milli Görüş çizgisinden tam bir kopuş vaad ediyordu. AK Parti'nin, iktidarının ilk yıllarında görece zayıf bir pozisyonda olduğu siyasal kompozisyonda tarihsel atıflar genellikle AK Parti muhalifleri tarafından, resmi tarih sermayesinin en önemli sembolü olan "Atatürk" figürü üzerinden, AK Parti'ye karşı kullanılmaktaydı.⁵ AK Parti içinde ise resmi söylemlerde bazen gaf düzeyinde, bazen de daha çevrede sayılabilecek kişi ve kliklerce alt metinlerden çıkarılabilen bir Atatürk eleştirisine rastlansa da bu eleştiriler partinin merkezi iradesi tarafından hızlıca bertaraf ediliyordu. Bu duruma tipik bir örnek olarak Adıyaman Milletvekili Hüsrev Kutlu'nun TBMM içinde Atatürk'ün askeri kıyafetli resminin olmasından rahatsız olduğu, bunun yerine sivil kıyafetli resminin konulması gerektiğini belirttiği açıklaması⁶ sonrası yaşananları gösterebiliriz. Bu beyanata, özellikle askeriye içinden Kara Kuvvetleri Komutanı Aytaç Yalman'ın⁷ ve Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök'ün sert tepki göstermesi⁸ beyanati ufak çaplı bir krize dönüştürdü. AK Parti ise demeci veren Hüsrev Kutlu'ya destek vermeyecek,⁹ Kutlu'yu parti disiplin kuruluna sevk eder.¹⁰ Bu gelişmelerden sonra *Milîyet* gazetesi olayın üstüne giderek Kutlu'yu hedef alan haberlerini sürdürür. 3 Ocak 2004 günü, Kutlu'nun Menzil cemaatinin daha önce irticai faaliyetleri sebebiyle basılmış olan bir dergâhında verdiği iftarda bulunduğu sırada çekilen bir fotoğrafını manşetinden verir.¹¹ Daha sonraki günlerde bir açıklama yapan Hüsrev Kutlu, "Demokrasidir, elbette sözlerim tartışılacaktır... Sohbet sırasında sözlerim çarpıtıldı" diyerek "her doğrunun her yerde söylenmeyeceği" gerektiğini anladığını ima eder ve geri adam atmak durumunda kalır.¹² AK Parti Disiplin Kurulu da, Kutlu'ya "uyarı" cezası vererek Atatürk konusunda çatışmaya mahal vermeme iradesini açıkça gösterir. Bu arızı çıkışları bastırmanın ötesinde, Milli Görüş çizgisinin kronik kamusal sorununu olan Atatürk figürü ile sınanmaya AK Parti ve onun söylem kurucu figürü olan Recep Tayyip Erdoğan tarafından kullanışlı bir söylemsel açılım da getirilmeye gayret edilmiştir. Bu açılımın temel tezlerinden biri, Atatürk'ün ölümünden sonra Atatürkçülük kisvesiyle Atatürk'ün ideallerinden kopulduğudur. Kemalizm ve gerçek Atatürkçülüğün farklı olduğu bu bağlamda sık sık vurgulanmaktadır. AK Parti'nin, kendi neoliberal iddialarıyla da uyumlu olan ve siyasal olarak da rakip addettiği bürokratik zihniyeti eleştirmenin bir formülü olarak "icraat temelli bir Atatürkçülük" kurgusunu vurgulaması, AK Parti'nin öne çıkarmaya çalıştığı Atatürk sembolünün önemli bir parçası olacaktır. Erdoğan'ın ifadeleriyle;

Kimin Atatürk'ün ideallerine sahip çıkıp, kimin o ideallerin sadece istismarını yaptığı çok net biçimde ortaya çıktı... Bunlar 'İzindeyiz Atam' deyip sabah akşam izin yaptılar, yan gelip yattılar. Gazi Mustafa Kemal'in müsamaha göstermediği İttihat ve Terakki zihniyeti, ne yazık ki vefatının ardından hayat bulmuştur.¹³

Muharrem İnce basında bir hoşnutsuzluğun karikatürleştirilmesi olarak çokça kullanılan bir an...

Her ne kadar Necmettin Erbakan'ın 1994'teki; "Atatürk yaşasaydı Refah Partili olurdu" çıkışıyla¹⁴ benzer bir açılım yakalanmaya çalışılmışsa da bu arızı çıkış, daha ziyade TSK bürokrasisinin Erbakan üzerinden sembolik iktidarı göstermesi olarak kalmış¹⁵ ve 28 Şubat'tan sonra İslamcı muhafazakâr çizginin kamusal olarak bir mahcubiyetle geçiştirmeye çalıştığı Atatürk referanslı tartışmalar, ancak Erdoğan ve AK Parti nezdinde kendinden emin bir sahiplenmeye dönüşmüştür. Zaman içinde vurgusu hafiflese de, Atatürk'ün ideallerinin esasında AK Parti'de yaşatıldığı tezi resmi söylemde sıklıkla hissettirilmektedir. Bu stratejik açılımı destekleyecek ve Kemalizmin öne çıkardığı vurguların yerini alabilecek yeni bir Atatürk portresini ön plana çıkarmak da belli bir tarihsel külliyatın içinden kendi siyasal konumlanışı için kullanışlı parçaların bulunmasını gerektirmektedir. Bu bilgilerin toplanıp özellikle güncel siyasi tartışmalara bağlanmasının bilhassa Erdoğan ve danışmanları için önemli bir çalışma alanı olduğu görülebilir.

Erdoğan'ın, Atatürk referanslarını kendi lehine bir enstrümana dönüştürme gayreti hem Atatürk karşıtı olma eleştirilerini bertaraf etmeye hem de bu savunma pozisyonundan bir adım ileri atarak rakibi kendi silahıyla vurmaya dair bir çaba olarak okunabilir. Her ne kadar Atatürk referanslı tartışmalar AK Parti'nin tarihi boyunca temelde "idare edilmesi gereken" alanlar olarak kalsa da uygun argümanlar bulunduğu bizzat AK Parti'nin başlattığı ve genellikle siyasal rakiplerine "çatmak" için kullanılan bir bağlama da oturmaya başlamıştır.

İktidarının ilk dönemlerinde Atatürk'e olan bağlılığı; "Atatürk, Türkiye'nin modernleşme sürecinde en büyük liderimizdi. Onu aşmak, onu geçmek gibi bir niyetimiz yok. Onu örnek almak gibi bir gayretimiz var."¹⁶ sözleriyle ifade eden Erdoğan, kendi beyanat ve siyasetini olumlayan doneler çıkardığı Atatürk referanslarıyla muhalefete, özellikle de iktidarı boyunca ana muhalefet partisi olan CHP'ye, "Atatürk'ü tanıımıyorsunuz" mesajı vermeye çalışır. Örneğin, muhalefetin Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turuna katılmamasına ve Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararına¹⁷ tepki gösteren Erdoğan; "Bunlar Atatürk üzerinden geçenin takımındır. Halbuki Gazi Mustafa Kemal Atatürk, en zor günlerde bile şu kutsal çatının altına gelerek, buraya müracaat ederek, buradan çıkacak karara göre adımını atmış. Madem bilmiyorsunuz-

Çoğu durumda sembolik anlamlar hakikati gölgede bırakır

nuz, bunu da öğrenin, bir araştırın"²¹ diyerek kurucu değerler üzerinden yapılan eleştirileri yine aynı kaynaktan alıntılarla boşa düşürmeye çalışır. Aynı konuda, muhalefetin, AK Parti'nin Cumhurbaşkanı adayı olan Abdullah Gül'ün eşi Hayrunnisa Gül'ün türbanlı olması yönündeki eleştirilerine de tepki gösteren Erdoğan; "Bireysel tercihe herkes saygı duymalıdır. Kimse kimsenin giyim kuşamını kendi arzusuna göre şekillendiremez. Atatürk'ün eşi ve annesinin giyimine bakın, o da ders olur"²² diyerek, söylemsel olarak görece zayıf bir pozisyonda görülebileceği "Atatürk ve din" konusunda dahi Atatürk'e referans vererek bu konudaki özgüvenini gösterir. Erdoğan, din konusunda başka bağlamlarda da Atatürk'e atıfta bulunur: "...Yine söylüyorum, 'din bir çimento'dur" ve şu anda en önemli birleştirici unsurumuzdur. Tarih boyunca bu böyledir. Gazi Mustafa Kemal'in de bu konuda açıklamaları vardır. Orada da dinin bir birleştirici, bir çimento olduğunu görürsünüz."²³

Dönemin çok tartışmalı konularından biri olan İmam-Hatip Liseleri konusunda da Atatürk üzerinden meşrulaştırıcı bir söylem kurmaya çalışan Erdoğan, İmam-Hatip liselerinin kuruluşunun da Atatürk'e dayandığını söyler.²⁴

AK Parti'nin bu referansları sıklıkla kullanması ve Kemalist Atatürk portresinin ötesinde bir portreyi de dolaşıma sokma gayreti, AK Parti çevresinde yavaş yavaş Atatürk ve Recep Tayyip Erdoğan analogilerinin kurulmasına da zemin hazırlamış; AK Parti'nin Osmanlıcı referanslarının ağır basacağı, Erdoğan ve Osmanlı padişahları analogilerinin daha fazla sunulacağı sonraki dönemlerine kadar da önemli bir etki alanına sahip olmuştur. Ağırlıklı olarak "güçlü devlet, büyük liderler" silsilesinin bir uzantısı olarak gösterilmek istenen Erdoğan'ın, Atatürk'ün yapmak istediklerini nasıl hayata geçirdiği, yaptıklarını da nasıl geliştirdiğini göstermek gibi bir gayesi olduğu söylenebilir. AK Parti tarihçiliğinin bu bağ-

lamda tipik bir örneği sayılabilecek "Hedef 1923'ten Hedef 2023'e Atatürk ve Erdoğan"²⁵ isimli kitap, bu analogileri kapsamlı bir şekilde işlemesi bakımından dikkate değerdir. Kitabın yazarı Ali Kuzu, öncelikle güçlü devleti güçlü lidere bağlayan bir anlatı kurarak işe başlar. Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı Fransuva'ya yazdığı bir mektubu referans vererek Osmanlı'nın Batı karşısında ne kadar üstün olduğunu hatta "Avrupa'da bulunan tüm kralların Osmanlı İmparatorluğu'nun padişahlarının birer memuru olarak görülmekte"²⁶ olduğunu iddia eder. Akabinde Osmanlı Devleti'nin her zaman Kanuni gibi liderler çıkardığını söyleyerek geniş bir tarihsel kesitin farklarını silikleştirir. Bu kesintisiz lineer hattın sonuna da Atatürk'ü yerleştirir. Kuzu'ya göre Atatürk de bu Osmanlı geleneğinin bir parçasıdır. "O da Fatih gibi, Yavuz gibi, Kanuni gibi ve diğer gelen padişahlar gibi milli gurur konusunda çok hassastı... milli onur bayrağını, o hep en yücelerde dalgalandırmıştır."²⁷ Fakat Kuzu'nun kurguladığı bu şanlı tarihsel çizgi Atatürk'ün ölümüyle kesintiye uğrar; "Bu saygı Mustafa Kemal Atatürk'ün öldüğü 10 Kasım 1938'e kadar sürdü. Onun ardından devletimizin başına geçenler, geçmişlerini bilmediklerinden veya yetersizliklerinden olsa gerek bu saygınlığı yok ettiler ve daha önce atalarımızın önünde el pençe duran devletlere karşı kendileri el pençe durmaya başladılar. Önlerinde eğildiler; şanlı tarihimizi, gururumuzu, onurumuzu ayaklar altı ettiler."²⁸ Bu keskin geçişli tarihsel anlamda gurur kırıcı olarak tarif edilen kısa dönem sona erdiren, güçlü devleti tesis edecek lider kültleri silsilesini tekrar hayata geçiren lider olarak da Recep Tayyip Erdoğan sunulur. Bundan sonra da Erdoğan ve Atatürk'ün hayat hikayelerinde ve görüşlerindeki paralellikleri sıralanır. İki liderin de şiir okuduğu için hapis yattığından (hatta ikisinin de aynı süre yattığını iddia ederek mistik bir benzerlik de yakalamaya çalışır), ikisinin de siyasi kariyerlerinin başında Anadolu'yu dolaşp, halkın haline üzüldüğünden,

askerin siyasete karışmaması için mücadele ettiklerinden, din ve laiklik gibi konularda da aynı fikirde olduğundan, emperyalizmle mücadele ettiklerinden ve Filistin davasına sahip çıktıklarından, Orta Doğu ve Kuzey Afrika halklarının iki lideri de kurtarıcı olarak gördüklerinden, iki liderin de ekonomik bağımsızlığa ve kalkınmaya önem verdiklerinden, demiryoluna yatırım yaptıklarından ve Güneydoğu'ya yatırım yapılmasını önemsediklerinden bahsederek Atatürk ve Erdoğan benzerliklerini argümente eder.

Bu pratik tarih anlatısının birkaç belirgin kullanımı kolaylığı vardır. Öncelikle normatif olarak çok keskin iyi-kötü ayrımları yaparak ve bu lineer çizginin kınımlarını çok net belirteçlerle işaretleyerek basit ve akılda kalıcı bir özet sunar. Bu da sınırlı bir

Bu kullanım imkânları elbette Osmanlı modernleşmesinden itibaren tartışılabilen Türkiye siyasal hayatındaki bazı gerilimlere dair Atatürk figürünün politik tercihlerini dikkate almayan çıkarımların bir sonucudur. Bu da AK Parti çevresinde işlenen tarih kurgusunda kabaca Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ü ile Kemalist devrimler süreci Atatürk'ü ayrımı imler. AK Parti tarihçiliğinin Milli Mücadele Dönemi Atatürk'ü anlatılarında, resmi tarihin anekdotları ile AK Parti'nin mottosu olmuş sloganlar arasında analogiler kurmak bu anlamda önemli bir kestirme özdeşlik ve meşruiyet kaynağı olarak işlev görür. Erdoğan'ın Amasya mitinginde yaptığı şu konuşmayı bu yargıyı destekleyen bir örnek olarak verebiliriz:

MİLLÎ GURURU, ONURU SAĞLAYACAK GÜÇLÜ DEVLET VE BU GÜÇLÜ DEVLETE ULAŞTIRACAK GÜÇLÜ LİDER DENKLEMİ, KAPSAMI OLDUKÇA MUĞLAK OLSA DA GENİŞ KİTLELER İÇİN KOLAY AKTARILABİLEN BİR FORM İHTİVA EDER. AYRICA TARİHİ, LİDERLERİN ÖZELLİKLERİ VE EYLEMLERİ ÜZERİNDEN KURGULAMAK, BU HAYAT HİKAYELERİNİN PARÇALARINDAN DERS ÇIKARILABİLECEK MENKİBELER YARATMAYA DA ZEMİN HAZIRLAR. BU ANLAMDA KOLAY DOLAŞIMA SOKULABİLEN VE SOMUT SİYASİ GETİRİSİ OLAN TARİHSEL ANLATILAR, BİR LİDER KÜLTÜ ETRAFINDA ÖRÜLME İMKÂNINA KAVUŞABİLİR.

bilgi ve yargı dağılımıyla geniş bir tarihi anlamlandırmayı sağlar. Milli gururu, onuru sağlayacak güçlü devlet ve bu güçlü devlete ulaştıracak güçlü lider denklemi, kapsamı oldukça muğlak olsa da geniş kitleler için kolay aktarılabilen bir form ihtiva eder. Ayrıca tarihi, liderlerin özellikleri ve eylemleri üzerinden kurgulamak, bu hayat hikayelerinin parçalarından ders çıkarılabilecek menkıbeler yaratmaya da zemin hazırlar. Bu anlamda kolay dolaşıma sokulabilen ve somut siyasi getirisi olan tarihsel anlatılar, bir lider kültürü etrafında örülme imkânına kavuşabilir.

Şehzadeler şehri, Kurtuluş Savaşı'nın, milli iradenin, milli mücadelenin şehri Amasya'yı muhabbetle selamlıyorum... İstiklal Mücadelemizin planları bu şehirde yapıldı. 22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesiyle şöyle denmiştir: "Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır". O gün, milletin istiklali, yani bağımsızlığı, işgalden kurtuluşu öncelikli hedefimizdi. Şimdi milletimizin istikbalı, yani geleceğini kurtarmak, aziz milletimize yakışır bir gelecek inşa etmek öncelikli hedefimizdir... Amasya'nın istikbalini,

Erdoğan, Anıtkabir ziyaretlerinden birinde

Amasyalıların azim ve kararlılığı kurtaracaktır. Bunun için "Yeter; söz de karar da milletindir" diyoruz.²⁶

Burada Erdoğan, AK Parti'nin Demokrat Parti'den miras aldığı ve kendi siyasal propagandasıyla özdeşleşen bir sloganı Kurtuluş Savaşı'na ve zımnen Atatürk'e bağlayarak, Cumhuriyet'in resmi tarihleriyle kendi siyasal iddialarını bütünleştirir. Veya yine Erdoğan'ın, Cumhurbaşkanlığı seçimi için yapacağı mitingleri, Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'in ilk ve ikinci rotası olan Samsun ve Erzurum'dan başlatmasını da bu bağlamda örnek verebiliriz.

"Bugün Samsun'dan yeni bir tarihi yolculuğa çıkıyoruz. Büyük başlangıçların şehri Samsun'dan biz de yeni ve büyük bir başlangıcın ilk adımını atıyoruz. Bundan 95 yıl önce 1919'da Gazi Mustafa Kemal Samsun'a ulaştı. Samsun'dan İstiklal Savaşı'nın ilk adımını attı. 95 yıl önce olduğu gibi bugün de Samsun'dan 'bismillah' diyoruz."²⁷ ifadelerini kullanan Erdoğan, sıklıkla kullandığı "bismillah" sözünü Mustafa Kemal referansına eklemleyerek simgesel bir sentez de yaratır.

Bu gibi kestirme özdeşliklerin yanında Kemalist tarih anlatısıyla da kesişen bir alan olan Milli Mücadele Dönemi anlatılarında Erdoğan, özellikle 1. TBMM'yi sıklıkla örnek gösterir. İçeriğindeki çoğulcu yapıya rağmen 1. Meclis, açılışındaki İslami ritüellere vurgu yapan Erdoğan'ın atıflarında neredeyse bir İslam Şurası gibi algılanmış, böylelikle Atatürk ve Milli Mücadele'nin daha İslamcı bir formu sunulmaya ve sahiplenilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu atıflarda, 1. Meclis'in saltanatı kaldıran kararına rağmen, Cum-

huriyet ile Osmanlı kopmaz bir süreklilik içinde değerlendirilmiş ve Kurtuluş Savaşı da zaten mevcut olan devletin ve milletin tekrar dirilme mücadelesi olarak görülmüştür:

İlk Meclis hiç kuşkusuz kurucu Meclis ancak Gazi Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi ilk Meclis aynı zamanda Osmanlı Devleti içinde kurulmuş, olağanüstü yetkileri olan bir Meclisti. Ortada bir devamlılık vardı, bu devamlılık Osmanlı Devleti'nin kurumlarından ziyade Osmanlı millet yapısını yansıtan bir devamlılıktı. 23 Nisan 1920'de yeni bir Türkiye inşa ediliyordu ama bu Türkiye yeni bir halkla, yeni bir milletle; köksüz, tarihsiz, edatsız bir devletle değil; mevcut halkla, mevcut millet tasavvuruyla ve kadim tarihin ve medeniyetin üzerine inşa ediliyordu. 23 Nisan 1920 sonrasında anasırı İslamiye, yani Müslüman unsurlar tek bir millet olarak görülmüş, azınlıklar da bu milletin bir ferdi olarak kabul edilmişti. Değerli kardeşlerim, ilk Meclis rastgele açılan bir Meclis değildi; hatmi şeriflerle, Buhari Şerif'in hatmedilmesiyle binlerce, on binlerce salata tefriciyle getirilerek, kurbanlar kesilerek bu şekilde Cuma'yı müteakiben Hacıbayram-ı Veli Camii'nden yürüyerek Birinci Meclise gelinir ve Birinci Meclis böyle açılıyor. Bina edildiği o manevi yapı ortada, ama bunu bugün göremeyen bir Halk Parti zihniyeti var. Fakat bunu bugün göremeyenler var, bu parlamentonun çatısı altında olup da göremeyenler var, kendi geçmişini inkar edenler var yine bu çatının altında.²⁸

Bu tarz Çanakkale ve Milli Mücadele Dönemi atıflarına rağmen AK Parti'nin referanslarında Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki restorasyon süreci Atatürk'üne dair atıflar oldukça azdır. AK Parti cenahında bu ayrımın en önemli sembolik karşılıklarından biri de Erdoğan'ın, Atatürk ifadesi yerine sıklıkla "Mustafa Kemal" veya "Gazi Mustafa Kemal" ifadelerini kullanması olarak gösterilir. Star Gazetesi yazarı Halime Kökçe bu duruma şöyle açıklık getirmeye çalışır:

1930'ların materyalist, pozitivist ve faşist pratiklerini bugünlere taşımak isteyenler için Atatürkçülük kullanışlı bir icat oldu. Toplumun kendi doğal sermayesi ile boy vermesini engellemek icap ettiğinde budamak için elde Atatürkçülük vardı... Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, zaman zaman tartışma konusu da edilen, Atatürk değil de Gazi Mustafa Kemal demesi; Mustafa Kemal'i, devrim kanunlarının icra edildiği, toplum ve devlet arasında duvarların örüldüğü tek parti dönemindeki adıyla değil de Çanakkale'deki, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki adıyla yad etmesi bundandır. Bu, Mustafa Kemal'i yadsımak anlamı taşımaz aksine onun rolünü ve yerini, bugün artık en katı Kemalistler için bile savunulamaz pratiklere dönmüş 30'ların mirası yerine tüm Türkiye için kabul edilebilir ve hatta takdir edilir misyonuyla öne çıkarmaktır. Bu yönüyle de yüz yıllık fay hattı onarmak adımı olarak görülebilir.

Bazı AK Parti teşkilatlarının bu hamlesi uzun süre gündem olmuştur

Kökçe'nin kullandığı 1930'lar ve Tek Parti reddiyesi, AK Parti'nin de sıklıkla işlediği ve kendi tahayyülündeki resmi tarih anlatısında yer eden temel unsurlardan biri olmuştur. Bu reddiye, AK Parti'nin, Cumhuriyet tarihini merkez-çevre ikiliğiyle; "tepeden inme, elitist, Batıcı aydınlar karşı sindirilmiş mazlum halk ve onun değerleri" üzerinden propagandalaştırmasına hizmet etmiş ve bu ikiliği de siyasi rakibi CHP'nin aleyhine bir koz olarak her fırsatta kullanmıştır.

Fakat AK Parti'nin bu kurucu tarihle ilişkisi, iktidarını kurumsallaştırdığı oranda daha geniş bir tarihsel referans havuzunu politik alanda daha sık kullanmaya başlamasıyla bir miktar geri planda kalmaya başlar. Erdoğan'ın "milletimizin, medeniyetimizin tarihini, neredeyse 1919 yılından sonra başlatan bir anlayışı kabul etmiyorum"²⁹ önermesindeki zimni Kemalist tarihyazımı karşılığı, AK Parti iktidarının bu alandaki yatırımlarını daha çatışmasız bir şekilde kendi resmi tarih kurgusuna ekleyebileceği bir külliyata yönlendirme iradesini de gösterir.

Fakat bu Kemalist tarihyazımı karşılığı da AK Parti açısından bazı handikaplar içerir. Özellikle AK Parti'nin Kemalist tarih anlatısının teklini kramadığı alanlardaki performansı hem 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin ardından ilan edilen olağanüstü hal döneminde siyasal muhalefetin sıkı bir şekilde bastırılması neticesinde Atatürk ve Kemalist semboller³⁰ üzerinden ciddi bir muhalefet imkanının doğmasına hem de Kemalizm eleştirisi ile Atatürk figürünü ayırıştıran resmi parti görüşüne rağmen bu eleştirelğin açtığı alandan ciddi bir muhafazakâr-İslamcı damarın da kendine yol bulmasına vesile olmuştur. AK Parti tabanında popüler olan Mustafa Armağan, Kadir Mısıroğlu gibi tarih yazarları, AK Parti'nin Kemalizm karşıtı söyleminin açtığı alandan zimni bir serbestiye devşirerek eleştirilerini bazen siyasal bir

temelde fakat çoğunlukla kişisel bir temelde Atatürk figürüne yönlendirmişlerdir.³¹ Özellikle bu gibi çıkışlar ve partinin Osmanlıcı referanslarla Atatürk karşıtlığına soyunduğu (ya da en iyi ihtimalle prim verdiği) yönlü itiba da popülist bir kitle partisi olan AK Parti açısından yönetilmesi gereken politik bir bedeli de beraberinde getirmiştir. Atatürkçü muhalefete, AK Parti ve Atatürk kültürünün uyumsuzluğu üzerinden kurulan söylemsel argümanları kullanma fırsatı vermesi ve bu algının oluşmasının, kendisine oy veren veya oy alacağı hedef kitlenin bir kısmının da Cumhuriyetin kurucusu kabul ettikleri Atatürk'e yönelik ilgisizlikten hoşnutsuzluğu gibi bedeller zaman zaman Erdoğan'ın; "Atatürk'ü ruhu faşist, söylemi Marksist çevrelerin tekeline mi bırakacağız. CHP gibi amorf bir partinin Atatürk'ü milletimizden çıkarmasına rıza göstermeyeceğiz"³² açıklaması benzeri çıkışlarını da beraberinde getirmiştir. Ve dönem dönem "AK Parti Atatürkçü mü oluyor?" benzeri soruların kamuoyunda tartışılmasına sebep olmuştur. Fakat kuruluşundan beri bu konudaki performansına baktığımızda AK Parti'nin Atatürk figürüne dair söylemlerinde önemli oranda bir süreklilik sergilediği görülebilir. Bu söylemlerdeki farklılıklar, içerikten ziyade AK Parti'nin aktüel politik ihtiyaçlarına uygun olarak gelişen seçici okumaların ve parçaların aktüel ihtiyaçlara uyumu için yapılan bazı esnetmelerin bir sonucu olarak görülebilir. Yine de Kemalist söylemin Atatürk ile özdeşleştirmede geniş bir kitlelilik yakaladığı ideolojik ve politik tercihler AK Parti'nin İslamcı-muhafazakâr politikalarının genişlemesiyle artan oranda Atatürk ve AK Parti zıtlığını vurgulayan bir politik propagandanın parçası olabilmıştır. Özellikle AK Parti'nin güncel politik bir tartışmaya tarihsel bir meşruiyet kazandırmak için kullandığı kurucu resmi tarih referanslardaki pragmatizmi, Atatürkçü muhalefet için önemli bir eleştiri mevzisi

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri
Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul

T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07

oasis@oasis.com.tr

www.oasiscom.tr

Accredited
Agent

Şücâeddin Orhan Bey Döneminde Menteşe Emirliği

REFİK BAYKARA

XIII. ASRIN ORTALARINDAN İTİBAREN SİYASİ TEŞEKKÜLÜNÜ TAMAMLAYAN MENTEŞE BEYLİĞİ DÖNEMİ İLE İLGİLİ YAPILMIŞ OLAN ÇALIŞMALARIN TAFSİLATLI BİR ŞEKİLDE ELE ALINAMAMIŞ OLMASI, MEVCUT VERİLERİN DAHA SONRAKİ YÜZYILLARDA ORTAYA KONMUŞ PEKİŞTİRİCİ BİLGİLER İLE MUKAYESE EDİLMEMESİ, YAPILAN ÇEVİRİLERİN HATALI VEYA KUSURLU YAPILMASI ORTAYA KONULMUŞ OLAN YANLIŞ VARSAYIMLARIN KABUL GÖRMESİNE NEDEN OLMUŞTUR.

GİRİŞ

13. yüzyılın ikinci yarısında Batı Anadolu'da pek çok Türkmen topluluğu, cihat anlayışı çerçevesinde faaliyetlere girişmişlerdi. Bunların içinde en önemlisi Denizli ve Teke Türkmenleri ile düzenli askeri bir bütünlük sağlayıp, siyasi bir otorite haline gelen Menteşe Beyliği idi. 1260'lı yıllarda

Anadolu'yu ziyaret eden ve dönem hakkında önemli bilgiler edinmemize olanak sağlayan seyyah, coğrafyacı ve tarihçi İbn Said "uc" olarak tabir edilen Türkmenlerin, Makri'de yürüttükleri ticari faaliyetlerinden söz eder.¹ 1269 yılında Karia bölgesinde tutunmuş dahası, Menderes bölgesine kadar akınlarını genişletmiş olan Türklerin ilerlemesini durdurmak ve Karia

Beçin Ahmet Gazi Medresesi ve Türbesi

Balat İlyas Bey Camii Mihrabı

topraklarından çıkarmak için, Bizans İmparatoru VIII. Michael, Batı Anadolu'ya bir ordu sevk etti.³ 1282 yılına gelindiğinde ise Menteşe Bey tarafından Nyssa ve Tralles şehirlerinin fethi gerçekleşmiş ve Türkler bölgeye hâkim olmuşlardı.⁴ Menteşe Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Mesut Bey geçti ve İskenderiye ile yapılan ticari faaliyetlerin yanı sıra Venedik ile ticari ilişkilerin zemini oluşmaya başladı. Ancak, ticari ilişkilerin bir antlaşma metnine bağlı olarak yapıldığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Söz konusu ilişkiler vasıtasıyla Latin kaynaklarından Emirlik hakkında daha tafsilatlı bilgilere malik oluyoruz. Judicum Veneratorum olarak bilinen 1278 tarihli önemli bir belgede ticaret yapmak için 1271 – 1278 yılları arasında Makri'yi (Macri de Turchia) ziyaret eden Negropon-teli, üç Venedikliden bahsetmektedir.⁵ Türkler 1302-1303 yıllarında bir donanma meydana getirerek Sakız adası, Samos, Karpathos, Rodos ve diğer birçok adaya baskınlar düzenlemeye başladılar.⁶ Ve bu baskınlar neticesinde Mesut Bey on yıl süre ile Bizans'ın elinde bulunan Rodos Adası'nı kontrolü altına aldı.⁸

23 Haziran 1307 tarihinde Saint Jean Şövalyeleri'ne ait filo, Baldo Spinola ve Michael Della Volta'ya ait Ceneviz kalyonları ile birlikte Kos adasını ele geçirdi. Rodos'a saldırsalar da tamamiyle ele geçiremeyip, ancak bir tutunma noktası elde edebildiler.⁷ Saint Jean Şövalyeleri tarafından Rodos Adası'na barışçıl yollarla yerleşmek için gerçekleştirilen müzakereler imparator tarafından reddedildi. 1309 yılının sonlarına doğru Saint Jean Şövalyeleri'nin Üstadı Foulques de Villaret, Fransa ve İtalya limanlarında büyük bir filo hazırlattı.⁹ 15 Ağustos 1310 tarihinde Sen Jan Şövalyeleri, Papa V. Clemens ile Fransa Kralı IV. Philippe'in yardımıyla Rodos adasını ele geçirdiler.⁹

Venedik 1318 yılına kadar Türkler, Bizans, Rodos ve Sakız arasındaki mücadeleye müdahil olmadı hatta Türklerle aralarında ılımlı bir politika söz konusuydu. Çağdaş, Venedikli bir asil, devlet adamı ve

ayrıca önemli bir coğrafyacı olan Marino Sanudo Torsello'nun 1318 yılından önce tamamladığı, dönemin siyasi ve coğrafi bilgilerini içeren "Liber Secretorum Fidelium Crucis" adlı eserinde Venedik'in Mısır'a karşı düzenlemesi muhtemel bir Haçlı Seferi için Türklerle iş birliği yapılması gerektiği konusunda görüş bildirmişti:

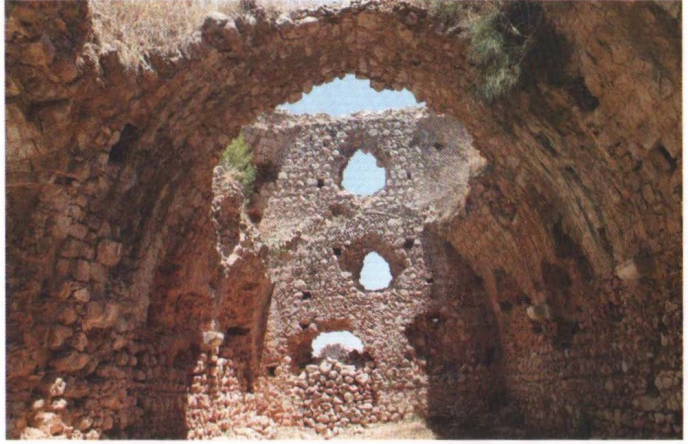
Merhametli olmanızı ve tarafınızdan kabul görürse ordunun komutanı Türkiye kıyılarında yaşayan Türklerle bir araya gelmeli, onlara dostça yaklaşmalıdır ve özellikle Candelore (Alanya) den Makri'ye kadar olan bölgeye hâkim olanlarla görüşmelidir.¹⁰

Ayrıca, Marino Sanudo Toresello'nun İstoria del Regno di Romania'sını, 1873 tarihinde Charles Hopf tarafından neşredilen Chroniques Gréco – Romanés adlı eser, Orhan Bey'in Ulubey olmadan önceki döneme ait Menderes bölgesinin siyasi durumu hakkında bilgiler ihtiva etmektedir:

Bu bölgeler imparator tarafından muhafızsız bırakılmıştı ve devamlı olarak Türklerin saldırılarına maruz kalıyordu, nihayet Türklerin Komutanı Turquendomar Mandachia (Mesut Bey)'nin hâkimiyeti altına girdi. Mandachia'nın Menderes bölgesine egemen olan Orhan (Orhan Bey) adında bir oğlu vardı.¹¹

Memlük devlet adamı ayrıca, tarih ve coğrafyacı olan Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, Mesaliku'l Ebsâr adlı eserinde iki farklı kişiden aldığı bilgileri nakletmiştir. El-Ömeri'nin kaydında:

Şeyh Haydar Uryan'ın söylediğine göre, "Cengiz oğullarının ellerinde bulunan toprakların dışında Diyar-ı Rum'daki Türk beyliklerinin sayısı on birdir. Fakat bu bilgi, şeyhten daha iyi eğitilmiş Cenovalı Balaban'ın bana anlattıklarıyla örtüşmemektedir. Şeyh Uryan'ın bana adlarını saydığı Türk beylikleri ve ellerinde bulunan şehirler şunlardır: 1. Antalya: Başında Hıdır b. Dünder vardır. Finike şehri de onundur. Finike'nin başında Hıdır tara-

Beçin Kızılhan

fından tayin edilen ve Menteşeoğullarından olan bir bey vardır.

2. Rimlas (Milas): Menteşeoğullarının yurduudur. Süvari sayısı en fazla 3000'dir.

3. Foke: İkinci şeridin dokuzuncu memleketidir. Buranın hâkimi Menteşeoğlu Orhan'dır. İdare merkezi Foke şehridir. Tewaza'nın [Tavas] kuzeyinde yer alır. Kuzeydoğusunda Defnose Adası [Kuş Adası] bulunur. Tam karşısında Sakız (?) Adası yer alır. Bunlar, onun ülkesinin arka tarafında ardi ardına uzanırlar. Foke hâkiminin elli kasabası, iki yüz kadar kalesi ve hisarı vardır.¹²

Paul Wittek, Menteşe Beyliği adlı monografisinde Finike'nin Menteşe Emirliği'nin tali bir kolu olduğu ve zamanla asıl beylikten ayrıldığı çıkarımında bulunmuştur. 1337 yılında Menteşe Emirliği ile Girit arasında imzalanan antlaşma metninde Finike ve yöneticisinden söz edilmemesi, bu bölgenin o yıllarda Menteşe Emirliği'ne tabi olmadığını açıkça göstermektedir.

Yukarıda istinat ettiğimiz kaynaklarda Orhan Bey, babası Mesut Bey'in hüküm sürdüğü süre içerisinde Menderes bölgesinde ikamet etmekteydi. El Ömeri'nin kaydında ise Foke şehrinin beyi olarak kaydedilmiş ve şehrin konum bilgileri hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Bu kayda istinaden, şehrin konumu Marino Sanudo Torsello'nun söz ettiği bölgeyle örtüşmektedir. Bu coğrafi bilgiler nazarında, adı geçen şehrin çeşitli kaynaklarda Finike veya Muğla il merkezi şimdiki adıyla Menteşe ilçesi olarak zikredilmesinin kesinlikle yanlış olduğunu ve Foke şeklinde adlandırılan şehrin günümüzde Aydın il sınırları içerisinde bulunan Söke ilçesi olduğunu sarahaten söyleyebiliriz.

Muhtemelen 1319 yılından önce ölmüş olan Mesut Bey'in altı oğlunun isimleri bir antlaşma metninde kaydedilmişti. Bunlar: Selman Paşa, Selâhaddin Bey, Yahşi Paşa ve Sait Paşa'dır. Bunların dışında Torsello'nun, Strumbrachi olarak adını bozuk bir şekilde kaydettiği bir oğlu ve son olarak ölümünden sonra Ulu Bey olan oğlu Orhan vardı.¹³

MENTEŞEOĞLU ORHAN BEY DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLERİ

1317 yılında Sicilya Kralı Aragon'lu Frederick tarafından, Atina Katalan Dukalığına *vicar general* (piskopos yardımcısı) olarak Alfonso Fadrique atandı. Fadrique Venedik ve Napoli Angevin'lere karşı giriştiği savaşta fethettiği Negroponte topraklarını korumak için Aydın ve Menteşe emirlikleri ile ittifak yaptı ve emirlikleri kısırtarak kendi düşmanlarına ait mülklerle akınlar düzenlemelerini sağladı. 1319 yılında ticari istikrarının sekteye uğraması ve Negroponte'nin kontrolünü elinde bulundurmamak istemesi nedeniyle Venedik, Fadrique ile bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Ancak söz konusu antlaşma adalar düzenlenirken Türk akınlarının devamlılığına bir engel teşkil etmemiştir. 1321 yılında Menteşe Emiri Orhan, Rodos'u tekrar ele geçirmek için ciddi bir girişimde bulundu. Ancak, donanmaları Ceneviz gemileri tarafından desteklenen Saint Jean Şövalyeleri'ne karşı girişilen sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁴

1318 tarihinde başlayan Türk baskınları nedeniyle Girit ile Menteşe arasındaki ticari ilişkiler bozulmuş ancak Duca di Candia Marino Morosini ve Menteşe Emiri Orhan arasında 13 Nisan 1331 yılında tekrar mutabakat sağlanmıştır.¹⁵ Söz konusu antlaşma metninde Girit tüccarlarına Balat'ta Aziz Nikolas Kilisesi, evler ve diğer binaları tesis edebilmelerine yönelik mülk edinme hakkı tanındı.¹⁶ Bu madde birçok kaynakta 28 Ekim 1344 yılında Smyrna limanının Haçlılar tarafından ele geçirilmesine neden olan sefer neticesinde, Menteşe Emirliği üzerinde yarattığı baskıların sonucunda kabul ettikleri yaptırımlar olarak nitelendirilmiştir. Ancak mülk edinme ile ilgili madde, 1331 tarihli metin dâhil müteakip tüm antlaşma metinlerinde tekrar edilmiştir. Antlaşma metninde dikkat çeken diğer bir maddede, Emir tarafından ithal şarapları satın almakla görevlendirilmiş Namatari unvanına sahip bir memurdan söz edilmektedir. Zachariadou, adı geçen eserde *Namatari* teriminin bilinmeyen bir terim olduğunu, Farsça "Namedar" olabileceğini ancak böyle bir kelimenin sözlüklerde

bulunmadığını belirtmiştir.¹⁷ Kelimenin günümüzde de anlamının ne olduğu hakkında bir açıklama getirilememiştir. Venedikli tüccarların 13. ve 14. yüzyılda Kıbrıs'tan Avrupa'ya yüksek fiyatlara özel ve tatlı olan bir çeşit şarabın ticaretini yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. 12. yüzyılda gerçekleşen Haçlı Seferleri esnasında İngiltere Kralı I. Richard'ın "kraların şarabı ve şarapların kralı" şeklinde tanımladığı, dünyanın en eski adına sahip olan Commandaria şarabının eski dünyada da şöhreti oldukça yayılmıştı.

Bu üne sahip olan Commandaria şarabının öncüsü olan Cyprus Nama (Kıbrıs Nama) şarabıdır.¹⁸

Zachariadou'nun *Namatari* kelimesini *Namedar* olabileceğini belirtmişti, Türkçede "dar" kelimesi sahip, malik tutan anlamında da kullanılmaktadır. Buna örnek olarak alemдар, hazinedar, hükümdar kelimeleri gösterilebilir. Bu verilere istinaden 1331 anlaşmasında Venedikli tüccarların Menteşe topraklarına getirdikleri şarapları (Kıbrıs Nama) emir adına üç gün içerisinde alma yetkisi olan *Namatari* unvanlı memur yani *Namadar* idi. *Namadar*'ın üç günlük sürenin tamamlanmasına müteakip satın alma hakkını kullanmadığı takdirde Venedikli tüccarlar şarapları istedikleri kişilere satma özgürlüğüne sahipti.¹⁹

1332 yılı içerisinde Aydın ve Menteşe Türkleri büyük çaplı seferler gerçekleştirdiler ve Negroponte'yi harağüzar haline getirdiler. Menteşe Emiri Orhan'ın Romanya'nın büyük bir kısmına yıllık vergiler dayatabilecek kadar güçlendiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Aynı yıl Menteşe Emirliği ve Aydın Emirliği arasında anlaşmazlıklar başladı ve Aydınoğulları, Saruhan Emirliği'yle iş birliği yapmaya devam etti. 1332 yılı yazının sonlarına doğru Menteşe elini ziyaret eden İbn Batuta, Orhan Bey ile Aydınoğlu Mehmet Bey'in aralarının açık olduğundan söz etmektedir.²⁰

Menteşe Emirliği Orhan Bey döneminde post, deri, at, erzak, hububat, mısır ve kereste ihraç etmekteydi. 14. asırda Napoli Kralı Anjou II. Charles adına basılan *gigliato* veya *carlino*, Doğu Akdeniz ticaretinde uluslararası bir para birimi olarak yaygın hale gelmiş ve beylikler tarafından da taklitleri bastırılmıştı. Doğu Akdeniz'deki ticari işlemlerde kullanılmak üzere Orhan Bey adına da basılmış gümüş bir *gigliato*'nun varlığı bilinmektedir.²¹ Ulu Bey olmasının ardından Milas'ta bulunan Barçın şehrinin iskân faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Orhan Bey'in tam olarak ne zaman öldüğü bilinmemektedir ancak son olarak 1333 yılı Kasım ayı tarihli bir Venedik belgesinde adı geçmektedir.²² Ölümünün ardından beyliğin başına oğlu İbrahim Bey geçmiştir.

ŞEYH ŞÜŞTERİ VE KARAGÖZ-HACİVAT GERÇEĞİ

Gölge oyununun nerede doğduğu ve bugünkü şekline nasıl geldiği, Karagöz ve Hacivat ile bu konudaki pek çok rivayette adı geçen ve Karagözcülerin piri kabul edilen Şeyh Şüşteri'nin gerçekten yaşayıp yaşamadıkları, ilim dünyası tarafından henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bu belirsizliğe, hiç şüphesiz, konuyu aydınlatacak veri analizlerinin yeterli bir şekilde ele alınmamış olması veya cevabın yanlış coğrafyada aranması sebep olmaktadır.

Söz konusu belirsizliklere ışık tutacak yegâne kaynakların başında İbn Batuta'ya ait seyahatname bulunmaktadır. 1332 yazında Milas şehrine ziyaret eden İbn Batuta, Barçın 'da Menteşeoğlu Orhan Bey ile görüşmüştür:

Milas şehrinde Allah'ın uzun ömür verdiği dindar kişilerden Baba Şüşteri ile tanıştım. Yaşının yüz elliden fazla olduğu söylenmekte... Ama gücü kuv-

Beçin Kalesi Genel Görünüm

veti yerinde ve aklı başındaydı. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti.

Milas Sultanı

Bu yüce sultanın adı Menteşeoğlu Şücaeddin Orhan Bey'dir. Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlakı ve zekâsıyla tanınmıştır... Milas hükümdarı bize binek hediye etti, ihtiyaçlarımızı eksiksiz gördü. Onun konağı Milas'a iki mil uzaklıkta bulunan Beçin kasabasıdır. Burası yeni kurulmuş, yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir şehirdir. Bey, tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma camii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlayamamıştır.⁷³

Batuta'nın seyahatnamesinin Milas bölümünde dikate değer bir başka husus da, Milas hükümdarı ile görüşmesinin öncesinde tanıştığı Baba Şüsteri isimli zat hakkındaki bölümdür.

17. asırda Milas şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi seyahatnamesinde bahsi geçen Şeyh Şüsteri, Türk Gölge Oyunu'ndaki perdenin mucidi ayrıca; Karagöz ve Hacivat'ın yaratıcısı olarak kabul edilen, perde gazellerinde sıkça adı zikredilen ve her iki kaynakta da tasavvufi yönüne dikkat çekilen, Şüsteri'ye ait bilgileri net bir şekilde örtüşmektedir. Karagöz oyununun erken dönemlerinde dini unsurlar kullanılarak toplumsal uyarı ve ikaz mekanizması olarak bir işlevseliği söz konusuydu. Bu nedenle Hayâl-i Zil'in müellifi olan Şeyh Şüsteri'nin tasavvuf yönü ile gölge oyununun amaçları bir bütünsellik teşkil etmektedir:

Bu şehirde yatmakta olan büyük velileri bildirir. Milas ziyaretleri: Evvela şehrin batısında Sudre (Sodra) Dağı'nda ta zirvede Sudre erenleri, şehir

içinde Kalenderi Sultan, Dedebeiy Sultan, Hayreddin Sultan, Boğa Baba, Gazal Murad Baba, Salahaddin Sultan ve ibretlik (ibret-nümâ-yı tasavvuf) Hayâl-i Zil müellifi Şeyh Şüsteri hazretleri bizzat burada yatmaktadır. Her kim ziyaret etse elbette güler. (Kuddisesirruhu'l aziz)⁷⁴

Hayâl-i Zil'in ortaya çıkışı ile ilgili genel olarak kabul gören anlatı ise birçok araştırmacı için rivayetten öteye geçmemekle birlikte, bir noktayı nazara dikkat çekecek olan bölümü teşkil etmektedir. Oyunun ortaya çıkışında genel olarak kabul gören anlatı birçok kaynakta şu şekilde kaydedilmektedir.

Osmanlı Sultanı Orhan Gazi tarafından Bursa şehrinde camii yapılması için emir verilmiştir. Camiinin inşasında çalışan Karagöz demircilik, Hacivat ise duvar ustalığı yapmaktadır. Nüktelerle dolu atışmalarıyla inşaatta çalışan işçileri oyalamaları nedeniyle Karagöz sultanın emriyle idam edilmiş, Hacivat ise Karagöz'ün başına gelenlerden dolayı şehri terk ederek kaçmış, yolda eşkıyalar tarafından katledilmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı yaşanan bu olaylardan üzüntü duyan Sultan Orhan'ı teselli etmek için çare arayan devlet erkânı, mutasavvıf bir kişi olan Şeyh Şüsteri'den yardım ister. Şüsteri bunun üzerine sarığına sarılı tülbendi iki sopa ile gerer ve ardında bir kandil yakarak, nâlinları yardımıyla ikilinin arasındaki nüktelerle dolu diyalogları perdeye yansıtır. Dünyanın bir perde, insanların ise bu perdeden gelip geçen gölgeler olduğuna dair hikmet dolu sözlerle Sultan'ı etkilediği söylenmektedir.⁷⁵

1326 - 1362 yılları arasında hükümet süren Osmanlı Sultanı Orhan Gazi zamanında yaşanan bu vakanın Bursa'da yaşandığına dair herhangi bir kanıt ne

Beçin Şehrinde Bulunan Şücaeddin Orhan Bey Camii

yazık ki mevcut değildir. Vakayı ispat niteliğini taşıdığı söylenen ve Karagöz ile Şeyh Şüsteri 'ye ait mezarların Bursa şehrinde bulunduğu iddiası mevcuttur. Kayıtlarda Şeyh Şüsteri 'ye ait olduğu söylenen mezar taşının Bursa'da yerinin bulunduğu ancak 1961 yılında kaybolduğu söylenmektedir.²⁶ Söz konusu mezar taşlarının sonradan dikildiğine dair tespitler de mevcuttur.²⁷

Gölge oyunu hakkında yapılan araştırmalar sonucunda, Anadolu Selçuklu dönemi ve erken dönem beyliklerde, hayal oyununun Anadolu coğrafyasında bulunduğu söylenmektedir. Gölge oyunun çıkışının Çin kökenli olup, Moğollar ve Orta Asya Türkleri vasıtasıyla Acem diyarı, Mısır ve Anadolu'ya kadar ulaştığı söylenmektedir. Oyunun günümüzde bilinen son şeklini ise İstanbul'da aldığı kesindir.

Evliya Çelebi ve İbn Batuta'ya ait seyahatnamelerden yola çıkılarak hemfikir olunan söz konusu anlatıların iç yüzünü ele almak ihtiyacı hasıl olmuştur. Yukarıda Batuta'nın 1332 yılı yazında Milas'a yaptığı ziyareti kaleme aldığı eserden naklettığımız bölümde yaşı 150'nin üstünde olan Şeyh Şüsteri adında dindar bir zat ile sohbet etmesinin ardından, Osmanlı Sultanı Orhan'la çağdaş olan Menteşe Sultanı Orhan'la mülakatını aktarmış ve Emir'in Barçın şehrinde Cuma Camii yaptırmaya teşebbüs ettiğini ancak tamamlayamadığını aktarmıştı. Anlatılarda adı geçen kişi ve olayların teşkil ettiği bütünsellik, çağdaş olan bir kaynak yani Batuta tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir. 17.yy'da Evliya Çelebi'nin Milas'a gerçekleştirdiği ziyarette hem Orhan Bey'in yaptırdığı caminin buralardan söz ederken Şeyh Şüsteri hakkında verdiği değerli bilgiler bir araya getirildiğinde, gölge oyununun ortaya çıkışı ile ilgili genel olarak kabul gören anlatının oluşturduğu koşulların tamamının, Şüsteri'nin yaşadığı yıllarda Milas'ta mevcut bulunduğu muhakkaktır. Şüsteri'nin hayatının son yıllarını bu şehirde tamamlaması, ömrü sona erdikten sonra da Milas şehrinde defnedilmesi, gölge oyununun ortaya çıkışı ile ilgili kabul gören varsayımları ve konuyla ilgili belirsizlikleri açıklığa kavuşturması bakımından

önemlidir. Bu kültürel değerler Menteşe Beyliği'nin dağılmasından sonra sanatkar, ulema vb. toplumsal sınıflarla birlikte Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa şehrine nakledilmesi nedeniyle Hayâl-i Zil, Karagöz ve Şeyh Şüsteri hakkındaki tüm bilinenler bir anlatıdan öteye geçememiştir. Sonuç olarak Şeyh Şüsteri'nin hayat verdiği Karagöz ve Hayâl-i Zil'in ortaya çıktığı coğrafyanın Muğla iline bağlı Milas ilçesi olduğunu net bir şekilde ifade edebiliriz.

SONUÇ

XIII. asrın ortalarından itibaren siyasi teşekkülünü tamamlayan Menteşe Beyliği dönemi ile ilgili yapılmış olan çalışmaların tafsilatlı bir şekilde ele alınmamış olması, mevcut verilerin daha sonraki yüzyıllarda ortaya konmuş pekiştirici bilgiler ile mukayese edilmemesi, yapılan çevirilerin hatalı veya kusurlu yapılması ortaya konulmuş olan yanlış varsayımların kabul görmesine neden olmuştur.

Menteşe Beyliği'nin siyasi, iktisadi ve askeri faaliyetlerinin yanı sıra edebi ve kültürel alanda telif ettikleri eserler, Anadolu coğrafyasının sınırlarını aşan bir üne sahip değerler haline gelmiştir. Özellikle kültürel değerler açısından ele aldığımızda Şeyh Şüsteri'nin Hayâl-i Zil ile Karagöz oyununun makalemizde sözünü ettiğimiz kültür taşıması nedeniyle, oyunun ortaya çıkışı ile ilgili kesin bulguların fark edilememesine, adı geçen değerlerin İran coğrafyasına mal edilmesine bile sebep olmaktadır.

Gerek coğrafyada gerçekleşen savaşların yarattığı yapısal tahribatlar; gerekse kitabe, yazma eserler vb. kaynak niteliği taşıması söz konusu olabilecek eserlerin tahrip, talan edilmesi yahut kaybolması, beyliğin yönetim yapısı ve söz konusu yapının işleyişi hakkında çok kısıtlı bilgiye sahip olmamıza neden olmaktadır.

Yerli ve batılı kaynakları birbirini tamamlayan unsurlar halinde sağlıklı bir inceleme yapıldıktan sonra süzgeçten geçirilmesi halinde, iki yüz yıla yakın bir süre hüküm sürmüş bir beyliğe ait daha birçok bilginin gün yüzüne çıkması kaçınılmaz ve elzem bir durumdur.

DİPNOTLAR

1. Ramazan Şeşen "Ebû'l Fida Coğrafyası" İstanbul 2017s. 302.
2. Paul Wittek, Menteşe Beyliği, Ankara 1944 s. 24.
3. Paul Wittek a.g.e. s.26
4. Elizabeth A. Zachariadou "Trade And Crusade Venetian Crete And The Emi rates Of Menteshe And Aydin (1300-1415) Venice 1983 s. 3.
5. Paul Wittek a.g.e. s. 45.
6. Yaşar Yücel - Ali Sevim "Türkiye Tarihî Fetihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi" Ankara 1969 s. 280.
7. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 10, Michael Carr "Motivations And Response To Crusades In The Aegean c. 1300-1350" London 2011 s. 78.
8. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 11.
9. Yaşar Yücel-Ali Sevim a.g.e. s. 280.
10. Peter Lock "Marino Sanudo Torsello, The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross Liber Secretorum Fidelium Crucis" London and New York 2011 s. 117.
11. Charles Hopf "Chroniques Greco-Romanes"

- Berlin 1873 s. 145.
12. D. Ahsen Batır a.g.e. s. 146-169.
13. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 109
14. L'Abbe De Verto: The History The Knights Hospitalliers Of St. John Of Jerusalem The Knights Of Rhodes, The Knight Of Malta Vol.II Dublin 1818 s. 499-500-501.
15. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.18-188
16. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.18-188
17. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s. 19-188
18. "The Oxford Companion To Wine Jancis Robinson and Julia Harding Fourth Edition" Commandaria - Dr Caroline Gilby MW ve Cyprus History - Dr Hanneke Wilson Bölümleri.
19. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.136
20. A. Sait AYKUT "Ebû Abdullah Muhammed İbn Batûta Tânci İbn Battûta Seyahatnamesi I" İstanbul 2000 s. 420.
21. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.142, Paul Wittek a.g.e. 154
22. Elizabeth A. Zachariadou a.g.e. s.109.

23. A. Sait AYKUT a.g.e. s. 410.
24. Seyit Ali Kahrman "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap I. Cilt" İstanbul 2010 s. 231.
25. Zehra Kuşoğlu "T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Karagöz Perde Gazeteleri (İnceleme-Metinler) Doktora Tezi" Erzurum-2015 s. 25.
26. Aydın Öncü "A.O. Türkîyat Araştırma Enstitüsü Dergisi (TAED) 46" Erzurum 2011 s.123.
27. Melike Gökan "Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSODE) ÖS-11: 83-92" 2016 s. 86.
28. Bursa Büyükşehir yayınları Sayı 5 Ocak 2013 "Bursa'da Zaman" s. 83.
29. Metin And "TDV İslâm Ansiklopedisi 24. Cilt 2001" s. 401-403.
30. Bursa Büyükşehir yayınları Sayı 5 Ocak 2013 "Bursa'da Zaman" s. 83
31. Melike Gökan a.g.e. s. 86, Aydın Öncü a.g.e. s.123.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz

İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!

Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden **Ajans Press**, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.

444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

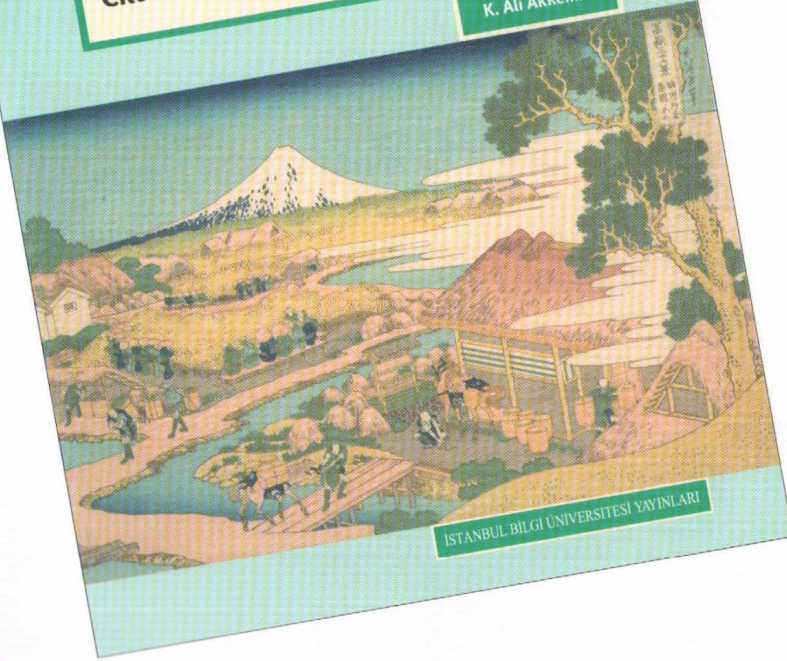

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Japonya'nın İktisadi ve Sosyal Tarihi

Cilt 1: Savaş Öncesi Dönem (~ 1945)

K. Ali Akkemik

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

K. ALİ AKKEMİK

JAPONYA'NIN İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHİ

CİLT 1: SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM (~ 1945)

864 sayfa, iki renk, sert kapak
ISBN: 978-605-399-535-7

Dok. Dr. Ali Akkemik'ten toplam üç ciltten oluşacak bu çalışmanın ilk cildi, Japonya tarihini antik dönemden alarak 1945 Pasifik Savaşı'na kadar getiriyor. Japonya'nın iktisadi ve sosyal tarihini ele alan bu eser, sanayileşme ve ekonomik gelişmeleri inceleyen, Japon tarihini alt dönemlere ayırıyor ve her dönem için toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmeleri anlatıyor. Japon modernleşmesini, ekonomik dönüşüm ve değişim tarihlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan bu çalışma, Batı dışı bir coğrafyada ortaya çıkan ilk sanayi ve bilim/teknoloji devriminin yarattığı bölgesel dönüşümleri de anlamamızı sağlıyor.

www.bilgiyay.com

Telefon: 0212 311 64 63 Faks: 0212 216 24 19

e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNT**

www.punktokltp.com

Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13

e-mail: punto@punktokltp.com